

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YAHYÂ B. MAÎN'İN *TÂRÎH*'İNDE “SÂLİH”, “SÂLİHU'L-HADÎS”
VE “SUVEYLÎH” ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVİLER VE
RİVAYETLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Zeynep EKİCİ**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL

TEMMUZ 2018

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YAHYÂ B. MAÎN'İN *TÂRÎH*'İNDE “SÂLİH”, “SÂLİHU'L-
HADÎS” VE “SUVEYLÎH” ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVİLER
VE RİVAYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Zeynep EKİCİ (167213008)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez/....../.... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (<i>Danışman</i>)		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Yahyâ B. Maîn'in *Târîh*'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 21/07/2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen TURNITIN intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %21'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Zeynep Ekici
Öğrenci Numarası : 167213008
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Hadis
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora
Tezi

Taramayı Yapan Öğr. Üyesi
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Danışman
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm. Hamd âlemlerin Rabbine, salât ve selâm da Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashâbına olsun.

Allah Resûlü'ne (s.a.v.) dair tüm haberleri doğru bir biçimde kaydedip sonraki nesillere hatasız olarak aktarmayı amaçlayan hadis ilmi söz konusu maksada matuf olarak isnaddan yararlanırken senedi oluşturan râvilerin rivayete ehliyetini tespit etmek üzere cerh-ta'dîl faaliyetine müracaat eder. Cerh-ta'dîl ilmini anlamak ise münekkit âlimlerin râviler hakkındaki kanaatlerini ifade etmek üzere kullandıkları özel lafızlar ve bu özel lafızların ıstılahlaşma sürecince kazandığı mânaların delâletlerini bilmek ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmada râvilerin hadis nakline liyakatlerini doğru bir biçimde tahlil edebilmek adına "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" lafızlarının delâletlerinin Yahya b. Maîn'in kullanımı özelinde tespit edilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan bu ıstılahlardan "sâlih" in aynı zamanda mervîyi de niteleyen bir terim olması hasebiyle daha ziyâde usûle yöneik araştırmanın yapıldığı birinci bölümde bu lafzın hem bir ta'dîl lafzı hem de mervîyi nitelemek amacıyla kullanılan bir terim olması yönüyle incelenmiştir.

Giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkil olan tezin ilk bölümünde "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" terimleri, "sâlih" ifadesinin râvi ve mervîyi nitelemek üzere kullanılan bir ıstılah olduğu da dikkate alınarak teorik açıdan incelenmiş, ikinci bölümde Yahyâ b. Maîn'in *Târîh* 'inde söz konusu lafızlarla nitelenen râvilerin hadis rivayetine ehliyetleri tespit edilmeye gayret edilmiştir. Son bölümde ise Buhârî ve Müslim'in zayıf veya rivayetleri i'tibâr için alınan râvilere *Sahîh* 'lerinde yer verip vermedikleri incelenmiştir.

Bu tezin vücuda gelişinde büyük yardımlarını gördüğüm hocalarıma ve yakınlarıma teşekkür etmeliyim. İlk olarak yalnız alanla ilgili değil pek çok mevzuda yeni ufuklar kazandırıp ilmî yönden yetişmemde çok mühim yeri olan ve zamanını cömertçe sarf etmekten çekinmeyip çalışmamın her satırını titizlikle okuyarak tashih etme lütfunu gösteren danışmanım, çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL'a en kalbî hislerimle teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans eğitimimde bilgi ve birikiminden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ebubekir SİFİL'e, yine hem yüksek lisans eğitimimde ilmî yönden yetişmemde önemli bir yere sahip olan ve jüri üyesi olarak teze önemli katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BEYLER'e, jüri üyesi olarak tenkit ve tashîhât mahiyetindeki görüşlerini esirgemeyen sayın Dr. Öğr. Üyesi Sezai Engin'e müteşekkirim. Son olarak beni ve kardeşlerimi ilme teşvik eden ve bu yolda maddî manevî desteklerini daima arkamda hissettiğim muhterem annem ve babam ile hep yanımda olan sevgili kardeşlerime gösterdikleri tüm fedakârlıklardan dolayı minnettarım.

Tevfîk ancak Yüce Allah'tandır.

Zeynep Ekici

Bursa 2018

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖZET	xii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	2
II. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu	3
BİRİNCİ BÖLÜM: “SÂLİH”, “SÂLİHU’L-HADÎS”, “SUVEYLİH” TERİMLERİNİN TANIMI VE ARALARINDAKİ FARKLAR	6
I. “Sâlih” Terimi	7
A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı	7
B. “Sâlih Teriminin Farklı Kullanımları	9
1. Mervî Hakkında Kullanımı.....	9
2. Râvi Hakkında Kullanımı.....	13
a. Râvinin âbid ve zâhidâne bir hayat tarzı sürdürdüğünü vurgulamak üzere kullanımı .	13
b. Ta’dîl lafzı olarak kullanımı ve delâleti	14
C. “Sâlih” Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı	15
II. “Sâlihu’l-Hadîs” Terimi.....	17
A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı.....	17
B. Ta’dîl Lafzı Olarak Kullanımı ve Delâleti.....	18
C. “Sâlihu’l-hadis” Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı.....	20
III. “Suveylih” Terimi	21
A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı.....	21
B. Ta’dîl Lafzı Olarak Kullanımı ve Delâleti.....	21
C. “Suveylih” Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı	22
İKİNCİ BÖLÜM: YAHYÂ B. MAÎN’İN <i>TÂRÎH</i> ’İNDE “SÂLİH”, SÂLİHU’L-HADÎS” VE “SUVEYLİH” ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVİLER.....	24
I. Yahyâ b. Maîn Tarafından “Sâlih”, “Sâlihu’l-Hadîs” ve “Suveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler.....	25
A. Sika Râviler	25
1. Ebû Abdullah Yezîd b. Abdullah el-A’rec el-Medenî (ö. 122)	25
2. Ebû Hamza Mücemmi‘ b. Sem‘ân et-Teymî el-Kûfî (ö. 122).....	27
3. Ebû Süleymân Dâvûd b. Kays el-Medenî (ö. 136-158?).....	27
4. Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Kureşî el-Adevî el-Medenî (ö. 150).....	28
5. Leys b. Sa’d el-Fehmî (ö. 175).....	30
6. Ebû Abdurrahman Ubeydullah b. Ubeydurrahman el-Eşcaî (ö. 182)	32
7. Ebû Dâvûd Ömer b. Sa’d el-Haferî el-Kûfî (ö. 203).....	34

8. Mücemmi' b. Yahyâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. ?).....	35
B. İ'tibara Elverişli Râviler	36
1. Ebû Ömer Mûsâ b. Verdân el-Kâss el-Kureşî el-Mısrî (ö. 117).....	36
2. Ebû Süleyman İřhak b. Râşid el-Cezerî el-Harrânî (ö. 136-169?)	37
3. Ebû Ertât Haccâc b. Ertât en-Nehaî el-Kûfî (ö. 145).....	39
4. Sadaka b. Yezîd el-Horasânî ed-Dımaşkî (ö. 150)	43
5. Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî (ö. 150).....	44
6. Abdullah b. Müemmel el-Kureşî el-Âbidî (ö. 160).....	46
7. İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe el-Ensârî el-Eşhelî (ö. 165)	47
8. Ebû'l-Gusn Sâbit b. Kays el-Gıfârî el-Medenî (ö. 168)	49
9. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman İbnü'l-Gasîl el-Ensârî el-Üveysî (ö. 171)	50
10. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Medenî (ö. 171-2?).....	51
11. Ebû Safvân Attâf b. Hâlid el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 179)	53
12. Ebû Hâlid Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 179/180?).....	54
13. Ebu'l-Hasan İmrân b. Uyeyne el-Hilâlî el-Kûfî (ö. 199).....	56
14. Ebû'l-Hasan Muâviye b. Hişâm el-Kassâr el-Kûfî (ö. 204-205?)	57
15. Bedr b. Halîl el-Esedî (ö. ?).....	59
16. Ebû Seleme el-Fazl b. Meymûn el-Basrî (ö. ?)	59
17. Ebû Alî Hilâl b. Meymûn el-Cühenî (ö. ?).....	60
18. Ebû Ya'lâ Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ et-Tâifi es-Sekafi (ö. ?).....	61
19. Ebû Ali Ca'fer b. Meymûn et-Temîmî (ö. ?).....	62
20. Fazl b. Delhem el-Vâsıtî el-Basrî (ö. ?).....	63
21. Abdurrahman b. İřhak b. Abdullah el-Kureşî el-Medenî (ö. ?).....	64
22. Ebû Abdullah Müşme'il b. Milhân et-Tâi el-Kaysî el-Kûfî (ö. ?).....	66
23. Ebû Recâ Müreccâ b. Recâ el-Yeşkürî el-Adevî (ö. ?).....	67
C. Zayıf Râviler	68
1. Ebû'l-Hasan Atıyye b. Sa'd el-Avfî el-Cedelî (ö. 111).....	68
2. Zür'a b. İbrâhim ed-Dımaşkî ez-Zübeydî (ö. 132)	70
3. Ebû Amr Mücâlid b. Saîd el-Kûfî el-Hemdânî (ö. 144).....	71
4. Ömer b. Nebhân el-Abdî el-Basrî (ö. ?)	73
5. Ebû Vehb Zem'a b. Sâlih el-Cenedî el-Yemânî (ö. ?).....	74
6. Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî (ö. ?).....	75
7. İbrâhim b. Muhâcir b. Mismâr el-Medenî (ö. ?).....	77
D. Metrûk Râviler.....	78
1. Abbâd b. Keřîr es-Sekafi el-Basrî (ö. 141).....	78

II. Târîh'te Yahyâ b. Maîn Dışındaki Bir Münekkit Tarafından "Sâlih" şeklinde Nitelenen Râviler.....80

1. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Huddânî el-Basrî (ö. 153)	80
2. Ebû Bekir b. Abdullah b. Kitâf en-Nehşelî el-Kûfî (ö. 166)	83
3. Ebû Abdülazîz Mûsâ b. Ubeyde el-Medenî er-Rabezî (ö. 153)	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YAHYÂ B. MA'ÎN'İN TÂRÎH'İNDE "SÂLÎH",	
SÂLÎHU'L-HADÎS" VE "SUVEYLÎH" ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVİLERİN	
RİVAYETLERİ.....	87
I. Yahyâ b. Maîn'in "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelediği ve	
Hadisi İ'tibâra Elverişli Râvilerin <i>Sahîh-i Buhârî</i> 'deki Rivayetleri	88
1. Ebû Süleyman İshak b. Râşid el-Cezerî el-Harrânî	88
2. Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî.....	92
3. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman b. Abdullah b. Hanzale İbnü'l-Gasîl el-	
Ensârî el-Üveysî el-Medenî	95
4. Ebû Recâ Müreccâ b. Recâ el-Yeşkürî el-Adevî	97
Enes b. Mâlik'ten nakledilmiştir: "Resûlullah (s.a.v.), ramazan bayramında birkaç	
hurma yemeden (namaza gitmezdi). Enes (r.a.), hurmaların (bir, üç, beş gibi) tek	
sayıda olduğunu haber vermiştir.	98
5. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris el-Kureşî el-Medenî	98
II. Yahyâ b. Maîn'in "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelediği	
Râvilerin <i>Sahîh-i Müslim</i> 'deki Rivayetleri.....	99
1. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris el-Kureşî el-Medenî	99
2. Ebû Ertât Haccâc b. Ertât en-Nehâî el-Kûfî	99
3. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Medenî.....	100
4. Ebû'l-Hasan Muâviye b. Hişâm el-Kassâr el-Kûfî.....	101
5. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman İbnü'l-Gasîl el-Ensârî el-Üveysî	102
6. Ebû Ya'lâ Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ b. Ka'b et-Tâifî es-Sekafî	103
7. Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî.....	104
8. Ebû Vehb Zem'a b. Sâlih el-Cenedî el-Yemânî ve Ebû Seleme Muhammed b.	
Meysere	105
9. Ebû Amr Mücâlid b. Saîd el-Kûfî el-Hemdânî.....	105
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	119

KISALTMALAR LİSTESİ

a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin, ibn
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştırınız
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm/vefat tarihi
r. a.	: Radıyallahu anh
r. anhâ.	: Radıyallahu anhâ
r.anhüm	: Radıyallahu anhüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve diğerleri
vd.	: Ve devamı
yay.y.	: Yayımlayan yok
y.y.	: Basım yeri yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Yahyâ b. Maîn'in <i>Târîh</i> 'inde "Sâlih, Suveylih, Sâlihu'l-hadîs" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri	
Tezin Yazarı: Zeynep Ekici	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL
Kabul Tarihi: .../.../....	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 119 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Hadislerin sıhhatlerinin tesbitinde izlenecek usûlün ilk basamağını oluşturan isnad zincirinin kuvveti, râvilerin adâlet ve zabtlarının incelenmesiyle doğrudan ilgilidir. Söz konusu incelemenin sağlıklı bir neticeye varabilmesi ise ancak cerh-ta'dîl lafızlarının delâlet ettikleri anlamların bilinmesi ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Yahyâ b. Maîn'in <i>Târîh</i>'inde "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" lafızlarıyla nitelenen râvilerin diğer münekkitlerin değerlendirmeleri de dikkate alınarak rivayete ehliyetleri hakkında bir neticeye ulaşılmış, ardından zikredilen terimlerin hadis usûlû eserlerinde nasıl değerlendirildiği tespit edilmiş, sonrasında ise <i>Sahîhayn</i>'da "zayıf" ve "i'tibâra elverişli" olduğuna kanaat getirilen râvilerden hadis tahrîcinde bulunulup bulunulmadığı araştırılmıştır. Son olarak usûl eserlerinde mevzubahis terimlerin nasıl incelendiği tetkik edilerek meseleye bütüncül bir yaklaşım sağlanmış böylece teze konu olan ıstılahların delâletleri hakkında bir neticeye varılması amaçlanmıştır. Araştırmaya konu olan kırk iki râviden on tanesinin "sika", yirmi üçünün "i'tibâra elverişli", sekizinin "zayıf" ve birinin metrûk olduğu tespit edilmiştir. Buhârî'nin <i>Sahîh</i>'inde "sika" hükmü verilen kişilerin dışındaki otuz iki râviden zayıf olan kimselerden hadis serdetmediği, i'tibâra elverişli olan yirmi üç kişiden yalnız beşinden i'tibâr/istişhâd için zikredilmek üzere toplam yirmi yedi hadis tahrîcinde bulunduğu görülmüştür. Müslim ise <i>Sahîh</i>'inde tamamı makrûnen veya mütâbaat nevinden olmak üzere hadisi i'tibâr için alınabilecek yedi kişiden on iki, zayıf olduğuna kanaat getirilen iki râviden de birer rivayete yer vermiştir.	
Anahtar Kelimeler: Yahyâ b. Maîn, Sâlih, Sâlihu'l-Hadîs, Suveylih, Ricâl, Cerh-ta'dîl	

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Transmitters Described as “ <i>Ṣalīḥ</i> ”, “ <i>Ṣuwaylīḥ</i> ” and “ <i>Ṣalīḥ al-ḥadīth</i> ” in Yaḥyā b. Ma‘īn’s <i>Tārīkh</i> and Their Transmissions	
Thesis Author: Zeynep EKİCİ	Advisor: Asst. Prof. Fatma KIZIL
Date of Acceptance: .../.../....	Total Number of Pages: xii (pre text) + 119 (main body)
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Sciences
The strength of <i>isnāds</i>, the first step of the determining the authenticity of <i>aḥādīth</i>, is largely depended on the examination of the trustworthiness and the accuracy of the transmitters. The examination can reach a sound conclusion only if the meanings of the terms of transmitter criticism are known. In this study, first, the competence of the transmitters described as “<i>ṣalīḥ</i>”, “<i>ṣalīḥ al-ḥadīth</i>” and “<i>ṣuwaylīḥ</i>” in Yaḥyā b. Ma‘īn’s <i>Tārīkh</i> is determined by taking into account other critics’ revaluation about these transmitters. Then, it is determined how these terms are used in ḥadīth methodology books. After this theoretical examination, whether Bukhārī and Muslim narrated the transmissions of the transmitters determined as “weak” and “appropriate for as a secondary and auxiliary” in their <i>Ṣaḥīḥs</i> is established. Lastly, how these terms are explained in the ḥadīth methodology works is given in order to achieve a full description of the usage of them in ḥadīth scholarship. In the last part of the thesis, it is determined that out of forty-two transmitters examined, ten are “reliable”, twenty-three are “appropriate as a secondary and auxiliary”, eight are “weak” and one is “matrūk”. It is seen that Bukhārī did not narrate any transmissions from “weak” transmitters of the remaining thirty-two. On the other hand, he narrated from five of the twenty-three “appropriate as a secondary and auxiliary” transmitters only to support the main <i>aḥādīth</i> of the chapters. As for Muslim, he transmitted twelve traditions from seven transmitters who are appropriate as a secondary and auxiliary, and two traditions from two weak transmitters.	
Keywords: Yaḥyā b. Ma‘īn, <i>Ṣalīḥ</i> , <i>Ṣalīḥ al-ḥadīth</i> , <i>Ṣuwaylīḥ</i> , Rijāl, Transmitter Criticism	

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Her ilim dalı; belli kelimeleri sözlük anlamından ayrı, o ilmin sınır ve kapsamı içinde özel bir mânâyı ifade etmek üzere kullanmak suretiyle oluşturduğu bir terminolojiye sahiptir. Herhangi bir ilme vâkıf olmak için o ilmin terminolojisinin doğru bir şekilde bilinmesinin önemi ise âşikârdır. Bu nedenle bilhassa “ıstılahlar ilmi” olarak tavsif edilen hadis ilminde hemen her terim hadis âlimleri için husûsî birer araştırma konusu olmuş, kimi zaman tek bir lafız için müstakil eserler kaleme alınmış, kimi zaman da söz konusu terimlerin topluca incelendiği kitaplar telif edilmiştir.

Allah Teâla (c.c.) tarafından Resûlü’ne (s.a.v.) ilkâ edilen mesajı ve bu ilâhî mesajın tatbikinin en mükemmel numûne-i imtisali olan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini doğru bir şekilde muhafaza edip sonraki nesillere ulaştırmanın ehemmiyetinin son derece farkında olan sahâbe ve onlara tâbi olan nesiller, bu amaca hizmet etmek üzere yalnız İslâm ümmetine nasip olan isnad sistemini vücuda getirmiştir. İsnad sisteminin omurgasını teşkil eden râvilerin de hadisleri doğru bir biçimde alarak yine hatasız olarak nakledip nakletmedikleri ise cerh-ta’dîl ilmiyle tespit edilebilmektedir. Râvilerin adâlet ve zabt bakımından farklı mertebelerde olmaları hasebiyle münekkit ulemâ tarafından söz konusu durumları nitelenmek için ayrı lafızlar kullanılarak derece farklılıklarına işaret edilmesi amaçlanmıştır. Bir rivayetin sıhhat derecesini bilmek, zikredilen terimlerin delâletinin tespitini gerektirmektedir ve “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” lafızları hakkında daha önce yapılmış müstakil bir araştırmaya vâkıf olunamadığından¹ söz konusu lafızlar bu tezde ele alınmıştır.

“Sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” lafızlarının hangi mertebedeki râviler için kullanıldığı konusunda bir neticeye varılması maksadıyla birinci bölümde bu lafızların ilk defa kimler tarafından hangi anlamlarda zikredildiği, diğer cerh-ta’dîl ıstılahlarıyla birlikte kullanımları ve usûl kitaplarındaki yerleri irdelenmiş, böylece lafızların hangi mertebeye delâlet ettiği konusunda neticeye ulaşılması hedeflenmiştir. Öte yandan “sâlih” teriminin yalnız bir tenkit terimi olarak değil, zaman zaman mervî hakkında kullanılması hasebiyle ilk bölümde bu meseleye de değinilmiştir. İkinci bölümde ise araştırmanın pratikteki yansımaları görmek adına zikredilen lafızların anlamını tespit etmeyi kolaylaştıracak sıklıkta kullanıldığı ilk ricâl eserleri olan İbn Maîn’in *Târîh* isimli her iki kitabında bahsi geçen lafızlarla nitelenen râviler tespit edilmiştir. Ardından öncelikle İbn Maîn’in ele alınan râvi hakkında kaydedilen başka değerlendirmeleri var ise tetkik edilmiş ve diğer münekkitlerin değerlendirmeleri de

¹ Hişâm Mahmûd Zakkût’un “Medlûlü mustalah ‘sâlihu’l-hadîs’ ‘inde’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi kitâbihî *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*” isimli bir makalesi bulunmakla birlikte çalışmanın kapsamı Ahmed b. Hanbel’in kullanımıyla sınırlandırılıp mevzubahis terimlere oldukça muhtasar bir şekilde yer verdiğinden söz konusu eser yukarıda zikredilmemiştir. Bahsi geçen makale için bk. Hişâm Mahmûd Zakkût, “Medlûlü mustalah ‘sâlihu’l-hadîs’ ‘inde’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi kitâbihî *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*”, *Mecelletü’l-Ezher*, 15/2, (2013): 151-180.

göz önünde bulundurularak râvi hakkında genel bir kanaate ulaşılmaya gayret edilmiştir. Son olarak araştırmaya konu olan râvilerden “hadisi i’tibâra elverişli” ve “zayıf” olanların Buhârî (ö. 256) ve Müslim’in (ö. 261) *Sahîh*’lerinde yer alan hadisleri kaydedilmiş ve musanniflerin bu hadislerle hangi kitâblarda yer verdikleri belirlenmiştir.

Netice itibariyle bu çalışmada her birinin müstakil olarak incelenmesi gereken cerh-ta’dîl lafızları içinden “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” terimlerinin ricâl ilmindeki yeri hakkında bir sonuca ulaşmak suretiyle bu yönde atılan adımlara bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

II. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Hadis ilminde ta’dîl lafızları olarak kullanılan “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” lafızlarından “sâlih” terimi aynı zamanda Ebû Dâvûd’un (ö. 275) Mekkelilerin *Sünen*’i ile ilgili sorularına cevap vermek üzere kaleme aldığı risalesinde derecesini beyan etmediği hadisleri ifade etmek üzere söz konusu lafzı kullandığını belirtmesiyle birlikte usûl kitaplarında mervîyi niteleyen bir ıstılah olarak incelenmeye başlanmıştır. Aynı zamanda hadis rivayetinde ehliyeti hususunda bir tenkidi ifade etmeksizin râvinin âbid ve zâhidâne bir hayat tarzı sürdürdüğünü vurgulamak üzere zikredilen “sâlih” teriminin işaret edilen farklı kullanımlarının incelenmesi, ayrıca “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” terimleriyle aralarındaki anlam ilişkisinin tespit edilmesi gayesiyle hem usûl hem ricâl literatürünü içine alacak şekilde mümkün olduğunca geniş bir kaynak taraması yapılmış, bu doğrultuda incelen 160’tan fazla eserden araştırmaya konu olan terimlerin incelendiği 120 kadar kaynak çalışmada kullanılmıştır.

Tezin konusu olan terimlerin farklı kullanımlarının incelenip delâletlerinin irdelendiği teorik çalışmayı ihtiva eden birinci bölümde Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (ö. 405) *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’i, Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463) *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye* ve *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî*’si, İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643) *‘Ulûmü’l-hadîs*’i, Zehebî’nin (ö. 748) *el-Mûkaza*’sı, İbn Hacer’in (ö. 852) *en-Nüket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh*’ı, Sehâvî’nin (ö. 902) *Fethu’l-mugîs*’i, Süyûtî’nin (ö. 911) *Tedribü’r-râvî*’si gibi eserler başlıca müracaat edilen kaynaklardır. Bunun yanı sıra Kâsımî’nin (ö. 1866) *Kavâ’idü’t-tahdîs*’i, Cezâirî’nin (ö. 1852) *Tevcihü’n-nazar*’ı, Babanzâde Ahmed Naîm’in (ö. 1872) *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Tehânevî’nin (ö. 1892) *Kavâ’id fî ‘ulûmi’l-hadîs*’i Nûreddin İtr’in *Menhecü’n-nakd*’i de istifade edilen eserlerdendir.

Yahyâ b. Maîn’in *Târîh*’inin Dûrî (ö. 271) ve Dârimî (ö. 280) rivayetinde “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” şeklinde nitelendirilen kırk iki râvinin hadis rivayetinde ehliyetleri bakımından incelendiği çalışmanın ikinci bölümünde geniş bir literatür taraması yapılmasına gayret edilmiştir. Bu açıdan başta Yahyâ b. Maîn’in görüşlerinin topluca tetkik edilebilmesi adına, talebeleri Dûrî ve Dârimî’nin râviler hakkında İbn Maîn’e yönelttikleri soruları derleyerek meydana getirdikleri *Târîh* isimli iki eserin yanında Osman b. Tâlût (ö. 238) ile İbnü’l-Cüneyd’in (ö. 270) *Su’âlât*’ları, İbn

Muhriz'in (ö. ?) derlediği *Ma'rifetü'r-ricâl* ve Yezîd b. Heysem'in (ö. 284) tedvin ettiği *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn fî'r-ricâl* adındaki kaynaklardan istifade edilmiştir. Ayrıca her ne kadar içinde araştırma konusu yapılan râviler hakkında bir değerlendirme mevcut olmasa da *Târîhu Ebî Sa'îd Hâşim b. Mersed et-Taberânî 'an Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn fî't-ta'dîl* isimli eserden de nâşiri Nazar Muhammed el-Fâryâbî'nin kitap için kaleme aldığı mukaddimesi ve kitabın sonuna eklediği İbn Maîn'in değerlendirmede bulunduğu râvileri muhtevi fihristten de istifade edilmiştir. Zikredilen eserlerin yanında diğer münekkit ulemânın görüşlerinin tespiti için yalnız bir âlimin değerlendirmelerine münhasır su'âlât türü eserler ile Buhârî, Nesâî (ö. 303) gibi hadis imamlarının kendi görüşlerini dile getirdikleri *et-Târîhu'l-kebîr*, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* gibi eserlerden ve pek çok münekkit âlimin görüşlerinin kaydedildiği Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca râvilerin kısa biyografileri için ekseriyetle Mizzî'nin (ö. 742) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* adlı eserinin tercih edildiği belirtilmelidir.

Yukarıda zikredilen kaynakların yanı sıra çalışmanın Yahyâ b. Maîn'in söz konusu lafızları kullanımı merkeze alınarak yürütülmesi hasebiyle öncelikle İbn Maîn ile ilgili çalışmalarıyla tanınan ve *Târîh*'in Dûrî rivayetine yaptığı tahkikle doktora derecesi alan Ahmed Muhammed Nûr Seyf'in söz konusu eser için kaleme aldığı mukaddimesinin ardından Mustafa Işık'ın "Yahyâ b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" ve Erdinç Ahatlı'nın "Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu" isimli yüksek lisans tezleri, yine Erdinç Ahatlı'nın "Yahya b. Main'in Eserleri ve Kullandığı İhtilaflı ve Garib Lafızlar" ile Cemal Ağırman'ın "Yahya b. Main'in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri" adlı makaleleri ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Yahyâ b. Maîn" maddesinden istifade edilmiştir.

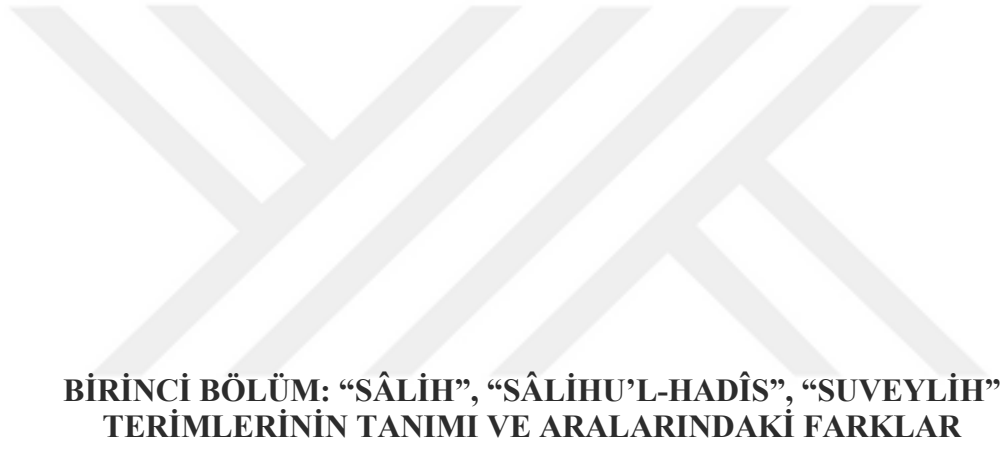
Tezin ilk bölümünde "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" terimlerinin anlamları ve hadis ıstılahı olarak ortaya çıkışları tespit edilmiş, ardından varsa söz konusu lafızları kullanan âlimlerin bahsi geçen ifadelerle hangi mânayı kast ettiklerine dair açıklamalarına yer verilmiştir. Araştırma konusu lafızların birer ta'dîl lafzı olarak hangi mertebeye delâlet ettikleri hakkında bir kanaat oluşturması için de diğer cerh-ta'dîl ıstılahlarıyla birlikte kullanımları incelenmiştir. Ayrıca "sâlih" teriminin mervîyi niteleyen bir lafız olarak da kullanılması hasebiyle söz konusu mevzu tetkik edilerek araştırmanın ana konusu olan ıstılahların bütün yönleriyle ele alınması amaçlanmıştır.

İkinci bölümde ise Yahyâ b. Maîn'in *Târîh*'inde mevzubahis terimlerle tavsif edilen kırk iki râvi cerh-ta'dîl yönüyle incelenerek haklarında bir kanaate ulaşılmaya gayret edilmiş, böylece Yahyâ b. Maîn'in söz konusu lafızlarla nitelediği râvilerin hangi mertebeye tekâbül ettikleri tespit edilmiştir. Râvilerin cerh-ta'dîl durumları ile ilgili yapılan araştırmada ilk olarak hadis âlimlerinden nakledilen değerlendirmeler tevsîk lafızlarından taz'îf ifadelerine doğru sıralanmıştır. Ardından kanaati kaydedilen münekkitlerin ekserinin görüşünün hangi yönde olduğu belirlenmiş ve râvinin hadis

rivayetine ehliyeti hakkında bir neticeye varılması noktasında çoğunluğun değerlendirmesi esas alınmıştır. Bununla birlikte nadiren de olsa kimi râviler hakkında vârit olan cerhlerden bir kısmının Zehebî, İbn Hacer gibi hadis otoriteleri tarafından gerekçesi açıklanarak geçersiz kabul edildiği görülmüştür. Bahsedilen bir durumla karşılaşıldığında mübeyyen ta'dîl müphem cerhe tercih edilmiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan râvi hakkında nisbî cerhler varsa bunların da kaydedildiği belirtilmelidir.

Son bölümde muteber hadis kaynakları olan Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerinde "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" veya "suveylih" şeklinde nitelenen râvilerden "i'tibâra elverişli" veya "zayıf" kimselerden tahrîcde bulunup bulunmadıkları, şayet tahrîcde bulunulmuşsa mütâbaat maksadı dışında hadisin aslı olarak kendilerine yer verilip verilmediği tespit edilmiştir. Rivayetleri incelenen râvilere isnaddaki yerlerinin rahat bir şekilde görülebilmesi adına isimlerinin altı çizilerek işaret edilmiştir. Daha sonra söz konusu rivayetlerin *Kütüb-i Tis'a* esas alınarak tahrîcleri yapılarak dipnotta gösterilmiş, dipnotlarda önce hadisin *Kütüb-i Sitte*'de geçtiği yerler verilmiştir. Şayet tahrîci yapılan hadisin *Sahîhayn* 'da geçen diğer senedlerinde araştırmaya konu olan râvi varsa o tarihin de altı çizilerek bahsedilen noktaya işaret edilmiştir. Rivayetlerin Türkçe tercümeleri verilirken çeviri eserlerden istifade edilmişse de çoğu zaman üzerinde tasarruflarda bulunulduğundan ayrıca dipnot gösterilmemiştir. Sonuç kısmında ise araştırma konusu olan lafızların delâletleri hakkında ulaşılan neticeler özetlenmiş, İbn Maîn tarafından söz konusu lafızlarla nitelendirilen râvilerin hadis rivayetindeki durumları hakkında varılan kanaatler sayısal olarak ifade edilmiştir. Son olarak bahsi geçen râvilerin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerinde serdedilen rivayetleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmada kişi, eser ve ıstılahların yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi* 'sinin yazım kuralları esas alınmış, farklı yazım şekilleri mevcut ise genel kullanım takip edilmiştir. Aynı şekilde kişi, eser ve ıstılahların transkripsiyonunda isimde veya terimde geçen "ğ" ve "ق" harflerini belirtmek üzere Türkçe "g" ve "k" harflerinden sonra uzatma var ise "ā" "ī" "ū" şeklinde yazılmıştır. Son olarak tez içinde geçen râvi ve âlimlerin ilk geçtiği yerde yalnızca hicrî vefat tarihlerinin kaydedildiği belirtilmelidir.

**BİRİNCİ BÖLÜM: “SÂLİH”, “SÂLİHU’L-HADÎS”, “SUVEYLİH”
TERİMLERİNİN TANIMI VE ARALARINDAKİ FARKLAR**

Zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılan “sâlih”² ve “sâlihu’l-hadîs” terimleri ile zikredilen iki lafza manaca yakın olmakla birlikte daha ziyâde zabt bakımından nispeten düşük seviyedeki râvileri niteleyen “suveylih” ıstılahı hadis usûlû kitaplarında incelenmiş ve ta’dîlin hangi mertebesine delâlet ettikleri hususunda birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Bu bölümde söz konusu lafızların anlamları incelenecek, ortaya çıkışları tespit edilecek ve aralarındaki kullanım farklarına işaret edilecektir.

I. “Sâlih” Terimi

A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı

Sözlükte “iyi olmak, münasip olmak, faydalı olmak, düzelmek, bozukluğu gidermek” anlamlarındaki “salâh” kökünden türeyen sâlih kelimesi, “iyi, doğru, her türlü bozukluktan arınmış kimse” manasına gelmektedir.³ Bir hadis ıstılahı olarak “sâlih”, makbul rivayetler kabilinden sahih ve hasen hadis;⁴ hasen hadisin altında olup derecesi zayıf kadar düşük olmayan hadis; rivayetleri delil olarak kullanılmayan fakat i’tibâr için yazılabilecek râvî⁵ anlamlarında kullanılmaktadır.⁶

² “Sâlih” lafzının mervî, “sâlihu’l-hadîs” teriminin ise râvî ile ilgili kullanılan ıstılahlar olduğuna dair teamül nedeniyle (meselâ bk. Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni mustalahi'l-hadîs* [nşr. Mustafa Şeyh Mustafa], Beyrut: Müessesetü'r-Risâle-Nâşirûn, 1425/2004, s. 152; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 393-94; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 352; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi [DİA]*, XXXVI, 32; Ahmet Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 178-79.) tezde de “sâlih” ile “sâlihu’l-hadîs” ıstılahları ayrı ayrı başlıklandırılmış, “sâlih” teriminin farklı kullanımları ise alt başlıklarda incelenmiştir. Bununla birlikte ilgili yerde tekrar değinileceği üzere İbn Maîn’in râvî değerlendirmelerinde “sâlihu’l-hadîs” ibaresinin yanı sıra “sâlih” lafzını da sıklıkla kullandığı görülmüş, aynı şekilde diğer cerh-ta’dîl âlimlerinin de “sâlih” ıstılahını mervîden ziyâde râvî hakkında kullandığı tespit edilmiştir (Münekkitlerin “sâlih” lafzıyla değerlendirdiği râvî örnekleri için bk. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-İl el ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001, I, 413, 419; II, 516; İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1952, II, 178, III, 291, 513; IV, 467; VII, 258; VIII, 175, 265, İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325/1908, V, 33; VIII, 136; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1411/1991, s. 237, 464).

³ Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye ts., III, 179; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dârü's-Sadr, ts., s. 516-17; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhît* (nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005, s. 229; Zebidî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (nşr. Hüseyin Nassar), Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1369/1969, VI, 547-48.

⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 393-94; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 352.

⁵ İbn Hacer'in tanımıyla; “ferd olduğu zannedilen bir hadisin mütâbiinin olup olmadığını öğrenmek için tariklerini câmilerden, müsnedlerden ve cüzlerden araştırma” anlamındaki bir hadis ıstılahı olan i'tibâr (bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* [nşr. Nûreddin İtr], Dımaşk: 1321/2000, s. 75), tanımdan da anlaşılacağı üzere sıhhat şartları noktasında

İlk kullanım örneklerine hicrî ikinci asrın sonlarında rastlanan “sâlih” lafzı, İmam Mâlik (ö. 179), Vekî‘ b. el-Cerrâh (ö. 197), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198) gibi münekkitler tarafından kullanılmıştır. Yine İbn Sa‘d (ö. 230),⁷ Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel (ö. 241),⁸ İclî (ö. 261),⁹ Ya‘kûb b. Şeybe (ö. 262),¹⁰ Ebû Zür‘a er-Râzî (ö. 264),¹¹ Ebû Dâvûd,¹² Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 277),¹³ Nesâî,¹⁴ Abdülbâkî b. Kâni‘ (ö. 351),¹⁵ İbn Adî (ö. 365),¹⁶ Dârekutnî (ö. 385)¹⁷ ve daha geç dönemde olmak üzere Hatîb el-Bağdâdî,¹⁸ Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem‘ânî (ö. 562),¹⁹ İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643),²⁰ Zehebî,²¹ İbn Hacer,²² Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031) “sâlih” lafzını sıkça kullanan âlimler arasında zikredilebilir.

Söz konusu lafzı ilk kullanan ulemâ arasında zikredilen İmam Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne’nin “sâlih” ifadesini ıstilahî anlamı kastetmeksizin “sâlih bir kimse” anlamında “رَجُلٌ صَالِحٌ” şeklindeki terkiplerle, başka bir ifadeyle kelime anlamıyla kullandıkları belirtilmelidir.²³ Öte yandan mevcut kaynaklarda yapılan tarama

kusurlu olan birtakım rivayetleri başka tariklerle destekleyerek ferdiyetten kurtarmak suretiyle kuvvetlendirme çabasını ifade etmektedir. Bununla birlikte her zayıf hadis için söz konusu araştırmayı yapmak mümkün olmamaktadır. Zira za‘fî şiddetli olan rivayetler i‘tibâra elverişli olmaktan çıkmakta, diğer bir ifadeyle kendisini destekleyecek başka tarikler bulunsa dahi araştırmaya konu edilen hadisi zayıf olmaktan kurtaramamaktadır. Nitekim hadis âlimlerinin kullandığı “bu hadis i‘tibâra elverişlidir” veya “bu hadis i‘tibâra elverişli değildir” gibi ifadeler bunu gösterir mahiyettedir. Benzer şekilde râviler için de dile getirilen “hadisi i‘tibâr için yazılabilir”, “hadisiyle i‘tibâr olunabilir” şeklindeki değerlendirmelerin, teferrüd ettiği hadiste tek başına ihticâc edilemeyen ancak çok yanılmak veya yalan söylemek gibi nedenlerle de metrûk olmayan kimseleri ifade ettiği belirtilmelidir (krş. Abdullah Yıldız, “İstilahlardaki Anlam Kargaşası Kapsamında İ‘tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadis Arasındaki İlişki ve Farklılıklar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2016): 72-111; Salahattin Polat, “İ‘tibâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 455).

⁶ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 271; Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 32.

⁷ Misaller için bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VIII, 34; IX, 297, 349.

⁸ Misaller için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlâ’l*, I, 416; II, 193; III, 120, 142.

⁹ Misaller için bk. İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, I, 204, 225; II, 128.

¹⁰ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VI, 173; VIII, 262.

¹¹ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, I, 498; V, 28.

¹² Misaller için bk. Ebû Dâvûd, *Su‘âlâtü’l-Âcurrî*, I, 166, 342.

¹³ Misaller için bk. İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 324; V, 385, 389; VII, 95.

¹⁴ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, IV, 128; V, 28; VII, 295.

¹⁵ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, I, 82; II, 170, III, 404.

¹⁶ Misaller için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 191; VIII, 527.

¹⁷ Misaller için bk. Dârekutnî, *Su‘âlâtü’l-Hâkim en-Nisâbü’lî’l-d-Dârekutnî*, s. 133; *Su‘âlâtü’s-Sülemî*, s. 218.

¹⁸ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VI, 448; VII, 13.

¹⁹ Misaller için bk. Zehebî, *Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ*, XVIII, 302, 331, 368; XIX, 99; XX, 275.

²⁰ Misaller için bk. Zehebî, *Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ*, XIX, 259; XXII, 326.

²¹ Misaller için bk. Zehebî, *el-Kâşif*, s. 303, 307, 314.

²² Misaller için bk. İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, s. 205, 237, 364.

²³ İmam Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne’nin “Sâlih bir kimse” değerlendirmesinde bulunduğu kimselerden birine misal olarak Abdullah b. Abbas el-Kureşî (ö. ?) için bk. İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, V, 120. Hakkında kanaat bildiren münekkitlerin kullandığı lafızlardan güvenilir bir kimse olduğu anlaşılan Abdullah b. Abbas ile ilgili İbn Hacer’in “sika” değerlendirmesi için bk. a.mlf., *Takribü’t-Tehzib*, s. 293. Süfyân b. Uyeyne’nin söz konusu lafızla değerlendirdiği Mus‘ab b.

neticesinde Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'nin, "sâlih" lafzını bir cerh-ta'dîl terimi şeklinde kullanan ilk münekkitlerden olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim İbn Mehdî'nin, kendisinde hafif zayıflık bulunmakla birlikte sadûk olan bir râvinin hadisi zikredildiğinde zaman zaman "sâlihu'l-hadîs" bir kişi olduğunu ifade ettiği kaydedilmiştir.²⁴ Yine, Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187) sâlih bir kimse olduğunu söylemekle beraber hıfzındaki kusura işaret eden İbn Mehdî'nin,²⁵ hem bahsi geçen açıklama hem de cümlelerin siyakının tenkidi ihsas etmesi hasebiyle "sâlih" lafzını bir cerh-ta'dîl terimi olarak kullandığı söylenebilir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın "kendisine itimat edilmez" ve "bir bakarsın ma'rûf, bir bakarsın münker rivayet eder" şeklindeki ifadelerle birlikte "sâlih" değerlendirmesini zikretmesi,²⁶ Vekî' b. el-Cerrâh'ın da "Sâlih bir kişiydi. Ne var ki kitapları kayboldu ve hıfzından rivayet etmeye başladı."²⁷ şeklindeki ifadeleri söz konusu lafzı terim anlamıyla kullanan âlimler arasında Yahyâ b. Saîd ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın da kaydedilmesine imkân vermektedir. Netice itibarıyla hicrî ilk iki asırda nadiren rastlanılan "sâlih" tabirinin, başta İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim olmak üzere üçüncü yüzyıl âlimlerinin kullanımında bir ta'dîl terimi olarak yaygınlık kazandığı söylenmelidir.

B. "Sâlih Teriminin Farklı Kullanımları

"Sâlih" terimi, râvinin rivayetteki durumunu nitelemek için kullanıldığı gibi âbidâne bir hayat tarzına sahip olduğuna işaret etmek maksadıyla da kullanılmıştır. Ayrıca hadisin sıhhat derecesine işaret eden bir terim anlamı da olan lafzın farklı kullanımları aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

1. Mervî Hakkında Kullanımı

Tespit edildiği kadarıyla hadisin sıhhat durumunu niteleyen bir terim olarak ilk defa hicrî ikinci yüzyılda kullanılan "sâlih" lafzı, daha ziyâde râviyi niteleyen bir terim

Muhammed el-Kureşî (ö. ?) için bk. a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 165. Mus'ab b. Muhammed hakkında İbn Hacer'in "lâ be'se bihi" değerlendirmesi için bk. a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 533.

²⁴ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *Kitâbü Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Nüreddin İtr), Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986, s. 125-26; Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *Kitâbü Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Nüreddin İtr), Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986, s. 125-26; Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. el-Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Ebû İshak İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), y.y.: Dârü'l-Hüdâ, 1423/ 2003, I, 99. Bahsi geçen değerlendirme "'sâlihu'l-hadîs' teriminin anlamı ve ortaya çıkışı" bahsinde incelenecektir.

²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 73.

²⁶ Yahyâ b. Saîd'in "كان صالحا يعرف وينكر" değerlendirmesinde bulunduğu Abdullah b. Saîd el-Fezârî (ö. 147) için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 239; İbn Hacer'in Abdullah b. Saîd hakkında "sadûk" olmakla birlikte zaman zaman yanıldığı değerlendirmesi için bk. a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 306. Yezîd b. Keysân el-Yeşkürî (ö. ?) ile ilgili "ليس هو ممن يعتمد عليه، وهو صالح وسط" şeklindeki değerlendirmesi için bk. a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 356; İbn Hacer'in Yezîd b. Keysân hakkında hata etmekle birlikte "sadûk" bir râvi olduğuna dair değerlendirmesi için bk. a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 604.

²⁷ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984, IV, 105.

olarak kullanılmakta olup mervî ile ilgili kullanım örneklerinin azlığı dikkat çekmektedir. Abdullah b. Mübârek (ö. 181), Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İbn Sa'd,²⁸ Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî (ö. 234), Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtîm, Ebû Dâvûd gibi hicrî ikinci ve üçüncü asır âlimleri ve daha sonraları İbn Adî,²⁹ İbnü's-Seken (ö. 353)³⁰ ile müteahhir ulemâdan Zehebî³¹ gibi isimler râvinin hadisini nitelerken "sâlih" lafzını kullanmışlardır. Ayrıca Süyûtî'nin ehl-i hadis tarafından "makbûl" hadisler hakkında kullanılan ıstılahları sıraladığı bir esnada "sâlih"i zikretmesi onun da söz konusu terimi mervî hakkında kullandığını göstermektedir.³²

"Sâlih" ıstılahını mervîyi niteleyen bir terim olarak ilk defa kullanan âlimlerden Abdullah b. Mübârek'in, Şamlı râviler hakkındaki kanaatlerini ifade ettiği bir sırada sika râvilerin muttasıl senedle naklettiği hadisler hakkında "sâlih" değerlendirmesinde bulunduğu kaydedilmiştir.³³ Bahsi geçen değerlendirmede aktarılan "sika râvilerin muttasıl senedle naklettiği hadisler" kaydı, İbnü'l-Mübârek'in "sâlih" terimini "sahih" manasında kullandığını göstermektedir. Abdullah b. Mübârek ile aralarında yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimi bulunan Yahyâ b. Saîd de Ebû'l-Yakzân Osman b. Umeyr'in (ö. 150) hadisinin durumu sorulduğunda "sâlih" değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁴ Osman b. Umeyr'in münekkitlerin kahir ekseriyeti tarafından taz'îf edildiği göz önünde bulundurulduğunda³⁵ Yahyâ b. Saîd'in "sâlih" lafzını en iyimser

²⁸ Misaller için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 277; VIII, 411, 489.

²⁹ Misaller için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 351; VI, 444; VIII, 150.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 487,

³¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 51.

³² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr el-Hudayrî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Ebû Muaz Târik b. İvedullah b. Muhammed), Riyad: Dâru'l-Âsime, 1424/2003, I, 260.

³³ Hatîb, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbüs-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhân), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1403/1983, II, 287.

³⁴ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (nşr. Âdil Ahmed Müveccid-Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, ts., VI, 285.

³⁵ Osman b. Umeyr hakkında cerh-ta'dîl âlimlerinin değerlendirmeleri için bk. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbuhi et-Târih (ed-Dûrî rivayeti)* (nşr. Ahmed Muhammed Nursey), Mekke, 1399/1979, III, 458; a.mlf., *Târih (Dârimî rivayeti)* (nşr. Ahmed Muhammed Nursey), Dimaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, ts, s. 158; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 163; II, 536; Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1410, III, 65; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekâfiyye, 1405/1985, s. 175; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 211-12; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 161; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992., II, 95; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 282-87; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Hâkim en-Nisâbü'lî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984, s. 245; a.mlf., *Su'âlâtü'l-Berkânî* (nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kâhire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1427/2006, s. 111; Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982, XIX, 469-74; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 145-46; a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 386.

ihtimalle “hasen” manasıyla kullandığı düşünülse dahi onun söz konusu değerlendirmesinde yalnız kaldığı söylenmelidir.³⁶

Hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Yahyâ b. Maîn,³⁷ Ali b. el-Medînî,³⁸ Ahmed b. Hanbel,³⁹ Ebû Zûr’a er-Râzî⁴⁰ ve Ebû Hâtim er-Râzî⁴¹ gibi âlimler zaman zaman râvinin hadisini nitelemek için “sâlih” terimini kullanmışsa da söz konusu ibarenin mahiyeti hakkında tartışmaların hadis usûlü kitaplarında yerini alması hususunda Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i ile ilgili Mekkelilerin sorularına cevap vermek üzere kaleme aldığı risalesinde derecesini beyan etmediği hadisler için kullandığı “sâlih” ifadesi önemli bir etken olmuştur. Nitekim Ebû Dâvûd’un, *Sünen*’inin metodunu açıklamak üzere kullandığı “Kitabımda yer alıp da kendisinde şiddetli zayıflık bulunan hadislerle işaret ettim. Senedi sahih olmayanlar da bunlara dâhildir. Hakkında bir şey söylemediklerim sâlihtir. Bazısı bazısından daha sahihtir.”⁴² şeklindeki ifadelerinde “sâlih” teriminin hadisin hangi derecesine işaret ettiği üzerine farklı görüşler ileri sürülmüş ve neticede bu konu usûl kitaplarında tartışıl原因en bir mesele halini almıştır. İbnü’s-Salâh, Ebû Dâvûd’un ifadelerini kaydettikten sonra *Sünen*’de yer alıp *Sahîhayn*’da bulunmayan ve sahih ile hasenin arasını ayırabilen kimselerin sahih olduğuna dair herhangi bir beyanda bulunmadıkları hadislerin hasen olarak değerlendirilebileceğini kaydetmiş ve ardından böyle hadisler içinde başka ulemâya göre hasen olmayanların da bulunabileceğini vurgulamıştır.⁴³ Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (ö. 676) de benzer şekilde güvenilir birinin sahih veya zayıf olarak görmediği halde Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde bulunan rivayetlerin kendisine göre hasen derecesinde olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ İbn Hacer, Ebû Dâvûd’un haklarında sükut ettiği hadislerin hepsinin hasen sınıfına dâhil edilmesinin mümkün olmadığını belirterek *Sünen*’deki rivayetleri *Sahîhayn*’da bulunanlar, sıhhat şartlarını taşıyanlar, hasen li-zâtihi olanlar, başka cihetten takviye görmek suretiyle hasen seviyesine yükselenler ve zayıf olanlar şeklinde beş gruba ayırmış ve sonra zikredilen kısımların her birinin Ebû Dâvûd’un nezdinde ihticâca

³⁶ Yahyâ b. Saîd’in ifadesine en yakın lafız olarak nitelendirilebilecek “leyse bihi be’s” değerlendirmesi için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 158.

³⁷ Misaller için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 500; a.mlf., *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 151, 217.

³⁸ Misaller için bk. Ali b. el-Medînî, Ebû’l-Hasen Ali b. Abdullah es-Sa’dî, *Su’âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medînî* (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 1404/1984, s. 137.

³⁹ Misaller için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel*, III, 109; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 356; VII, 10.

⁴⁰ Misaller için bk. Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût- Kâmil el-Harrât), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402-1417/1982-1996, IX, 24.

⁴¹ Misaller için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 8, 375; V, 218; VIII, 265; IX, 401.

⁴² Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fi vasfî Sünenihî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), (*Selâsü resâ’il fi ‘ilmi mustalahi’l-hadis* içinde), Beyrut: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1426/2005, s. 38.

⁴³ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman Şehrezûrî, *‘Ulûmu’l-hadis*, (nşr. Nureddin İtr), Dımaşk: Dârü’l-fikr, 1406/1986, s. 36.

⁴⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr li-ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr* (nşr. Muhammed Osman el-Haşet), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, 1405/1985, s. 30.

sâlih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Zira o, zayıf hadisi “re’yü’r-ricâl”e tercih etmektedir. Irākī (ö. 806) ise söz konusu terim ile ilgili iki ihtimalden bahsetmiştir. Bu ihtimallerin ilki, Ebû Dâvûd’un sahih ile zayıf arasında bir rütbe olan hasen manasında “sâlih” ifadesini kullandığı şeklindedir ki bu durumda İbnü’s-Salâh’ın görüşü doğruluk kazanır. Diğeri ise Ebû Dâvûd’un, hadisleri mütekaddim ulemânın yaptığı gibi yalnız sahih ve zayıf ayrımına tabi tuttuğu, değerlendirmede bulunmadığı hadislerin ise sahih olduğu görüşüdür. Ebû Dâvûd, ihtiyaten bu rivayetleri “sahih” şeklinde nitelendirmekten kaçınmış ve “sâlih” kelimesiyle tavsif etmiştir.⁴⁶

Son dönem Osmanlı fikir adamlarından Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934); haber-i vâhidin makbul ve merdud şeklinde ikiye ayrıldığını, bunlardan kabul özellikleri bakımından en üst derecede bulunan hadislerin sahih, bu mertebede bulunmayanların ise hasen şeklinde adlandırıldığını belirtir. Ardından da söz konusu taksimatın müteahhir âlimlerin kullanımında yaygınlık kazandığını, mütekaddim ulemânın ekserinin hadisi sahih ve zayıf olmak üzere iki kısma ayırdığını ifade etmiştir. Hasen hadisi zayıflar arasında zikreden âlimlerin zayıf rivayetlerden i’tibâra elverişli olanları “sâlih” şeklinde isimlendirip takviye edilmeye uygun olmayanları ise metruk grubuna dâhil ettiklerine işaret eden Ahmed Naim,⁴⁷ aynı zamanda hem sahih hem de hasen hadisin ihticâc olunmaya salâhiyetleri bulunması hasebiyle söz konusu ıstılahın her iki kısım için de kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁸ Yine on dokuzuncu asrın sonu ile yirminci yüzyılın başları arasında yaşamış önemli ilim adamlarından Cemâleddîn el-Kâsımî (1866-1914)⁴⁹ ile muasır müelliflerden Nûreddin İtr da⁵⁰ “sâlih” lafzının hem “sahih” hem de “hasen” derecesine şâmil olduğunu ifade eden kimselerdir. Ahkâm meselelerinde delil olmaya elverişli hadisler için kullanılan “sâlih li’l-ihticâc” ıstılahı ile rivayetleri tek başına hüccet sayılmayıp kendisinden daha zayıf rivayetlere takviye

⁴⁵ İbn Hacer, *en-Nüket ‘alâ kitâbi İbni’s-Salâh* (nşr. Rebî’ b. Hâdî Umeyr), Riyad: Dâru’r-Râye, 1415/1994, I, 435.

⁴⁶ Irākī, Zeyneddîn Ebû’l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrākī, *et-Takyîd ve’l-îzâh* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), Beyrut: Dâru’l-hadîs, 1405/1984, s. 39. Eserlerinde bu konuya yer veren diğer müelliflerin ekserinin yukarıda zikredilen isimlerden nakillerde bulunduğu görülmüş, tekrara düşmemek için aktarılan bilgilerle yetinilmiştir. Eserlerinde söz konusu meseleye yer veren diğer müellifler için bk. Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu’l-mugîs bi Şerhi Elfiyeti’l-hadîs*, [nşr. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Füheyd Âli Füheyd], Riyâd: Mektebetü Dâru’l-minhâc, 1426/2005, I, 137-142; San’ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm es-San’ânî, *Tavzihu’l-efkâr li-me’ânî Tenkîhi’l-enzâr* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1366/1947, I, 196-218; Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1416/1995, I, 365-72; Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî, *Kavâ’id fî ‘ulûmi’l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dâru’l-kalem, 1372/1972, s. 83-87; Müftü İmamoğlu, “Ebû Dâvud ve Süneni” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 58-69; Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd’un Sünen’i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 401-10.

⁴⁷ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları* (nşr. Hasan Karayığit), İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, s. 198.

⁴⁸ Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 247.

⁴⁹ Kâsımî, *Kavâ’idü’t-tahdîs*, s. 152

⁵⁰ Nûreddin İtr, *Menhecü’n-nakd fî ‘ulûmi’l-hadîs*, Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1401/1981, s. 276-77.

olarak kaydedilen rivayetler için kullanılan “sâlih li’l-i’tibâr” terimlerinden ilkinin sahih, ikincisinin hasen hadise işaret etmesinin, “sâlih” lafzının sahih ve hasen terimlerini kapsayan bir ıstılah olduğu fikrinin yerleşmesinde etkili âmillerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak pratikte “sâlih” ıstılahının mervî hakkında kullanımına çok fazla rastlanılmamasına karşın usûl kitaplarında söz konusu lafzın hadisin hangi derecesine işaret ettiği meselesinin uzunca tartışıldığı görülmüş, neticede bu terim ile değerlendirilen hadislerin ihticâca mı yoksa i’tibâra mı sâlih olduğunun tespit edilmesinin hüküm verilecek her hadis için ayrı araştırma yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

2. Râvi Hakkında Kullanımı

a. Râvinin âbid ve zâhidâne bir hayat tarzı sürdüğünü vurgulamak üzere kullanımı

Cerh-ta’dîl âlimleri kimi zaman “sâlih” ifadesini râvinin rivayetteki durumu ile alâkalı bir ıstılah olarak değil de dinî yönüne işaret etmek maksadıyla kullanmıştır. Ebû Hâtim’in, Ebân b. Ebû Ayyâş (ö. 138) ile ilgili sâlih bir kimse olmasına karşın hıfzındaki problemi belirterek “metrûkü’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunması,⁵¹ Dârekutnî’nin bir râvi hakkında “Sâlih, zâhid bir adamdır. Ne var ki hadisi zayıftır.”⁵² şeklindeki ifadeleri, Ebû Tâhir es-Silefî’nin (ö. 576) “sâlih” kelimesini “صَالِحٌ مُتَدَيِّنٌ”,⁵³ “شَيْخٌ صَالِحٌ مِنْ أَهْلِ الْوَرَعِ وَالزُّهْدِ”⁵⁴ gibi râvinin mütedeyyin bir kimse olduğuna işaret eden ifadelerle birlikte kullanması ve benzeri misaller⁵⁵ zikredilen değerlendirmelerde geçen “sâlih” lafzını bir cerh-ta’dîl terimi olarak değil, kelime anlamıyla kullanıldığı kanaatini destekler mahiyettedir. Öte yandan Halîlî’nin (ö. 446) bir râvi hakkında yaptığı “şeyhun sâlih” değerlendirmesini izah eden İbn Hacer, Halîlî’nin “şeyhun sâlih” ifadesini râvinin hadiste itkân cihetini kastetmeksizin dinî yönünü tavsif için

⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 296.

⁵² Dârekutnî, *Su’âlâtü’s-Sülemî li’d-Dârekutnî* (nşr. Sa’d b. Abdullah el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî), Riyad: Fehresetü Mektebeti’l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427, s. 197.

⁵³ Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed, *Su’âlâtü’l-Hafiz es-Silefî li-Hamis el-Havzî an cema’a min ehli’l-Vâsıt* (nşr. Meta’ Tarâbîşî, Dimaşk, Matbuatu Mecmai’l-Lugati’l-Arabiyye), Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 1403/1983, s. 101.

⁵⁴ Silefî, *Su’âlâtü’l-Hafiz es-Silefî*, s. 74.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Su’âlâtü Ebî Dâvûd li’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi’r-ruvâti ve ta’dilihim* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, s. 241; a.mlf., *el-İlâ ve ma’rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Merrûzî ve gayrihi)* (nşr. Vasıyullah b. Muhammed Abbas), Bombay: Dârü’s-Selefiyye, 1408/1988, s. 73; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 29; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 224, 225, 292, 362; II, 90; III, 57; İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn* (nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî), Medine: yay.y., 1409/1989, s. 167. “صَالِحٌ مُتَدَيِّنٌ”, “كَانَ رَجُلًا صَالِحًا مُتَعَدًّا” gibi râvinin mütedeyyin bir kimse olduğunu belirten lafızlarla beraber kullanımlar için ayrıca bk. Silefî, *Su’âlâtü’l-Hafiz es-Silefî*, s. 101; İclî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât min ricâli ehli’l-ilm ve’l-hadîs ve mine’d-du’afâ’ ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim* (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Medine: Mektebetü’d-dâr, 1405-1985, I, 230.

kullandığını, zira münekkitlerin bir râvinin hadis rivayetine salâhiyetini nitelemeyi amaçladıklarında bunu “sâlihu’l-hadîs” lafzıyla kayıtlandırdıklarını belirtmiştir.⁵⁶ İbn Hacer’in münekkitlerin kullanımıyla ilgili açıklaması son derece önemli olmakla birlikte cerh-ta’dîl ulemasının hadis rivayetine salâhiyeti yönünden râviyi nitelemek üzere söz konusu ifadeyi her defasında “sâlihu’l-hadîs” tabiriyle kullanmalarını beklemenin uygulamada her zaman doğru neticeye ulaştırmayacağı ortadadır. Nitekim dinî yönden zayıflığı bilinen râviler hakkında da söz konusu tabirin kullanılması İbn Hacer’in aktarılan görüşünün her zaman için geçerli olmadığını göstermektedir. Bunu destekleyen en açık örnek, Ali b. Sirâc el-Mısri (ö. 308) isimli râvi hakkındaki kanaatlerini bildiren Dârekutnî’nin bahsi geçen kişi ile ilgili “sâlih” değerlendirmesinde bulunmasının hemen ardından içki aldığına dair rivayetlerin bulunduğunu aktarmasıdır.⁵⁷ Ayrıca Dârekutnî’nin başka bir defasında Ali b. Sirâc’ın hadis hafızı olduğunu belirtmesi de kayda değer bir ayrıntıdır.⁵⁸ Üstelik zikredilen değerlendirmeyle ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus Halîlî’nin “sâlih” lafzını “şeyh” ifadesine terkiple kullanmasıdır. Zira “رَجُلٌ صَالِحٌ”, “شَيْخٌ صَالِحٌ” gibi tamlamaların râvinin rivayete ehliyetini niteleyen terimler olarak kullanılmaktan ziyade benimsediği hayat tarzına yönelik ifadeler olacağı aşîkârdır.

Râvinin rivayete ehliyetinin doğru tespit edilmesi açısından münekkitlerin söz konusu tabiri râvinin dinî yönünü vurgulamak için mi yoksa rivayetteki durumunu nitelemek maksadıyla mı kullandığını bilmek hayli önem arz etmektedir. Bahsedilen işkâli çözmek; cerh-ta’dîl âlimlerinin râvinin rivayetteki durumu ile ilgili kendilerine yöneltilen sorulara cevap olmak üzere söz konusu tabiri kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek,⁵⁹ “sâlih” lafzıyla birlikte başka tenkit ifadelerinin zikredilme durumunu incelemek, ulemânın râvinin dinî yönüyle ilgili müspet veya menfi değerlendirmelerini tetkik etmek gibi yollarla mümkündür.

b. Ta’dîl lafzı olarak kullanımı ve delâleti

Tevsîk terimlerinin içinde yer almakla birlikte çoğu zaman râvinin tam bir zabt sahibi olmadığını ifade eden “sâlih” lafzı, münekkit âlimlerce hadisi incelenmek üzere yazılabilecek râviler hakkında kullanılan bir ıstılah olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰ Nitekim bir defasında Ziyâd b. Küleyb (ö. 119-120?) isimli bir râvi hakkında hıfzının kuvvetli olmadığı değerlendirmesinde bulunan Ebû Hâtîm’in, başka bir defasında da

⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 680; Bukâî, Burhânüddîn İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fi Şerhi’l-Elfiyye* (nşr. Mahir Yasin Fahl), Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1428/2007, I, 469; Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, II, 14.

⁵⁷ Dârekutnî, *Su’âlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li’d-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut: Mektebetü’l-Me’ârif, 1404/1984, s. 223.

⁵⁸ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, XIV, 283.

⁵⁹ Misaller için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 151, 217; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 109; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 401.

⁶⁰ İkrâmullah İmdâdülhak, *el-İmâm ‘Ali b. el-Medîni ve menhecühû fi nakdi’r-ricâl*, Mekke: Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1408, s. 566.

aynı kişi ile ilgili kendisine yöneltilen sika bir kimse olup olmadığı sorusunu “sâlihtir” şeklinde cevaplaması⁶¹ yine İbn Ebû Hâtîm’in babasına Ebû Ma’ser Necîh b. Abdurrahmân es-Sindî (ö. 170) ile ilgili “sika mıdır?” sorusuna “sâlih, leyyinü’l-hadîs, mahallühû es-sıdk” şeklinde karşılık vermesi⁶² söz konusu terimin “sika” mertebesinde aşağıda olduğuna işaret eden örneklerdir. “Sâlihu’l-hadîs” tabiriyle aynı manada kullanılması nedeniyle “sâlih” ifadesi, “sâlihu’l-hadîs” teriminin ta’dîl lafzı olarak kullanımı ve delâletinin incelendiği başlık altında daha ayrıntılı olarak tetkik edileceğinden tekrara düşmemek adına burada bu kadar bilgiyle yetinilecektir.

C. “Sâlih” Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı

Yapılan araştırma neticesinde, Yahyâ b. Maîn’in “sâlih” terimini, tevsîk ifade eden (صَالِح، ثَقَّة)⁶³, (رجال صالح، ثَقَّة، لَيْسَ بِهِ نَأْس)⁶⁴, (صَالِح، لَيْسَ بِهِ نَأْس)⁶⁵ gibi lafızlarla ve hafif cerh bildiren (صَالِح، لَيْسَ حَدِيثُهُ بِذَاكَ، وَهُوَ صَالِح)⁶⁹, (لَيْسَ حَدِيثُهُ بِذَاكَ، وَهُوَ صَالِح)⁶⁸, (صَالِح، لَيْسَ بِالْقَوِي)⁶⁷, (صَالِح، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوِي)⁶⁶, (صَالِح، لَيْسَ بِذَاكَ)⁷⁰ şeklindeki ibarelerle birlikte zikrettiği görülmüştür.

Diğer ulemânın kullanımında “sâlih” lafzı, zaman zaman bir ta’dîl terimi olarak, daha sıklıkla ise kelime manası kastedilmek üzere râvinin tevsîkine işaret eden ifadelerle birlikte zikredilmiştir. Ta’dîl terimi olarak kullanımına (صَالِح، ثَقَّة)⁷², (صَالِح، ثَقَّة)⁷³, (صَالِح، ثَقَّة)⁷⁴ ibareleri örnek verilebilir. Ayrıca “sâlih kimse” anlamına gelecek biçimde “رَجُلٌ صَالِحٌ” terkihiyle diğer tevsîk lafızlarıyla birlikte zikredilişine misal olarak (ثَقَّة، وَكَانَ رَجُلًا صَالِحًا قَانِمًا)⁷⁷, (ثَقَّة، ثُبَّتْ فِي الْحَدِيثِ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁷⁶, (ثَقَّة، رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁷⁸, (ثَقَّة، رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁷⁹, (ثَقَّة، رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁸⁰, (ثَقَّة، رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁸¹, (ثَقَّة، رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلٌ صَالِحٌ، صَاحِبُ سُنَّةٍ)⁸² gibi ifadelerin kaydedilmesi mümkündür.

⁶¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, III, 542.

⁶² İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, VIII, 495.

⁶³ Yahyâ b. Maîn, *Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 151.

⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya (Dakkâk rivayeti)* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dimaşk: Dârü’l-Me’mun li’t-Tûras, 1400/1980, s. 30.

⁶⁵ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr v. dğr.), Dimaşk: 1405/1985, I, 86; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 56; a.mlf., *Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 72.

⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *Sü’âlâtü İbni’l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma’în* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Medine: Mektebetü’d-dâr, 1408/1988s. 343, 402, 439; Yahyâ b. Maîn, *Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 61.

⁶⁷ Yahyâ b. Maîn, *Sü’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 424, 427; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 41, 115.

⁶⁸ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 67.

⁶⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 245.

⁷⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 216.

⁷¹ Yahyâ b. Maîn, *Sü’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 476.

⁷² Yahyâ b. Hacer, *Takrîb*, s. 205, 237; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, II, 124.

⁷³ Yahyâ b. Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, I, 321.

⁷⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, II, 358.

⁷⁵ Silefî, *Sü’âlâtü’l-Hâfiz es-Silefî*, s. 57.

⁷⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, III, 547, IX, 135.

⁷⁷ İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât*, I, 255.

⁷⁸ İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât*, I, 205.

⁷⁹ İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât*, I, 292, 322; II, 374.

“Sâlih” teriminin ta‘dîlin alt mertebelerine tekabül eden ibarelerle birlikte kullanıldığı örneklerin, ta‘dîlin ilk mertebelerine işaret eden lafızlarla birlikte kullanımına nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Bunlara, (صَالِح، صَدُوق، لا بُأْسَ بِهِ، مُسْتَقِيم)⁸⁵، (صَالِح، صَدُوق، لا بُأْسَ بِهِ)⁸⁶، (صَالِح، لَيْسَ بِهِ بُأْسٌ)⁸⁷، (صَالِح، لَيْسَ بِهِ بُأْسٌ)⁸⁸، (صَالِح، مَحَلُّ الصِّدْقِ)⁸⁹، (صَالِح، مَحَلُّ الصِّدْقِ)⁹⁰، (صَالِح، يُعْتَبَرُ بِهِ)⁹¹، (صَالِح، صَدُوق، كَأَنَّهُ لَيْنٌ)⁹²، (صَالِح، وَسَط، لَيْسَ بِهِ بُأْسٌ)⁹³، (صَالِح، وَسَط، لَيْسَ بِهِ بُأْسٌ)⁹⁴، (صَالِح، يَكْتَبُ حَدِيثَهُ)⁹⁵، (صَالِح، يَكْتَبُ حَدِيثَهُ)⁹⁶، (صَالِح، يَكْتَبُ حَدِيثَهُ)⁹⁷، (صَالِح، يَكْتَبُ حَدِيثَهُ)⁹⁸، (صَالِح، يَكْتَبُ حَدِيثَهُ)⁹⁹، (صَالِح، لا يُجْتَنَّبُ بِحَدِيثِهِ)¹⁰⁰ şeklindeki ifadeler örnek gösterilebilir. Yine benzer lafızlarla fakat yukarıda zikredildiği üzere kelime manası kast edilerek kullanılması daha muhtemel olan ibareler için (رَجُلٌ صَالِحٌ، لَمْ يَكُنْ بِهِ بُأْسٌ)¹⁰¹، (رَجُلٌ صَالِحٌ، لَمْ يَكُنْ بِهِ بُأْسٌ)¹⁰²، (رَجُلٌ صَالِحٌ، لَمْ يَكُنْ بِهِ بُأْسٌ)¹⁰³، (رَجُلٌ صَالِحٌ، لَمْ يَكُنْ بِهِ بُأْسٌ)¹⁰⁴، (رَجُلٌ صَالِحٌ، لَمْ يَكُنْ بِهِ بُأْسٌ)¹⁰⁵ şeklindeki ifadeler misal olarak zikredilebilir.

⁸⁰ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, I, 204, 218, 240, 259, 286, 328, 354, 370; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 167; III, 180; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 259.

صَالِح، ¹¹¹ (صَالِح، صَدُوق، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوَى) ¹¹⁰، (صَالِح، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوَى) ¹⁰⁹، (صَالِح، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوَى) ¹⁰⁸، (صَالِح، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوَى) ¹¹² şeklinde değerlendirmelerle hem de (صَالِح، شَيْخ صَالِح، وَكَانَ فِي حَدِيثِهِ بَعْضُ) ¹¹⁴، (كَانَ رَجُلًا صَالِحًا، وَلَمْ يَكُنْ يَقِيمُ الْحَدِيثَ) ¹¹³، (لَمْ يَكُنْ صَاحِبَ حَدِيثِهِ، وَلَيْسَ بِالْقَوَى) ¹¹⁵، (كَانَ رَجُلًا صَالِحًا، لَا يَقِيمُ) ¹¹⁷، (رَجُلٌ صَالِحٌ، وَلَمْ يَكُنْ بِحَافِظٍ) ¹¹⁶، (كَانَ شَيْخًا صَالِحًا وَكَانَ ضَعِيفَ الْحَدِيثِ، مِنْكَرُ الْحَدِيثِ) ¹¹⁵، (الْغُلَطُ) ¹¹⁸ gibi “sâlih bir hoca”, “sâlih bir adam” anlamındaki terkiplerle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Netice itibariyle “sâlih” teriminin ağırlıklı olarak ta‘dîlin alt mertebesindeki lafızlarla, zaman zaman hafif cerh bildiren ıstılahlarla ve nadiren de kuvvetli tevsik ifadeleriyle birlikte zikredildiği görülmüştür.

II. “Sâlihu’l-Hadîs” Terimi

A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı

“İyi, doğru, elverişli” anlamındaki “sâlih” kelimesiyle “Allah Resûlü’ne (s.a.v.) ait olduğu söylenen her türlü söz, fiil, takrir ve hal ile ilgili haber” manasındaki “hadis” kelimelerinin terkiibi olan “sâlihu’l-hadîs”; hadisi sâlih olan râviyi niteleyen bir terim olup, tek başına “sâlih” şeklinde de kullanılan ıstılahla aynı manaya delâlet etmektedir. Megâzî müellifi Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207) ve onun kâtibi İbn Sa‘d,¹²⁰ Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel,¹²¹ Ya‘kûb b. Şeybe,¹²² Ebû Zür‘a er-Râzî,¹²³ Ebû Hâtim,¹²⁴ Ya‘kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277),¹²⁵ Ebû Dâvûd,¹²⁶ Nesâî,¹²⁷ Dârekutnî¹²⁸ gibi âlimlerin bir cerh-ta‘dîl terimi olarak kullandığı lafız, tespit edildiği kadarıyla ilk kez İbn Mehdî tarafından kendisinde hafif zayıflık bulunmakla birlikte sadûk olan râviler hakkında kullanılmıştır.¹²⁹ Yapılan araştırmada İbn Mehdî’nin “sâlihu’l-hadîs” ıstılahını kullanımına dair bir örnek tespit edilememişse de

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel (Merrûzî rivayeti)*, s. 118.

¹⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, IV, 23.

¹¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, V, 218.

¹¹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VIII, 222.

¹¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VIII, 274.

¹¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, III, 100.

¹¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, IV, 28.

¹¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, IV, 49.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VI, 393.

¹¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VII, 73.

¹¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VIII, 406.

¹¹⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 98.

¹²⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü ‘l-kübrâ*, VIII, 512, 514, IX, 516.

¹²¹ Misaller için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 311, 352; III, 117.

¹²² İbn Hacer, *Tehzîbü ‘t-Tehzîb*, VII, 323.

¹²³ Misaller için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü ‘t-Tehzîb*, IV, 249; VIII, 136.

¹²⁴ Misaller için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, II, 315; V, 383.

¹²⁵ Fesevî, *el-Ma‘rife ve ‘t-târîh*, II, 164.

¹²⁶ Misaller için bk. Ebû Dâvûd, *Su‘âlâtü ‘l-Âcurrî*, I, 321, 355.

¹²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü ‘t-Tehzîb*, X, 346.

¹²⁸ Dârekutnî, *Su‘âlâtü ‘l-Hâkim en-Nisâbü ‘lî ‘d-Dârekutnî*, s. 93.

¹²⁹ Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye fî ‘ilmi ‘r-rivâye*, I, 99.

hadis usûlû kitaplarında lafzın İbn Mehdî'nin kullanımında hangi mertebeye delâlet ettiği hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Özetle “hüccet” ve “sika” lafzıyla “zayıf” teriminin arasında kaydetmekle birlikte delâlet ettiği mana üzerinde açıklamada bulunmayan Hatîb el-Bağdâdî, İbn Mehdî'nin mevzubahis terimini ta'dîl lafızları sınıflandırmasında son grupta zikreden İbnü's-Salâh, İbn Mehdî'nin söz konusu terimle “sadûk” ıstılahını kastettiğini ifade eden Sehâvî, Sehâvî'nin görüşüne itiraz ederek “صالح الحديث” ibaresini “لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ” değerlendirmesinden alt seviyede yer aldığını belirten Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182) görüşleri Halil İbrahim Turhan'ın *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır* isimyle neşredilen doktora tezinde incelenmiş ve Turhan; İbn Mehdî'nin “sadûk” terimiyle nitelendirilen râvileri, rivayetlerindeki zayıflık oranına göre kategorize ettiği ve hadislerinde hafif zayıflık bulunmayan râvileri “sadûk”; bulunan râvileri ise “sâlihu'l-hadis” kavramıyla nitelendirdiği şeklinde yorumlanmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.¹³⁰ Megâzî müellifi Vâkıdî ise “sâlihu'l-hadis” terimini “sika” lafzıyla beraber kullanarak söz konusu ıstılahla râvinin rivayete ehliyeti hususunda bir kusuru olmadığını kast ettiğini ihsas etmektedir.¹³¹ Bununla birlikte Vâkıdî'nin kullanımında zikredilen lafızla başka bir değerlendirme örneği olmadığından onun söz konusu ıstılahla neyi kast ettiğini kesin biçimde tespit etmek mümkün değildir. İbn Sa'd ise “sâlihu'l-hadis” lafzını “sika”, “leyse bi-zâke”, “sadûk” şeklindeki ıstılahlarla ve ayrıca mücerret olarak kullanmıştır.¹³² Sonuç olarak, kaynaklarda “sâlihu'l-hadis” terimiyle değerlendirilen râvi örneklerine ilk olarak hicrî üçüncü asır âlimlerinin kullanımında rastlanmıştır. Lafız daha sonra Zehebî ve İbn Hacer gibi geç dönem ulemâsı tarafından da kullanılmıştır.

B. Ta'dîl Lafzı Olarak Kullanımı ve Delâleti

Cerh-ta'dîl lafızlarını ifade ettikleri hükümlere göre ilk kez sınıflandırıp derleyen İbn Ebû Hâtim'den başlamak üzere Hatîb el-Bağdâdî, İbnü's-Salâh, Nevevî ve daha sonradan tenkit terimlerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyip yeniden tasnif eden Zehebî, Irâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimlerin tamamı “sâlihu'l-hadis”i, hadisi incelenmek üzere yazılabilecek râviler için kullanılan lafızlar mertebesinde zikretmişlerdir. İsmi geçen ulemâdan İbn Ebû Hâtim; dördü cerh, dördü ta'dîl lafızlarından oluşan cerh-ta'dîl mertebeleri taksiminde kuvvetli tevsîk ifadelerinden daha zayıflarına doğru yaptığı sıralamada söz konusu tabiri ta'dîlin dördüncü mertebesinde zikretmiştir.¹³³ İbn Ebû Hâtim'in tasnifi üzerinde hiçbir değişiklik

¹³⁰ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 443-45.

¹³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 252.

¹³² “Sika” ile kullanım örnekleri için bk. İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001, VII, 79; VIII, 512, 515; “leyse bi-zâke” ile kullanım örneği için bk. a.mlf., *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 525; “sadûk” ile kullanım örneği için bk. a.mlf., *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 514; mücerret olarak kullanım örnekleri için bk. a.mlf., *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IX, 338, 462.

¹³³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 37.

yapmadan tekrar eden Hatîb el-Bağdâdî,¹³⁴ İbnü's-Salâh¹³⁵ ve Nevevî'nin¹³⁶ ardından Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eserinin mukaddimesinde tevsîk ve taz'îf ifadelerini daha tafsilatlı olarak derecelendirmiş ve beşi cerh, dördü ta'dîl lafızları olmak üzere şiddetliden zayıfa doğru yaptığı sıralamada "sâlihu'l-hadîs" ıstılahını ta'dîlin dördüncü mertebesinde zikretmiştir.¹³⁷ Zehebî'nin tasnifiyle aralarında çok fark bulunmayan Irâkî'nin derecelendirmesinde de "sâlihu'l-hadîs" tabiri ta'dîlin dördüncü mertebesinde zikredilmiş,¹³⁸ tevsîk ve taz'îf lafızlarını altışar mertebede inceleyen Sehâvî¹³⁹ ise söz konusu ifadeyi ta'dîlin altıncı mertebesine dercetmiştir. Ahmed Muhammed Nûr Seyf de İbn Maîn'in kullandığı lafızları, ilki hadisleriyle ihticâc edilip amel olunan, ikincisi hüccet olarak kullanılmayıp i'tibâr için yazılabilen ve üçüncüsü ise hadisleri terk edilip yazılmayacak râvilere işaret etmek üzere üç dereceye ayırmış ve "sâlihu'l-hadîs" tabirini de ikinci mertebede kaydetmiştir.¹⁴⁰

Ta'dîl lafızlarının içinde yer almakla birlikte tam bir tevsîk ifadesi taşımayan "sâlihu'l-hadîs" teriminin "sika" ıstılahıyla aynı manaya delâlet etmediğini göstermesi açısından Ca'fer b. Ziyâd (ö. 167) isimli bir râvi hakkında Ahmed b. Hanbel'e yöneltilen "o sika mıdır?" sorusunu "sâlihu'l-hadîs'tir" şeklinde cevaplaması önemli örneklerden biridir. Aynı şekilde "sâlihu'l-hadîs" diyerek kanaatini bildirdiği bir râvi hakkında oğlunun kendisine yönelttiği "hadisiyle ihticâc olunur mu?" şeklindeki sorusunu "rivayeti yazılır" diyerek cevaplayan Ebû Hâtim'in değerlendirmesi, münekkit ulemânın "sâlihu'l-hadîs" lafzını hadisi i'tibâr için yazılabilecek terimlerin sıralandığı merite içinde zikretmeleriyle örtüşmektedir. Yine İbn Ebû Hâtim'in bir râvi hakkında "sâlihu'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunan babasına "lâ be'se bihî (midir?)" sorusunun ardından "Ben böyle bir şey söylemiyorum. Fakat o 'sâlihu'l-hadîs'tir." cevabını alması,¹⁴¹ "sâlihu'l-hadîs" lafzının "lâ be'se bihî" ifadesinin dînunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu ıstılahın ağırlıklı olarak ta'dîlin alt mertebelerindeki lafızlarla birlikte zikredilmesi de¹⁴² bu terimin hadisi i'tibâr için alınan râviler hakkında kullanılan tevsîk terimlerinden olduğuna işaret etmektedir.¹⁴³

Yukarıda kaydedilen bilgiler, "sâlihu'l-hadîs" teriminin hadisi araştırılmak üzere yazılan râvilere delâlet eden bir lafız olarak kullanıldığı kanaatine ulaştırmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ifadenin münekkitlerin kullanımında her zaman aynı

¹³⁴ Hatîb, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, I, 100.

¹³⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 124.

¹³⁶ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 52.

¹³⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1416/1995, I, 114.

¹³⁸ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, s. 135.

¹³⁹ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, II, 283.

¹⁴⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, I, 91.

¹⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 116.

¹⁴² Bk. bu tezin "Sâlihu'l-Hadis' Teriminin Diğer Cerh-Ta'dîl Lafızlarıyla Kullanımı" başlığı.

¹⁴³ Krş. Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *Kitâbü Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Nüreddin İtr), Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986, s. 125-26; *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1405, s. 82; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 578; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Bülgatü'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-habîb* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), (İbnü'l-Hanbelî'nin *Kafvü'l-eser fî safvî 'ulûmi'l-eser*'i ile birlikte) Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1408, s. 203.

manaya delâlet edip etmediği, hadis usûlü kitaplarında nakledildiği şekilde belli bir manayla sınırlanıp sınırlanmadığı -ki diğer cerh-ta'dîl lafızlarında da aynı ihtimal söz konusudur- gibi durumları tetkik etmek bahsi geçen ıstılahlar hakkında doğru bilgiye ulaşmak açısından hayli önem arz etmektedir. Bu sebeple tezin ikinci bölümünde “sâlih”, “sâlihu'l-hadis” ve “suveylih” terimlerinin İbn Maîn'in tarafından hangi râviler hakkında kullanıldığı, İbn Maîn'in söz konusu terimlerle birlikte başka lafızlar zikredip etmediği araştırılmak suretiyle bahsi geçen lafızların delâletleri hakkında daha net bir kanaate ulaşılması hedeflenmektedir.

C. “Sâlihu'l-hadis” Teriminin Diğer Cerh-Ta'dîl Lafızlarıyla Kullanımı

Tespit edildiği kadarıyla İbn Maîn, “sâlihu'l-hadis” lafzını bir defasında (وهو صالح، ثقة، الحديث) ¹⁴⁴ şeklinde tevsîk lafızıyla bir başka defasında ise (صالح الحديث، ليس بذلك القوي) ¹⁴⁵ diyerek hafif cerh ifade eden bir terimle birlikte kullanmıştır.

Diğer münekkitlelerin kullanımında, (صالح الحديث، ثقة، صاحب سنة) ¹⁴⁶, (صالح الحديث، ثقة) ¹⁴⁷, (صالح الحديث، مقارب) ¹⁵⁰, (صديق، ثقة، صالح الحديث) ¹⁴⁹, (صالح الحديث، مستوى الحديث، ثقة) ¹⁴⁸, (الحديث، يُتَخَذُ بِحَدِيثِهِ) ¹⁵¹ ibareleri, “sâlihu'l-hadis” lafzının ta'dîl ifadeleriyle birlikte zikredildiği tespit edilebilen örneklerdir. Öte yandan “sâlihu'l-hadis” değerlendirmesinin ağırlıklı olarak ta'dîlin dört, beş ve altıncı mertebelerine delâlet eden lafızlarla birlikte zikredildiği müşahade edilmektedir. Bahsi geçen kullanımlara (صالح الحديث أُرْجُو أَنْ يَكُونَ ثَقَّةً) ¹⁵², (صالح الحديث، صدوق) ¹⁵⁵, (ثقة، لا بأس به، صالح الحديث) ¹⁵³, (ثقة، صدوق، لا أعرف له حديثاً منكراً صدوق، صالح) ¹⁵⁴, (صديق، ثقة، صالح الحديث) ¹⁵⁷, (صديق في الحديث، صالح الحديث، لا بأس به، كثير الحديث) ¹⁵⁶, (صديق) ¹⁵⁸, (لا بأس به، صالح الحديث) ¹⁶⁰, (صالح في الحديث، لا بأس به) ¹⁵⁹, (صالح الحديث، يهمل كثيراً، يكتب حديثه، ولا يُتَخَذُ بِهِ) ¹⁶¹, (أرى حديثه مستقيماً، محله الصدق، صالح الحديث) ¹⁶³, (صالح الحديث، ليس به بأس، محله الصدق) ¹⁶², (الحديث، ليس به بأس) ¹⁶⁴

¹⁴⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 81.

¹⁴⁵ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 68.

¹⁴⁶ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, II, 65.

¹⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 100; III, 258, 370; V, 395; VII, 15, 90; VIII, 29.

¹⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 451.

¹⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394.

¹⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 135; VIII, 96.

¹⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 580.

¹⁵² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 61; IX, 245.

¹⁵³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 228, 329.

¹⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 118.

¹⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 368; VI, 51, 52, 212.

¹⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 195; III, 101, 304, 561; VIII, 82.

¹⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 161.

¹⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 27; IX, 12.

¹⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 75.

¹⁶⁰ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe*, s. 137.

¹⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 434, 455; IV, 200; VI, 360; VII, 188.

¹⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 179; VII, 237; VIII, 295.

¹⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 331.

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 142.

¹⁶⁷ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، يُكْتَبُ حَدِيثُهُ، وَلَا يُجْتَجَّ بِهِ) ¹⁶⁶ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، يُكْتَبُ حَدِيثُهُ) ¹⁶⁵ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، مَحَلُّهُ الصِّدْقُ) şeklindeki ifadelerin örnek olarak zikredilmesi mümkündür.

¹⁶⁸ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوِي) ve ¹⁶⁹ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، لَيْسَ بِالْمُتَيْنِ) ibareleri; cerh-ta'dîl âlimlerinin “sâlihu'l-hadîs” terimini, râvinin hıfzının kuvvetli olmadığını bildiren ifadelerle kullandığına dair tespit edilen iki örnektir. ¹⁷⁰ (صَالِحُ الْحَدِيثِ، زَمِيَ بِالرَّفْضِ) ve (صَالِحُ الْحَدِيثِ، مُتَّهِمٌ) ¹⁷¹ ifadeleri ise “sâlihu'l-hadîs” lafzının râvinin bidat ehli olmakla itham edildiğini belirten ibarelerle birlikte kullanımına dair rastlanan misallerdir.

Netice itibariyle “sâlihu'l-hadîs” tabirinin zaman zaman kuvvetli ta'dîl ifadeleriyle kullanıldığı görülmekle beraber daha ziyâde alt mertebedeki tevsik lafızlarıyla birlikte zikredildiği müşahade edilmiştir. Ağır cerh terimleriyle kullanımına rastlanmayan ıstılahın, nadiren râvinin hıfzındaki kusura işaret eden ifadelerle ve seyrek olarak da bidat ithamlarıyla beraber zikredildiği söylenebilir.

III. “Suveylih” Terimi

A. Anlamı ve Ortaya Çıkışı

Sâlih kelimesinin ism-i tasgîri olan “suveylih” teriminin en erken kullanım örneklerine hicrî üçüncü asırda rastlanmaktadır. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, ¹⁷² Nesâî, ¹⁷³ Dârekutnî ¹⁷⁴ ve geç dönem âlimlerinden Zehebî ¹⁷⁵ gibi kimselerin kullandığı bu lafız, “sâlihu'l-hadîs”le aynı derecede, hadisi i'tibâr için yazılabilecek râviler hakkında kullanılan lafızların içinde bulunduğu ta'dîlin son mertebesinde zikredilmiştir. ¹⁷⁶

B. Ta'dîl Lafzı Olarak Kullanımı ve Delâleti

Hadis âlimleri tarafından derecelere ayrılan cerh-ta'dîl lafızlarının râvilerin hadisteki durumları hakkında bir kanaate ulaşmak bakımından ehemmiyeti izahtan vâreste olmakla birlikte söz konusu mertebelerde yer alan terimlerin de kendi içlerinde derecelere ayrıldığı, delâletleri bakımından nüanslar taşıdığı dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Söz gelimi hadis âlimlerinin “sâlihu'l-hadîs” ile aynı mertebede zikrettiği “suveylih” terimi arasında hem lugavî yönden ihsas ettikleri mana hem de

¹⁶⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 78; VII, 213.

¹⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 87; V, 316.

¹⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 228, 323; VI, 182.

¹⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 122.

¹⁶⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 45.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 202.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 355.

¹⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 330.

¹⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 344.

¹⁷⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, s. 278.

¹⁷⁵ Misaller için bk. Zehebî, *el-Kâşif*, s. 307, 345, 427, 536.

¹⁷⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 114; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, II, 285.

kullanım bakımından ayrımların bulunduğu ifade edilmelidir. Nitekim “sâlihu’l-hadis” ile beraber zikredilen terimlerin arasında kuvvetli ta’dîl lafızlarının azımsanmayacak derecede olduğu, cerh ifadeleriyle birlikte kullanımın ise nadiren görüldüğü müşahade edilirken “suveylih” ıstılahının yanında kullanılan ifadelerin içinde tevsîkin üst mertebelerine işaret eden lafızların bulunmayışı, bilâkis genellikle içlerinde ağır cerhlerin de bulunduğu taz’îf terimleriyle zikredilmesi¹⁷⁷ söz konusu iki lafız arasında da derece farkının bulunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak “suveylih” lafzıyla değerlendirilen râvilerin hadisleri araştırılmak üzere yazılan kişilerden olmakla birlikte rivayetlerine “sâlihu’l-hadis” râvilere nispetle daha ihtiyatlı yaklaşılması gereken kimselerden oldukları söylenebilir.

C. “Suveylih” Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı

Yahyâ b. Maîn’in “suveylih” terimini iki ayrı yerde (لَيْسَ بِالْقَوِي) ¹⁷⁸ şeklinde hafif cerh ifadesiyle birlikte kullandığı tespit edilmiştir. Diğer ulemânın kullanımında ilk mertebelerdeki tevsîk lafızlarıyla birlikte kullanımına rastlanmayan “suveylih” değerlendirmesinin dört, beş ve altıncı mertebedeki ta’dîl ifadeleriyle zikredildiğine dair tespit edilen örnekler (صُوَيْلِحٌ، لَا بَأْسَ بِهِ) ¹⁷⁹, (صُوَيْلِحٌ فِي نَفْسِهِ) ¹⁸⁰, (صُوَيْلِحٌ الْحَالِ) ¹⁸¹, (صُوَيْلِحٌ إِنْ شَاءَ) ¹⁸², (صُوَيْلِحٌ، يُكْتَبُ حَدِيثُهُ) ¹⁸³, (صُوَيْلِحٌ، لَمْ يَثْرَكَ) ¹⁸⁴ şeklindedir.

(صُوَيْلِحٌ، يُعْرِفُ) ¹⁸⁵, (صُوَيْلِحٌ، وَقَدْ تَكَلَّمَ فِيهِ) ¹⁸⁶, (صُوَيْلِحٌ، وَفِيهِ لَيْنٌ) ¹⁸⁷, (صُوَيْلِحٌ، فِيهِ ضَعْفٌ، صُوَيْلِحٌ) ¹⁸⁸, (صُوَيْلِحٌ، لَيْسَ بِالْقَوِي) ¹⁸⁹, (صُوَيْلِحٌ الْحَدِيثُ لَهُ مَا يَنْكَرُ) ¹⁹⁰, (صُوَيْلِحٌ لَهُ إِفْرَادَاتٌ وَغَرَائِبُ) ¹⁹¹, (صُوَيْلِحٌ، رَفَعَ مَوْقُوفًا) ¹⁹², (صُوَيْلِحٌ، يَدْلُسُ) ¹⁹³, (وَيْتَكَرُ) ¹⁹⁴

¹⁷⁷ Bk. bu tezin “‘Suveylih’ Teriminin Diğer Cerh-Ta’dîl Lafızlarıyla Kullanımı” başlığı.

¹⁷⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 44, 138.

¹⁷⁹ İclî, *Mâ ‘rifetü’s-sikât*, II, 69.

¹⁸⁰ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, I, 179. Zehebî’nin benzer şekilde kullandığı “صَدُوقٌ فِي نَفْسِهِ” ibaresiyle ilgili çağdaş dönem araştırmacılarından Kâsım Ali Sa’d’ın; Zehebî’nin söz konusu ifadeyle, râvinin hocalarının içinde meçhûl kimselerin bulunduğunu, dolayısıyla rivayetindeki zayıflığın kendinden değil hocalarından kaynaklandığını kastettiği açıklaması için bk. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 135.

¹⁸¹ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 202.

¹⁸² Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, VI, 260.

¹⁸³ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Berkânî*, s. 140.

¹⁸⁴ Zehebî, *Men tüküllime fihi ve hüve müvvessekun ev sâlihu’l-hadis* (nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî), Medine, 1426/2005, s. 306.

¹⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif fi ma ‘rifeti men lehû rivâye fi’l-kütübi’s-sitte* (nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Cidde: Dârü’l-kıble li’s-sekâfeti’l-İslâmiyye, 1413/1992, I, 427.

¹⁸⁶ Dârekutnî, *Su’âlâtü’s-Sülemî*, s. 278; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 241.

¹⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 274.

¹⁸⁸ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, II, 156.

¹⁸⁹ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, V, 67; a.mlf., *Divânü’d-Du’afâ ve’l-metrûkîn* (nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensârî), Mekke: Mektebetü’n-Nehda, 1387/1967, s. 275.

¹⁹⁰ Zehebî, *Divânü’d-Du’afâ*, s. 90.

¹⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 594; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 312.

¹⁹² Zehebî, *Divânü’d-Du’afâ*, s. 181.

¹⁹³ Zehebî, *Divânü’d-Du’afâ*, s. 199.

¹⁹⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 540. Bölüm içinde “sâlih” ve “sâlihu’l-hadis” ıstılahları ayrı başlıklar altında incelenmesine karşın “suveylihu’l-hadis” lafzının kullanım örneğinin azlığı sebebiyle söz konusu lafız için ayrı bir başlıklandırmaya gidilmemiştir.

şeklindeki ibareler, cerh ta'dîl âlimleri tarafından ağırlıklı olarak taz'îf lafızlarıyla birlikte zikredilen “suveylih” teriminin söz konusu ifadelerle kullanımına dair örneklerdir. ¹⁹⁵(صَوِّلِحْ، لَا بَأْسَ بِهِ، وَكَانَ يَتَشَبَّعُ) ve ¹⁹⁶(صَوِّلِحْ، لَكِنَّهُ شِيعِي) değerlendirmeleri ise râvinin bidat sebebiyle cerhine işaret eden misaller olarak tespit edilmiştir.

¹⁹⁵ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, II, 69.

¹⁹⁶ Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 381.

**İKİNCİ BÖLÜM: YAHYÂ B. MA'ÎN'İN *TÂRÎH*'İNDE “SÂLÎH”, SÂLÎHU'L-
HADÎS” VE “SUVEYLÎH” ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVİLER**

I. Yahyâ b. Maîn Tarafından “Sâlih”, “Sâlihu’l-Hadîs” ve “Suveylih” Şeklinde Nitelenen Râviler

Yahyâ b. Maîn’in ilmî birikimi talebeleri tarafından tedvin edilerek günümüze ulaşmıştır. Genellikle “su’âlât” türü kitaplardan oluşan bu eserlerin büyük kısmı ricâl ilmiyle alâkalıdır. İbn Maîn’in talebelerinin kendisine râviler hakkındaki kanaatlerini sorup cevaplarını umumiyetle sika-zayıf ayrımı gözetmeden sıralamak suretiyle telif ettikleri bu kitaplarda kimi zaman hocalarının değerlendirmelerini aktardıktan sonra diğer münekkitlerin de görüşlerini naklettikleri görülmüştür. Bu nedenle tez içinde İbn Maîn tarafından “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” şeklinde nitelenen râviler ve İbn Maîn dışında bu lafızlarla değerlendirilen râviler şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Aşağıda İbn Maîn tarafından mevzubahis istilahlarla tavsif edilen râviler incelenmiştir.

A. Sika Râviler

Aşağıda Yahyâ b. Maîn tarafından “sâlih”, “sâlihu’l-hadîs” ve “suveylih” lafızlarıyla tavsif edilip diğer münekkitlerin de görüşleri araştırılmak suretiyle rivayetine güvenilen kimseler arasında zikredilmesinin uygun olduğu kanaatine ulaşılan râviler incelenmiştir.

1. Ebû Abdullah Yezîd b. Abdullah el-A‘rec el-Medenî (ö. 122)

Yezîd b. Abdullah; Ebû Hüreyre (ö. 58), fukahâ-i seb‘adan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93), Urve b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 94) ve Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94) ile yine önemli fıkıh ve hadis âlimlerinden Atâ b. Yesâr (ö. 103) gibi hocalardan hadis almış, kendisinden de Mısır müftüsü Ebû Ümeyye Amr b. el-Mısırî (ö. 148), Muhammed b. Aclân (ö. 148), Muhammed b. İshak b. Yesâr (ö. 150), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Zi’b (ö. 159), Ebû Sahr Humeyd b. Ziyâd el-Medenî (ö. 189) gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur.¹⁹⁷

Yahyâ b. Maîn’in Yezîd b. Abdullah’ı bir defasında “sika”¹⁹⁸ lafzıyla değerlendirdiği kaydedilmiş ve yine farklı zamanlarda “sâlih”¹⁹⁹ ile “sâlih, leyse bihî be’s”,²⁰⁰ “leyse

¹⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXII, 178.

¹⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 108.

¹⁹⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivâyeti)*, s. 230.

²⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 274. Muhaddislerin çoğunun orta halli râviler için ta’dîl mertebesinde serdettiği bu lafzın İbn Maîn tarafından râvinin güvenilirliğine işaret etmek üzere kullanıldığı kaydedilmelidir. Nitekim Yahyâ b. Maîn, İbn Ebû Hayseme’nin (ö. 279) kendisine yönelttiği “Sen ‘fûlânün leyse bihî be’sün’ ve ‘fûlânün daîfün’ diyorsun (bunun anlamı nedir?)” sorusunu “Sana ‘leyse bihî be’s’ dediğim kimse sikadır. ‘Daîfün’ dediğim kimse ise sika değildir, hadisleri yazılmaz.” şeklinde cevaplamıştır (bk. İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, sy. 123-124). Bununla birlikte Sehâvî’nin (ö. 902) de belirttiği gibi söz konusu lafzın bir ta’dîl lafzı olan “sika” ile aynı mertebede olduğunu düşünmekten ziyâde mutlak anlamda ta’dîlin herhangi bir mertebesine delâlet ettiğini düşünmek daha uygun görünmektedir. Zira İbn Maîn’in iki lafız arasında bir eşitlik olduğunu tasrih etmemesi ve zaman zaman “leyse bihî be’s”, “sadûk”, “leyse bi-zâke’l-kavî” gibi farklı ifadelerle birlikte kullanması (misaller için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 194; a.mlf., *Ma‘rifetü’r-ricâl*, I, 82, 93; a.mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 111.) bu görüşü destekler

bihî be's"²⁰¹ ifadelerini de kullandığı tespit edilmiştir. Netice itibariyle Yezîd hakkında farklı tevsîk lafızlarına yer veren İbn Maîn'in râvi ile ilgili olumlu kanaate sahip olduğunun söylenmesi mümkündür.

Diğer münekkitlerin değerlendirmeleri incelendiğinde Yezîd b. Abdullah ile ilgili kanaatlerin hemen tamamının müspet yönde olduğu görülmektedir. Nitekim İbn İshak, onu "fakih ve sika" bir kimse olarak nitelemiş ayrıca amele taalluk eden rivayetlerinde kendisine güvenilen bir râvi olduğunu belirtmiştir.²⁰² Aynı şekilde Zehebî de râvi hakkında "imâm, fakih, sika",²⁰³ "sika, meşhur",²⁰⁴ "sadûk"²⁰⁵ gibi tevsîk lafızları kullanmıştır. İbn Sa'd,²⁰⁶ Nesâî²⁰⁷ ve İbn Hacer²⁰⁸ "sika" değerlendirmesinde bulunmuş, İbn Adî ise rivayetlerinin sâlih olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁹ İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463), kendisi hakkında sika olduğu değerlendirmesinde bulunmuş ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'da kendisiyle ihticâc ettiğini söylemiştir.²¹⁰ İbn Şâhin (ö. 385)²¹¹ ile bazen hata yaptığını kaydetmek suretiyle İbn Hibbân (ö. 354)²¹² da Yezîd'i *Sikât*'larında zikretmişlerdir. Son olarak Yezîd b. Abdullah hakkındaki tek cerh "leyse bi-kavî"²¹³ değerlendirmesiyle Ebû Hâtim'den gelmekteyse de Ebû Hâtim'in İbn Hacer tarafından râviyi herhangi bir delile dayanmaksızın telyîn ettiği gerekçesiyle tenkit edildiği belirtilmelidir.²¹⁴

Sonuç itibariyle Ebû Hâtim haricinde münekkitlerin tamamı tarafından tevsîk edildiği tespit edilen Yezîd b. Abdullah'ın, rivayetlerine güvenilen sika bir râvi anlaşılmaktadır.

mahiyettedir (bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, II, 287). Krş. Ahmet Yücel, Hadis İlminde Tenkit Terimleri, İstanbul: İFAV, 2015, s. 119-126; Mustafa Işık, "Yahyâ b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), s. 137; Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 95-96.

²⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 342.

²⁰² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 342. Ayrıca bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 266.

²⁰³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 266.

²⁰⁴ Zehebî, *el-Mugnî fi'd-du'afâ* (nşr. Nûreddin İtr), Katar: İdâretü ihyâi't-türâs, ts., II, 50; a.mlf., *Men tüküllime fihî ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*, II, 422.

²⁰⁵ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, s. 442.

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, VII, 486.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 342.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 602.

²⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 132.

²¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 342.

²¹¹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984, s. 255.

²¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1398/1978, V, 543.

²¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 274.

²¹⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri Mukaddimetü Fethi'l-Bârî* (nşr. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd), Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1421/2001, s. 488.

2. Ebû Hamza Mücemmi' b. Sem'ân et-Teymî el-Kûfî (ö. 122)

Mevcut kaynaklarda kendisiyle ilgili yok denecek kadar az bilgi bulunan Mücemmi' b. Sem'ân'ın geçimini dokumacılıkla temin ettiği nakledilmiştir. O; Mâhân el-Hanefî'den (ö. 83) hadis almış, kendisinden de Ebû Hayyân Yahyâ b. Saîd et-Teymî (ö. 143) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161) gibi kimseler rivayette bulunmuştur.²¹⁵

Kaynaklarda “مُجَمِّعُ بْنُ سَمْعَانَ” ve “مُجَمِّعُ بْنُ سَمْعَانَ” şeklinde iki ayrı şekilde kaydedilen râvi,²¹⁶ Yahyâ b. Maîn tarafından ayrı zamanlarda “sika”²¹⁷ ve “sâlih”²¹⁸ lafızlarıyla değerlendirilmiştir. İbn Maîn'in dışındaki münekkitlerin değerlendirmeleri incelendiğinde ise İbn Hibbân'ın, râvinin âbid biri olduğunu söyleyerek *Sikât*'ında zikrettiği,²¹⁹ Süfyân b. Uyeyne'nin ise Mücemmi' b. Sem'ân'ın faziletli kimselerden olduğunu dile getirdiği görülmektedir.²²⁰ Hakkında başka bir değerlendirme tespit edilemeyen râvinin, kanaatine ulaşılan münekkitlerin tamamı tarafından tevsîk edildiği göz önünde bulundurulduğunda güvenilir kimselerden olduğu söylenebilir.

3. Ebû Süleymân Dâvûd b. Kays el-Medenî (ö. 136-158?)

İbn Hacer, kürkçülük yaptığı için kaynaklarda “el-Ferrâ” şeklinde anılan ve kendileriyle arasında velâ bağı olması hasebiyle “el-Kureşî” nisbesi de bulunan Dâvûd b. Kays'ın, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (ö. 158) hilafeti döneminde vefat ettiğini kaydetmiştir.²²¹ İbn Ömer'in (ö. 73) mevlâsı Nâfi' (ö. 117) ile tâbiîn âlimlerinden Amr b. Şuayb (ö. 118), Zeyd b. Eslem (ö. 136), Muhammed b. Aclân gibi önemli isimlerden hadis nakletmiş, kendisinden de *el-Musannef* sahibi Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211), Abdullah b. Mübârek, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn (ö. 219), Vekî' b. el-Cerrâh gibi kişiler rivayet almıştır.²²²

Râvi hakkında Yahyâ b. Maîn'den nakledilen değerlendirmeler onun kendisini güvenilir kimselerden kabul ettiğini göstermektedir. O, Dâvûd b. Kays'ı *Târîh*'inin Dârimî rivayetinde “sika”,²²³ Dûrî rivayetinde ise “sâlihu'l-hadîs”²²⁴ şeklindeki değerlendirmiştir. Ayrıca İbn Maîn, İbn Hacer'in teşeyyu' ithamında bulunmakla birlikte “sadûk lehû evhâm” şeklinde nitelendirdiği Hişâm b. Sa'd²²⁵ ile yaptığı mukayesede Dâvûd b. Kays'ı tercih ettiğini söylemiştir.

²¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 295-96.

²¹⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts., VII, 409.

²¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 296.

²¹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 189.

²¹⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 497.

²²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 409-10.

²²¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 199.

²²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 439-40.

²²³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 107.

²²⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 195.

²²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 572.

Diğer münekkitlerin râvi ile ilgili görüşlerine bakıldığında hakkında menfî bir kanaatin olmadığı, bilakis değerlendirmeleri günümüze ulaşan bütün ulemânın kendisini tevsîk ettiği görülmektedir. Nitekim Ka‘nebî’nin (ö. 221) “Medîne’de Dâvûd b. Kays ve Haccâc b. Safvân’dan (ö. ?) daha faziletli birini görmedim” diyerek İbn Kays’tan övgü dolu sözlerle bahsettiği nakledilmiştir.²²⁶ Ayrıca İmam Şâfiî (ö. 204) “sika, hâfız”²²⁷ diyerek, Ahmed b. Hanbel “sika”,²²⁸ ve “sâlihu’l-hadîs”²²⁹ şeklinde, Ali b. el-Medînî, Ebû Zür’a er-Râzî, Nesâî Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307)²³⁰ ve Ebû Hâtîm²³¹ “sika” lafzıyla Dâvûd b. Kays’ı ta’dîl etmiştir. İbn Sa’d, “sika, sâlih hadisleri var” demiş,²³² İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir.²³³ Son olarak Zehebî’nin âbidlerden bir sika olduğu²³⁴ değerlendirmesi ile İbn Hacer’in “sikatün fâdilün”²³⁵ şeklindeki tavsifi İbn Kays hakkında ulaşılan kanaatler arasında zikredilmelidir.

Nakledilen değerlendirmeler, gerek Yahyâ b. Maîn’in gerekse diğer münekkitlerin Dâvûd b. Kays’ı ta’dîl ettiğini göstermekte ve kendisinin sika râvilerden olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

4. Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Kureşî el-Adevî el-Medenî (ö. 150)

İkinci halife Ömer b. el-Hattâb’ın (ö. 23) dördüncü kuşaktan torunu olan Ömer b. Muhammed, Askalân’a yerleşmesi sebebiyle Askalânî nisbesiyle de anılmıştır. İbn Sa’d; Ömer b. Muhammed’in, kardeşi Ebû Bekir b. Muhammed’in ölümünden az bir süre sonra vefat ettiğini bildirmiş ve Ebû Bekir b. Muhammed’in vefat tarihi olarak da halife Ali b. Ebû Tâlib’in torunlarından Muhammed b. Abdullah’ın (ö. 145) Medine’deki ayaklanma yılı (h. 145) ile hicrî 150 senesi gibi iki ayrı tarihe işaret etmiştir.²³⁶ Zehebî ise vefat tarihi olarak 150 yılını kaydetmiştir.²³⁷ Büyük dedesi Abdullah b. Ömer’in mevlâsı Nâfi’ başta olmak üzere, dedesi Zeyd b. Abdullah (ö. ?), babası Muhammed b. Zeyd (ö. ?), babasının amcası Sâlim b. Abdullah (ö. 106), Hz. Ömer’in âzatlısı Eslem’in oğlu Zeyd (ö. 136), kardeşi Zeyd b. Muhammed (ö. ?), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124) gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de kardeşi Asım b. Muhammed (ö. ?) ile Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu’be b. Haccâc (ö. 160),

²²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 554.

²²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 198.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Su’âlâtü Ebî Dâvûd* 1414/1994, s. 207.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel (Merrûzî rivayeti)*, s. 225.

²³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 198.

²³¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 423.

²³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 554.

²³³ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 288.

²³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 382.

²³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 199.

²³⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 533.

²³⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, V, 266.

Mâlik b. Enes ve Mâlik b. Enes'in önde gelen talebelerinden Abdullah b. Vehb (ö. 197) gibi büyük muhaddisler rivayette bulunmuştur.²³⁸

Mevcut kaynaklardan ulaşıldığı kadarıyla Yahyâ b. Maîn'in Ömer b. Muhammed hakkında iki değerlendirmesi mevcuttur. Her ikisi de tevsîk lafzı olan bu değerlendirmelerden biri "sika",²³⁹ diğeri "sâlihu'l-hadîs"²⁴⁰ şeklindedir. Bununla birlikte Zehebî, "Yahyâ b. Maîn'in, kendisini gevşeklikle suçladığı söylendi." şeklinde bir bilgi kaydetmiştir.²⁴¹ Fakat zikredilen bilgiye başka herhangi bir kaynakta rastlanmaması, Zehebî'nin söz konusu kaydı "قيل" lafzıyla nakletmesi ve ayrıca İbn Maîn'den bugüne ulaşan değerlendirmelerin müspet yönde oluşu bu iddiayı zayıflatmaktadır.

Diğer münekkitlerin kanaatlerine bakıldığında âlimlerin hemen hepsinin râvi hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Süfyân es-Sevrî, "Ömer'in (r.a.) ailesinde Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Askalânî'den daha faziletli biri yoktur."²⁴² diyerek onu övmüş, Süfyân b. Uyeyne ise kendisini sadûk, iyi biri (berr) olarak tanımlamıştır.²⁴³ Aynı şekilde İbn Cüreyc'in (ö. 150) talebesi ve Buharî'nin hocalarından biri olan Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212) de Ömer b. Muhammed'in zamanının en faziletliyelerinden olduğunu söylemiş, Bağdat'a gittiği bir zamanda insanların etrafını sardığını kaydederek kendisine olan rağbeti vurgulamış ve kendisinden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel bir defasında "onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum"²⁴⁵ demiş, başka bir defasında "sika"²⁴⁶ bir yerde de "şeyhun sikatün leyse bihî be's"²⁴⁷ şeklinde tavsif etmiştir. Ebû Dâvûd²⁴⁸ ve İclî²⁴⁹ "sika", Ebû Hâtim, "sika, sadûk",²⁵⁰ İbn Sa'd, "sika, hadisi azdır"²⁵¹ demiş, İbn Hibbân²⁵² ile İbn Şâhin²⁵³ de *Sikât*'larında zikretmiştir. Yine Bezzâr (ö. 292)²⁵⁴ da râviyi tevsîk etmiş, İbn Adî hadisi yazılabilecek kişilerden olduğunu kaydetmiş,²⁵⁵ Nesâî ise "leyse bihî be's"²⁵⁶ şeklinde nitelemiştir. Son olarak Zehebî'nin bir yerde

²³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 499-501.

²³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 132.

²⁴⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 241.

²⁴¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 265; a. mlf., *el-Mugnî* s. 405.

²⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

²⁴³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 102.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 506; a.mlf., *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, s. 217.

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 254.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

²⁴⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 171.

²⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 132.

²⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 533.

²⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 165.

²⁵³ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 134.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

²⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 41

²⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 496.

“sika”,²⁵⁷ başka bir yerde “sadûk”²⁵⁸ bir defasında da “sika” olduğunu söylemekle birlikte garîb hadis rivayet ettiği kaydı²⁵⁹ ile İbn Hacer’in “sika”²⁶⁰ değerlendirmesi Ömer b. Muhammed hakkındaki olumlu kanaatler arasında kaydedilmelidir.

Nakledilen bilgiler Ömer b. Muhammed’in pek çok münekkidin övgüsüne mazhar olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim Buharî’nin, *Sahîh*’inde kendisinden azımsanamayacak sayıda hadis tahrîc etmesi de güvenilirliği hususunda zikre değer karînelerdendir. Sonuç olarak râvinin, hadis rivayetinde ehliyet sahibi sika kimselerden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

5. Leys b. Sa’d el-Fehmî (ö. 175)

Ailesinin kökeni İran’ın İsfahan şehrine dayanan Leys b. Sa’d Mısır’da Kahire yakınlarındaki Karkaşende isimli bir köyde, hicrî 93 ya da 94 senelerinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemin dinî meselelerinde görüşlerine başvuru önünde gelen ilim adamlarından Leys b. Sa’d, fıkıhta otorite kabul edilmiştir. Leys hakkında İmam Şâfiî, İbn Vehb, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî (ö. 231) gibi ulemâ, bu ilimde Leys’in, akranı Mâlik’ten daha üstün olduğunu, ancak İmam Mâlik’in daha çok rağbet gördüğünü dile getirmişlerdir.²⁶¹ Medine ameline ayrı bir önem atfeden İmam Mâlik ile ehl-i hadîs ekolüne yakın durmakla birlikte Kûfe re’y ekolünün birtakım görüşlerini benimseyen Leys b. Sa’d’ın amel-i ehl-i Medine hakkında birbirlerine yazdıkları mektuplar Leys’in usûl düşüncesinin bugüne ulaşmasını sağlayan vesikalardandır.²⁶² Nihayetinde İmam Mâlik’in itibarı ve otoritesinin artıp fikhî görüşlerinin yayılmasının, akranı Leys’in belli bir sistematik üzerine oturtulmamış görüşlerinin zamanla ihmal edilip kaybolmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Leys b. Sa’d; Nâfi’, İbn Şihâb ez-Zührî, Ukayl b. Hâlid, Hişâm b. Urve, Yûnus b. Yezîd gibi pek çok önemli âlimden rivayette bulunmuş, kendisinden de Abdullah b. Vehb, Haccâc b. Muhammed el-Missîsî (ö. 206), Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih el-Mısırî (ö. 223), İbn Bükeyr, Kuteybe b. Saîd (ö. 240) gibi önemli isimler hadis nakletmiştir.²⁶³

Yahyâ b. Maîn’in Leys b. Sa’d ile ilgili ayrı zamanlarda serdettiği farklı tevsîk lafızları mevcuttur. Nitekim o, Leys’i bir defasında “sika”,²⁶⁴ başka bir defasında ise

²⁵⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, V, 265; a. mlf., *el-Mugnî fi’l-du’afâ*, II, 50.

²⁵⁸ Zehebî, *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun ev sâlihu’l-hadîs*, s. 405.

²⁵⁹ Zehebî, *Dîvânü’l-Du’afâ*, s. 296.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 417.

²⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 180; Hatîb, *Târîhu Medîneti’s-selâm ve ahhârî muhaddisîhâ ve zikru kuttânihâ’l-’ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1422/2001, XIV, 524-38; Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 137-150, Şükrü Özen, “Leys b. Sa’d”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 164-68.

²⁶² Söz konusu risâlelerin metinleri için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 487-501.

²⁶³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 255-60.

²⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 97.

“sika, sadûk”²⁶⁵ lafzıyla tavsif etmiştir. Leys’in Nâfi’den rivayetteki durumu sorulduğu başka bir yerde de “sâlih, sika” ifadesini kullanmıştır.²⁶⁶ Ayrıca İbn Maîn, Leys ile başka râviler arasında kıyaslama yapması istendiğinde her defasında Leys b. Sa’d’ı tercih etmiştir. Örneğin Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb’den (ö. 128/745) rivayette Leys b. Sa’d ile Muhammed b. İshak arasında yaptığı mukayesede Leys’i tercih ettiğini belirtmiştir.²⁶⁷ Yine Yahyâ b. Eyyûb (ö. 168) ile Leys’i karşılaştırdığında Leys’i tercih ettiğini söylemiştir.²⁶⁸ Ayrıca Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî’den (ö. 224) rivayette bulunan râviler arasında Muhammed b. İshak, Leys b. Sa’d ve İbn Ebû Zî’b’den (ö. 159) daha güvenilir bir kimse olmadığını söylemiş,²⁶⁹ başka bir defasında da Saîd b. Ebû Saîd’den yapılan nakillerde Leys b. Sa’d ile İbn Ebû Zî’b’den hangisinin daha güvenilir olduğu sorulduğunda her ikisi için de “sebt” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷⁰ Başka bir yerde ise Ebû İshak İbrâhîm b. Sa’d (ö. 183) ile Leys’den hangisinin kendisi için daha sevimli olduğu sorulduğunda ikisi için de “sika” değerlendirmesinde bulunmuş,²⁷¹ Diğer yandan Yahyâ b. Maîn’in, Leys’i semâ ve şüyûh bakımından müsamahakâr olması hasebiyle tenkit ettiği kaydedilmiştir.²⁷² Aktarılan bilgilerden hareketle İbn Maîn’in, Leys’i rivayetine güvenilen râviler arasında gördüğü anlaşılmaktadır.

Diğer münekkit ulemânın değerlendirmelerine bakıldığında İbn Bükeyr, İbn Ebû Meryem (ö. 253), Ebû Dâvûd, Ebû Ya’lâ el-Halîlî (ö. 446) gibi pek çok âlimin, Leys’in ilminin genişliği hakkında övgü dolu sözler sarf ettiği²⁷³ ve hadis rivayetine ehliyeti hususunda âlimlerin tamamının tevsîk lafızları kullandığı görülmektedir. Meselâ Ahmed b. Hanbel, Mısır’da Leys’den daha güvenilir birisinin olmadığını,²⁷⁴ Saîd b. Ebû Saîd’den²⁷⁵ ve İbn Aclân’dan²⁷⁶ rivayette insanların en güvenilir olduğunu söylemiş ve hakkında “sika, sebt”,²⁷⁷ “ilmi geniş, hadisi sahih bir kimse”²⁷⁸ gibi ta’dîl ifadeleri kullanmıştır. Benzer şekilde İbn Sa’d, Leys için kullandığı “sika” değerlendirmesinin yanında cömert ve asil şahsiyetinden de övgüyle bahsetmiş,²⁷⁹ İbn Hibbân da fıkıhta, ilimde, takvada, fazilette ve cömertlikte zamanının önde gelen kimselerinden olduğunu dile getirmek suretiyle onu *Sikât*’ında zikretmiştir.²⁸⁰ Ali b.

²⁶⁵ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 115.

²⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 151.

²⁶⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 466.

²⁶⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 196.

²⁶⁹ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, II, 207.

²⁷⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 246.

²⁷¹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 43.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 465.

²⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 462-65.

²⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 179.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 350.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 286.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 461.

²⁷⁸ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, II, 139.

²⁷⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, IX, 524.

²⁸⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 361.

el-Medîni “sebt”,²⁸¹ İclî²⁸² ile Nesâî²⁸³ “sika” değerlendirmesinde bulunurken Amr b. Ali²⁸⁴ ile Ezdî (ö. 374)²⁸⁵ de “sadûk” lafzını kullanmışlardır. Yine “imam, hâfız” ıstılahını kullanan Beyhakî,²⁸⁶ Saîd el-Makbûrî rivayetlerinde Leys’in en güvenilir kimse olduğunu belirten Dârekutnî,²⁸⁷ onu “sadûk” ifadesiyle değerlendirip hadisiyle ihticâc edilebileceğini söyleyen Ebû Zûr’a,²⁸⁸ râvi hakkında müspet görüş serdeden âlimlerdir. Ebû Hâtim de Leys b. Sa’d’ı Mufaddal b. Fazâle el-Mısri’ye (ö. 152) tercih ettiğini dile getirmiştir.²⁸⁹ Ayrıca onu “imam, hâfız, şeyhü’l-İslâm” gibi sıfatlarla tavsif eden Zehebî²⁹⁰ ile hakkında “sika, sebt, fakih, imam, meşhûr” gibi terimlere yer veren İbn Hacer²⁹¹ de Leys ile ilgili tevsik ifadeleri kullanan münekkittler arasında kaydedilmelidir. Son olarak tespit edildiği kadarıyla râvi hakkında tenkitte bulunan tek kişinin “sika” değerlendirmesiyle birlikte Zührî’den birtakım muztarib rivayetler naklettiğini ifade eden İbn Ebû Şeybe (ö. 239) olduğu söylenebilir.²⁹²

Sonuç olarak cerh-ta’dîl âlimlerinin tamamı tarafından gerek ilmî yetkinliği gerek hadis rivayetindeki güvenilirliği bakımından övgü dolu ifadelere mazhar olan Leys b. Sa’d’ın, rivayete ehliyeti tam, sika râviler arasında zikredilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

6. Ebû Abdurrahman Ubeydullah b. Ubeydurrahman el-Eşcaî (ö. 182)

Kûfe ehlinden olmakla birlikte sonradan Basra’ya yerleşip orada vefat eden Ubeydullah b. Ubeydurrahman; başta Süfyân es-Sevrî olmak üzere Hişâm b. Urve, Mâlik b. Miğvel (ö. 159) ve Şu’be b. el-Haccâc gibi kimselerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû’n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım (ö. 207), İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhim ed-Devrakî (ö. 252) gibi âlimler hadis nakletmiştir.²⁹³

Yahyâ b. Maîn’in Eşcaî hakkında farklı zamanlarda birçok defa ta’dîl ifadeleri kullandığı görülmektedir. Nitekim o, bir defasında râvi hakkında “sâlih, sika”²⁹⁴

²⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 179.

²⁸² İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât*, II, 230.

²⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 462.

²⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 462.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 465.

²⁸⁶ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1424/2003, IV, 17.

²⁸⁷ Dârekutnî, *el-İlelû’l-vâride fi’l-ehâdisi’n-nebeviyye* (nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi), Riyad: Dârü Taybe, 1409/1989, VI, 140.

²⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 180.

²⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 180.

²⁹⁰ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 136.

²⁹¹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 464.

²⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 462.

²⁹³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 108-10.

²⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 324; Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 516.

değerlendirmesinde bulunurken başka bir defasında ise “sâlih”²⁹⁵ lafzını kullanmıştır. Ayrıca Kûfe’de Süfyân’ı Eşcaî’den daha iyi tanıyan başka kimsenin olmadığını, hatta Eşcaî’nin Süfyân rivayetlerini Abdurrahman b. Mehdî’den de daha iyi bildiğini dile getirmiş,²⁹⁶ Mihrân b. Ebû Ömer ile yaptığı mukayesede de Eşcaî’yi tercih ettiğini belirtmiştir.²⁹⁷ Yine İbn Maîn, “Süfyân es-Sevrî’den (rivayet hususunda) kimse şu kimselere benzemez” diyerek İbnü’l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî’ b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ve Ebû Nuaym’ın isimlerini sıralarken ona Eşcaî’nin durumu sorulmuş, İbn Maîn de kendisini “sika, me’mûn” ifadeleriyle tavsif etmiştir.²⁹⁸ Başka bir defasında Süfyân es-Sevrî’nin ashâbını saydığı bir esnada kendisine Eşcaî sorulmuş, İbn Maîn de Eşcaî’nin Sevrî’den rivayette bulunan kimselerden olduğunu, ancak Kûfe ehlinin kendisinden çok az hadis naklettiğini kaydetmiştir.²⁹⁹

Diğer cerh-ta’dîl âlimlerinin görüşlerine bakıldığında hemen hepsinin Eşcaî ile ilgili olumlu kanaat taşıdığı görülmektedir. Nitekim Süfyân vefat ettiğinde insanların ders halkasının başına geçmesi yönündeki isteklerine Eşcaî’nin olumsuz cevap verdiği, ısrarlar artınca Süfyân’ın makamında ders vermeye başladığını aktarılmıştır.³⁰⁰ Bu durum onun, döneminde ilmî yönüyle temâyüz ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde İbn Ebû Şeybe,³⁰¹ İclî³⁰² ve İbn Hacer³⁰³ de Eşcaî’nin Süfyân es-Sevrî rivayetlerinde insanların en güvenilirini olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca daha ziyâde İbn Maîn’in değerlendirmelerini kaydettiği *Ma’rifetü’r-ricâl* adlı eserinde İbn Muhriz; İbn Nümejr’den (ö. 234), Eşcaî’nin Süfyân’dan otuz bin hadis işittiği bilgisini kaydetmiştir.³⁰⁴ Yine İbn Şâhin’in *Sikât*’ında zikrettiği râvi hakkında³⁰⁵ İclî’nin “sika, sebt, mütkın”,³⁰⁶ Nesâî’nin “sika”,³⁰⁷ Zehebî’nin “hâfız, sebt, imâm”³⁰⁸ ve İbn Hacer’in de “sika, me’mûn”³⁰⁹ şeklinde değerlendirmeleri bulunmaktadır. Son olarak İbn Hibbân da râviyi *Sikât*’ında kaydetmekle birlikte garîb ve ferd hadisleri rivayet ettiğini de haber vermektedir.³¹⁰

Sonuç itibariyle münekkit ulemânın hakkında övgü ifadeleri kullanıp tevsîk ettiği Eşcaî’nin, rivayetlerine güvenilen sika râvilerden olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 61.

²⁹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 115.

²⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 324.

²⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 450.

²⁹⁹ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 102-103.

³⁰⁰ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 515.

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 35.

³⁰² İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 116.

³⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 373.

³⁰⁴ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, II, 226.

³⁰⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 165.

³⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 35.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 35.

³⁰⁸ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 514.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 373.

³¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 403.

7. Ebû Dâvûd Ömer b. Sa'd el-Haferî el-Kûfî (ö. 203)

Son derece yoksul bir hayat süren Ömer b. Sa'd'ın, bir defasında cemaatin karşısına geç çıkmasını kızları ile namaz vakitlerinde sırayla kullandığı tek bir elbisesi olmasıyla açıklayıp özür beyan etmesi zâhidâne yaşayışı ile ilgili dikkat çeken kıssalardandır. Yine onun vefatının ardından geriye bir şey bırakmaması nedeniyle evinin açık bırakılması Ebû Dâvûd el-Haferî'nin dünyaya iltifat etmediğini göstermesi bakımından güzel bir örnektir.³¹¹ Süfyân es-Sevrî başta olmak üzere, Mis'âr b. Kidâm (ö. 155), Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olan Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebû Zâide ve Hafs b. Gıyâs (ö. 194) gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, *el-Musannef* sahibi Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe (ö. 235), İshak b. Râhûye (ö. 238) ve Mâverâünnehir'in tanınmış hadis âlimi Abd b. Humeyd (ö. 249) gibi âlimler hadis nakletmiştir.³¹²

Yahyâ b. Maîn, *Târîh*'inin Dârimî rivayetinde râvi hakkında "sika" değerlendirmesinde bulunmuştur.³¹³ Ayrıca İbn Maîn; *Târîh*'inin Dûrî rivayetinde, Kabîsa b. Ukbe (ö. 215), Ebû Ahmed Muhammed b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö. 203), Yahyâ b. Âdem (ö. 203) ve Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'yi (ö. 212) Süfyân es-Sevrî'nin ashâbından olup derece bakımından birbirlerine yakın kimseler şeklinde nitelemiş, bunun üzerine kendisine Ebû Dâvûd el-Haferî'nin durumu sorulduğunda "Ebû Dâvûd onların hepsinden hayırlıydı ve yaşça onların en küçüğüydü" diyerek cevaplamıştır.³¹⁴ Yine İbn Maîn, Süfyân es-Sevrî'den rivayette bulunan İbnü'l-Mübârek, Vekî b. el-Cerrâh gibi isimlerden bahsedip ardından derece cihetinden zikredilen şahsiyetlerden daha düşük mertebede olan Yahyâ b. Âdem, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî gibi isimleri saydığı bir esnada kendisine Ebû Dâvûd el-Haferî hakkındaki görüşü sorulmuş, o da kendisini "sâlih" bir kimse olarak nitelemiştir.³¹⁵ *Ma'rifetü'r-ricâl* adlı eserde Ömer b. Sa'd'ın arpadan mâmül somun ve su ile karnını doyurduğundan, sabrından bahseden İbn Maîn; onun, kimseden bir şey kabul etmediğini dile getirmiştir.³¹⁶ Kaydedilen bilgiler İbn Maîn'in Ebû Dâvûd'dan övgü dolu sözlerle bahsettiğini ve kendisini güvenilir kimselerden kabul ettiğini göstermektedir.

Diğer cerh ve ta'dîl âlimlerinin değerlendirmelerine bakıldığında Ebû Dâvûd'un zâhidâne hayat tarzına yapılan vurgu dikkat çekmekte ve kanaatine ulaşılan ulemânın tamamı tarafından tevsîk edildiği görülmektedir. İclî, âbid ve sâlih bir kimse olduğunu dile getirmiş, hadiste "sika, sebt"; Süfyân es-Sevrî'den rivayetlerde ise en güvenilir kişi olduğunu söylemiştir.³¹⁷ Ali b. el-Medînî, Kûfe'de ondan daha âbid birini

³¹¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 416-17.

³¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 360-62.

³¹³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 62.

³¹⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 364.

³¹⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 450-51.

³¹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, II, 34.

³¹⁷ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, II, 167.

görmediğini ifade etmiş,³¹⁸ Âbid ve zâhid kimselerle görüşmek kastıyla Doğu İslâm ülkelerine ilk seyahatini gerçekleştiren Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî de (ö. 287), Ebû Dâvûd'un, Kûfe'nin en zâhid kimsesi olduğunu kaydetmiş ve kendisi hakkında "sika" değerlendirmesinde bulunmuştur.³¹⁹ İbn Sa'd, râvinin tevazu ve zühdünden bahsetmiş,³²⁰ Ebû Dâvûd, son derece yüce bir şahsiyete sahip olduğunu söylemiş,³²¹ Ebû Hâtim, "sâlih ve sadûk" bir kimse olduğunu belirtirken³²² İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir.³²³ Dârekutnî de kendisini "sika, sâlih" şeklinde değerlendirmiştir.³²⁴ Zehebî; "imam, sebt, kudve, âlim" gibi ifadelerle nitelemiş, rihle yapmadığını fakat "sika" olduğunu kaydetmiş,³²⁵ İbn Hacer de "sika, âbid" değerlendirmesinde bulunmuştur.³²⁶

Aktarılan bilgilerden hareketle Ebû Dâvûd'un, pek çok âlimin zâhidâne hayat tarzından övgüyle bahsettiği âbid bir şahsiyet olmasının yanında hadis rivayetinde de güvenilir bir kimse olduğu açıkça görülmektedir.

8. Mücemmi' b. Yahyâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. ?)

Yezîd b. Cârîye ismiyle de anılan Mücemmi' b. Yahyâ; Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114), Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132) gibi tâbiîn âlimlerinden rivayette bulunmuş, kendisinden de Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn gibi pek çok büyük muhaddis hadis almıştır.³²⁷

Mücemmi' b. Yahyâ hakkında İbn Maîn'den ulaşılan tek değerlendirme "sâlihu'l-hadîs" şeklindedir.³²⁸ Diğer münekkittlerin değerlendirmeleri incelendiğinde ise kanaatleri incelenen kaynaklarda yer alan âlimlerin tamamının râviyle ilgili müspet ifadeler kullandığı görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel bir defasında Mücemmi'i "hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum"³²⁹ diyerek övmüş başka bir yerde ise "şeyhun sika"³³⁰ demiştir. Muhammed b. Abdullah el-Mevsilî (ö. 242), İbn Şeybe, Ebû Dâvûd ve Zehebî³³¹ "sika"³³² değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

³¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 452.

³¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 453.

³²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 527.

³²¹ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 268.

³²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 112.

³²³ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 189.

³²⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, s. 343.

³²⁵ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 415-16.

³²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 413.

³²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 245-46.

³²⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 190.

³²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 295.

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvûd*, s. 216.

³³¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 242.

³³² İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 48.

Ayrıca İbn Hibbân³³³ ile İbn Şâhin³³⁴ *Sikât*’larında zikretmiş, Ebû Hâtim de “leyse bihî be’s, sâlihu’l-hadîs”³³⁵ diyerek kanaatini bildirmiştir. İbn Hacer de onun hakkında “sadûk”³³⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Yukarıda nakledilen bilgiler, sika lafzından leyse bihî be’s ifadesine değişik mertebelerde de olsa râvinin cerh-ta’dîl âlimlerinin tamamı tarafından tevsîk edildiğini göstermektedir. Netice olarak Mücemmi’ b. Yahyâ’nın, rivayeti kabul edilen güvenilir râvilerden olduğunu söylemek mümkündür.

B. İ’tibara Elverişli Râviler

Aşağıda Yahyâ b. Maîn tarafından teze konu olan terimlerle tavsif edilip diğer münekkitlerin de görüşleri araştırılarak hadisi i’tibâra elverişli kimseler arasında zikredilmesinin uygun olduğu kanaatine ulaşılan râviler incelenmiştir.

1. Ebû Ömer Mûsâ b. Verdân el-Kâss el-Kureşî el-Mısırî (ö. 117)

Hicrî 43 ya da 44 yılından sonra doğduğu rivayet edilen Mûsâ b. Verdân;³³⁷ Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74), Câbir b. Abdullah (ö. 78), Saîd b. el-Müseyyeb ve Enes b. Mâlik (ö. 93) (r. anhüm) gibi sahâbeden rivayette bulunmuş, kendisinden de Abdullah b. Lehîa (ö. 174), Leys b. Sa’d, Züheyr b. Muhammed el-Anberî (ö. 162) ve oğlu Saîd b. Mûsa (ö. ?) gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³³⁸

Mûsâ b. Verdân’ı “sâlih”³³⁹ lafzıyla niteleyen Yahyâ b. Maîn’in, râvinin hadisleri hakkında daha ziyâde menfî yönde kanaat taşıdığı görülmektedir. Nitekim o, bir defasında Mûsâ’nın hadisini değerlendirirken “leyse bi’l-kavî”³⁴⁰ ifadesini kullanmış, başka bir defasında ise rivayetin zayıf olduğuna işaret etmiştir.³⁴¹

Diğer münekkitlerin değerlendirmeleri incelendiğinde Mûsâ b. Verdân ile ilgili görüşlerin ağırlıklı olarak müspet yönde olduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Dâvûd³⁴² ile İclî³⁴³ onu “sika” lafzıyla tavsif ederken Ahmed b. Hanbel de kendisi hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiştir.³⁴⁴ Zehebî “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş,³⁴⁵ İbn Hacer ise râvinin “sadûk” olmakla birlikte zaman zaman hata

³³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 439.

³³⁴ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 237.

³³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 295.

³³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 520.

³³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 377.

³³⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIX, 164-65.

³³⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 441.

³⁴⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 212.

³⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 166.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 377.

³⁴³ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 306.

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Su’âlâtü Ebî Dâvûd*, s. 243.

³⁴⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 309.

yaptığını ifade etmiştir.³⁴⁶ Ebû Bekr el-Bezzâr, hakkında “sâlih, lâ be’s’e bihî” ifadesini kullanmış,³⁴⁷ Fesevî de “lâ be’s’e bihî” değerlendirmesiyle birlikte Mûsâ’nın faziletli bir kimse olduğunu kaydetmiştir.³⁴⁸ Aynı şekilde Dârekutnî de kendisinde bir beis olmadığını belirtirken³⁴⁹ Ebû Hâtim, “leyse bihî be’s”³⁵⁰ değerlendirmesinin yanında sağlam olmadığını ancak hadisin yazılabileceğini ifade etmiştir.³⁵¹ İbn Şâhin ise Mûsâ’yı hem İbn Maîn’in “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesini zikretmek suretiyle *Sikât*’ına³⁵² ve hem de yine İbn Maîn’in “hadisi zayıftır” ifadesini kaydederek *Du’afâ*’sına almıştır.³⁵³ Diğer yandan İbn Adî³⁵⁴ ile İbnü’l-Cevzî’nin³⁵⁵ *Du’afâ*’larında zikrettikleri râvi ile ilgili İbn Hibbân, meşhur kişilerden münker şeyler rivayet edecek kadar çok hata yapan bir kimse olduğu bilgisini kaydetmiştir.³⁵⁶

Netice itibariyle Mûsâ b. Verdân’ın kimi münekkitlerce taz’îf edilmekle birlikte cerh-ta’dîl âlimlerinin çoğu tarafından tevsîkin alt mertebelerine işaret eden lafızlarla ta’dîl edildiği, bir kısmının ise kendisini “sika” lafzıyla değerlendirdiği görülmüş ve neticede râvinin hadisi i’tibâr için alınabilecek kimseler arasında zikredilmesinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Ebû Süleyman İshak b. Râşid el-Cezerî el-Harrânî (ö. 136-169?)

Buhârî’nin Benî Ümeyye,³⁵⁷ İbn Asâkir’in (ö. 571) ise Ömer b. el-Hattâb’ın mevlâsı³⁵⁸ olarak tanıttığı İshak b. Râşid, İbn Ebû Hâtim (ö. 327) tarafından er-Rakkî nisbesiyle³⁵⁹ anılmıştır. Vefat tarihiyle ilgili net bir bilgi bulunmamaktaysa da bir görüşe göre Abbâsî halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr’un hilafeti döneminde,³⁶⁰ başka bir görüşe göre el-Mehdî-Billâh’ın (ö. 169) halifeliği zamanında³⁶¹ vefat etmiştir. el-Mansûr’un hilafetinin hicrî 136-158,³⁶² el-Mehdî-Billâh’ın halifeliğinin ise 158-169³⁶³ senelerini kapsadığı göz önünde bulundurulursa 136-169 yılları arasında bir tarih vermek mümkündür. İshak b. Râşid; İbn Şihâb ez-Zührî başta olmak üzere Meymûn b. Mihrân (ö. 117), Abdullah b. Hasan (ö.145), Abdülhamid b. Abdurrahman (ö. 105-

³⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 554.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 377.

³⁴⁸ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, II, 459.

³⁴⁹ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Berkânî*, s. 136.

³⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 166.

³⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 377.

³⁵² İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 223.

³⁵³ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn*, s. 171.

³⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 63.

³⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, Cemâleddîn Ebü’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *Kitâbü’d-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn* (nşr. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmîyye, 1406/1986, III, 150.

³⁵⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 239.

³⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 386.

³⁵⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VIII, 209.

³⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, I, 219.

³⁶⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, II, 87.

³⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 423.

³⁶² Nahide Bozkurt, “Mansûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 5.

³⁶³ Bozkurt, “Mehdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 377-79.

125?) gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ma'mer b. Râşid, Seleme b. el-Fazl (ö. 190), Süleyman b. Suheyb (ö. ?) gibi râviler yer almaktadır.³⁶⁴

Yahyâ b. Maîn, *Târîh* 'inde İshak b. Râşid hakkında bir defasında "sika",³⁶⁵ başka bir defasında ise "sâlihu'l-hadîs"³⁶⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca İbnü'l-Cüneyd'in *Sü'âlât*'ta, İshak ve Nu'mân b. Râşid'den hangisini tercih ettiğine dair sorusuna İbn Maîn ikisinin de Zührî rivayetlerinin pek kuvvetli olmadığı (leyse hüma fi'z-Zührî bi-zâke) cevabını vermiş; İbnü'l-Cüneyd'in, Zührî'den olmayan rivayetlerinde durumlarını sorması üzerine ise İshak b. Râşid'in "leyse bihî be's" olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷

İshak b. Râşid hakkında diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin kanaatlerine bakıldığında onun sika olduğuna dair değerlendirmelerden zayıflığına işaret edenlere doğru bir sıralama yapılabileceği görülmektedir. Buna göre, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râşid'i "sika"³⁶⁸ şeklinde değerlendirmiş ayrıca başka bir yerde İshak b. Râşid ile Nu'mân b. Râşid'in mukayesesi sorulduğunda "İshak b. Râşid, hadisçe daha sıhhatli ve bana daha sevimlidir"³⁶⁹ demiştir. İclî "sika"³⁷⁰ değerlendirmesini yapmış, İbn Hibbân³⁷¹ ve İbn Şâhin,³⁷² İshak'ı *Sikât*'larında zikretmiştir. İshak'ı, Fesevî "hasenü'l-hadîs",³⁷³ Ebû Hâtim er-Râzî ise "şeyh",³⁷⁴ Nesâî ise "leyse bihî be's" ve "leyse bi-zâke'l-kaviy",³⁷⁵ şeklindeki nitelemektedir. Öte taraftan, İbn Huzeyme'nin (ö. 311), "lâ yuhteccü bi-hadîsihi"³⁷⁶ şeklindeki değerlendirmesi bulunmakta ve Dârekutnî de, Zührî'den semâi hakkında tenkit olduğunu (tekellemû fi semâ'ihî mine'z-Zührî) bildirmektedir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852) de İbn İshak'ın "sika" olduğunu belirtmekle birlikte Zührî'den rivayetinin problemliliğini ifade etmiştir.³⁷⁷ İshak b. Râşid hakkında nakledilen bir hâdis Zührî rivayetlerinin neden problemliliğini açıklar mahiyettedir. Zira kendisiyle karşılaşmadığı halde doğrudan Zührî'den rivayette bulunması üzerine Zührî'yle nerede karşılaştığı sorusuna "Ben onunla karşılaşmadım.

³⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 419.

³⁶⁵ Yahyâ b. Ma'in, *Târîh*, III, 74.

³⁶⁶ İbn Ma'in, *et-Târîh*, IV, 252.

³⁶⁷ Yahyâ b. Ma'in, *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 454-55.

³⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el'İlel (Merrûzî rivayeti)*, s. 110.

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, III, 60.

³⁷⁰ İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Mâ'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim* (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405-1985, I, 218.

³⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 51.

³⁷² İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 35.

³⁷³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 434.

³⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 220.

³⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 230-31.

³⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 230.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 100.

Beytûlmakdis'e uğramıştım. Orada ona ait bir kitap buldum.”³⁷⁸ şeklinde cevap vermesi Zührî hadislerini semâ yoluyla almadığını göstermektedir.

Aktarılan bilgiler neticesinde İshak b. Râşid'in bazı âlimlerin sika kabul ettiği, en ihtiyatlı değerlendirmeye hadisi i'tibâr için alınabilecek râvilerden olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Zührî'den rivayetleri yukarıda işaret edildiği bu değerlendirmenin dışındadır.

3. *Ebû Ertât Haccâc b. Ertât en-Nehâî el-Kûfî (ö. 145)*

Enes b. Mâlik ve sıgâr-ı sahâbeden bazı kimseler hayatta iken dünyaya gelmiş olsa da kendileriyle görüşemediği için tebeu't-tâbiünden sayılan Haccâc b. Ertât, Basra³⁷⁹ ve Kûfe kadılığı yapmıştır. İlminin genişliği sebebiyle yaşadığı zamanda hadis taliplerinin etrafını sardığı, evinin kapısında sabahlara kadar beklediği bir âlim olmasına karşın aşırı gururu ve makamını maddi menfaatler için kullandığı iddiaları³⁸⁰ sebebiyle ulemâ tarafından tenkide uğramıştır. Nitekim İmam Şâfiî'nin Haccâc'dan “kişi cemaatle namaz kılmayı terk etmedikçe ahlakî olgunluğa ulaşamaz” sözünü nakleden Zehebî, zikredilen söze ve benzer tavırlara şiddetle karşı çıktığını açıkça ifade eder.³⁸¹ Hakem b. Uteybe (ö. 113), Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi, Katâde b. Diâme (ö. 117), Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî (ö. 127) gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Şu'be b. el-Haccâc, Hammâd b. Seleme, Abdullah b. Mübârek, Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzım ed-Darîr (ö. 195), Abdullah b. Nümeyr (ö. 199), Yezîd b. Hârûn (ö. 206) gibi şahsiyetler hadis nakletmiştir.³⁸²

Yahyâ b. Maîn'den Haccâc hakkında “sâlihu'l-hadîs”,³⁸³ “leyse bihî be's”,³⁸⁴ Katâde'den rivayetlerinde “sâlih”,³⁸⁵ ayrıca tekitli bir şekilde “zayıf, zayıf”³⁸⁶ gibi muhtelif mertebelere delâlet eden değerlendirmeler nakledilmiştir. Yine “sadûk” demekle beraber kuvvetli olmadığını söylediği ve ayrıca Amr b. Şuayb'dan tedlîs yaptığı tenkidi de İbn Maîn'in görüşleri arasında kaydedilmiştir.³⁸⁷ Hadisin yazılıp yazılamayacağı sorulduğunda yazılabileceği cevabını verdiği vaki olduğu gibi³⁸⁸ “leyse bi-zâke'l-kavî” değerlendirmesinde bulunduğu ve Haccâc'ın İbn Ebû Leylâ ve

³⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 422.

³⁷⁹ Haccâc'ın Abbâsîler döneminin ilk Basra kadısı olduğu rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 306).

³⁸⁰ Mehdi'nin yanına gidip onunla birlikte döndüğünde eşyalarla yüklü kırk dişi yük devesiyle geldiği ve ayrıca Basra'da ilk rüşvet alan kişi olduğu öne sürülmüştür (bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 72-73).

³⁸¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 68-74.

³⁸² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 421-23.

³⁸³ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 76.

³⁸⁴ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 84; II, 132.

³⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 50.

³⁸⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 226.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 197.

³⁸⁸ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 84.

Mücâlid b. Saîd³⁸⁹ (ö. 144) ile aynı seviyede olduğunu ifade ettiği³⁹⁰ bir defasında da hadisiyle ihticâc olunmayacağını söylediği zikredilmiştir.³⁹¹ Bir başka defasında ise İbnü'l-Cüneyd, bir adamın İbn Maîn'e Şîi muhaddis Ebû Abdullah Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128) hakkındaki kanaatini sorması üzerine İbn Maîn'in "leyse bi-şey"³⁹² değerlendirmesinde bulunduğunu kaydettikten sonra aynı şahsın bu kez Haccâc b. Ertât'ın da Câbir el-Cu'fî gibi olup olmadığı sorusunu "Hayır, Haccâc b. Ertât ondan daha hayırlıdır." şeklinde cevapladığını nakletmiştir.³⁹³ Zikredilen değerlendirmelerin dışında Haccâc b. Ertât'ın tedlîs yapmakla itham edilmesi hasebiyle râvinin hadis aldığı kişileri tespitiye yönelik olarak; Mekhûl b. Ebû Müslim ed-Dîmaşkî (ö. 112) ve Velîd b. Ebû Mâlik'ten (ö. 125) semâinin bulunduğunu, Şa'bî'den (ö. 104) yalnızca bir rivayeti olduğunu, İbrâhim en-Nehaî (ö. 96) ile Zührî'den hadis işitmediğini kaydetmiştir.³⁹⁴ Aktarılan bilgilerden hareketle İbn Maîn'in Haccâc'ı rivayetlerinin ihticâc için kullanılmayıp i'tibâr için alınabilecek kimselerden kabul ettiği anlaşılabılır.

Diğer münekkitlerin kanaatleri incelendiğinde ulemânın bir kısmının Haccâc ile ilgili övgü dolu ifadeler kullandığı, bir kısmının onu düşük mertebedeki tevsîke işaret eden lafızlarla değerlendirdiği, çoğunluğu oluşturan diğer bir kısmının da tedlîs veya irsal yaptığı vurgusuyla Haccâc'ı zayıf kabul ettiği görülmektedir.³⁹⁵ Hıfzî onun kadar kuvvetli başka birinin daha olmadığını söyleyen Süfyân es-Sevrî,³⁹⁶ Kûfe ulemâsı içinde Haccâc gibisinin bulunmadığını söyleyen İbn Ebû Necîh (ö. 131),³⁹⁷ hadis ilminde Haccâc'ın Süfyân es-Sevrî'den daha üstün olduğunu söyleyen Hammâd b.

³⁸⁹ Mücâlid b. Saîd için ayrıca bk. Bu tez, "Mücâlid b. Saîd" başlığı.

³⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156.

³⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156.

³⁹² Muhaddislerin büyük çoğunluğu tarafından metrûk râviler için şiddetli cerh manasında kullanılan bu lafzın, İbn Maîn'in kullanımında "hadisi az" anlamına geldiğine dair bazı rivayetler varsa da (bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, II, 292.) ilgili iddiayı destekleyen bir karinenin bulunmaması "leyse bi-şey" lafzının "hadisi az" anlamında kullanıldığının düşünülmesine engel teşkil etmektedir. Nitekim *Târîh*'in muhakkiki Ahmed Muhammed Nursey de yazdığı mukaddimede bahsi geçen ifadenin İbn Maîn'in kullanımında da şiddetli cerh manası taşıdığı kanaatine vardığını belirtmiştir (bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, I, 115). Öte yandan Yahyâ b. Maîn'in, nadiren de olsa "leyse bi-şey" lafzıyla tavsif ettiği râvileri diğer zamanlarda "hadisleri yazılabilir", "la a'rîfuhû" ve hatta "sika" şeklinde nitelediği de olmuştur (misaller için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 608; a. mlf., *Târîh*, II, 377; a. mlf., *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, 35). Dolayısıyla İbn Maîn'in söz konusu lafızla cerhi kastetme ihtimali daha yüksek olmakla birlikte zaman zaman ta'dîl edilmiş râviler için de kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca krş. Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilaflı ve Garib Lafızlar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, (1996): s. 227.

³⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 482-83.

³⁹⁴ Mekhûl için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 331, 349; Velîd b. Ebû Mâlik için bk. a. mlf., *Târîh*, III, 349; Şa'bî için bk. a. mlf., *Târîh*, III, 331, 486; IV, 23, 49; İbrâhim en-Nehaî için bk. a. mlf., *Târîh*, III, 486; IV, 23; Zührî için bk. a. mlf., *Târîh*, III, 331, 486; IV, 49.

³⁹⁵ Bununla birlikte, hadis münekkitlerinden Joseph Schacht'ın (1902-1969) Haccâc'ın uydurulmuş hadisleri tedavüle süren bir müşterek râvi olduğu şeklindeki iddiasını destekleyecek herhangi değerlendirme gelmediği de ifade edilmelidir (bk. Joseph Schacht, *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1975, s. 174,250; ayrıca krş. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s. 154 vd., 157).

³⁹⁶ Fesevî, *el-Ma'rîfe ve't-târîh*, II, 803.

³⁹⁷ Fesevî, *el-Ma'rîfe ve't-târîh*, II, 803.

Zeyd³⁹⁸ ve hadis talep edenlere Haccâc'ı tavsiye eden Şu'be,³⁹⁹ râviden övgüyle bahseden âlimlerdir.

İkinci grupta bahsedilen müspet ifadeler kullanan ulemânın arasında ilk olarak “sâlihu'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunan Fesevî zikredilebilir.⁴⁰⁰ Ebû Hâtim, “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte zayıf kişilerden tedlîs yaptığını, hadis rivayet ettiği Zührî, Hişâm b. Urve, İkrime'den ise semânın olmadığına işaret etmiştir. Hadislerinin yazılabileceğini, ancak delil olarak kullanılamayacağını belirten Ebû Hâtim, açıkça semâya delâlet eden lafızlarla naklettiği rivayetlerde hıfzından ve sıdkından şüpheyi düşmeye mahal olmayan “sâlih” bir kimse olduğunu kaydetmiştir.⁴⁰¹ Ebû Zür'a ve Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî de Haccâc'ın müdellîs olmakla birlikte “sadûk” bir râvi olduğunu belirten münekkittelerdendir. Ebû Zür'a, “müdellîs, sadûk”⁴⁰² lafzını kullanmış bir başka defasında da çok sayıda irsal yaptığına işaret etmiştir.⁴⁰³ Sâcî ise hafızasının kötü olduğunu ve tedlîs yaptığını söylemekle birlikte kendisi hakkında “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş, fûrû ve ahkâm meselelerinde hadislerinin delil olamayacağına işaret etmiştir.⁴⁰⁴ Yine İbn Adî, Haccâc b. Ertât'ın tedlîs ile suçlandığını, zaman zaman rivayetlerinde hataların da bulunabileceğini belirtmekle birlikte râvinin kasıtlı olarak yalan söylemediğini vurgulamış ve kendisini hadisi yazılabilecek kişilerin arasında saymıştır.⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Haccâc'ın hadis hafızlarından olduğunu söylemekle birlikte rivayetlerindeki ilâvelere işaret etmiş öyle ki neredeyse ziyâdesi bulunmayan tek bir hadisinin olmadığını belirtmiş ve ayrıca doğrudan görüşmediği kişilerden rivayette bulunduğunu haber vermiştir.⁴⁰⁶ İclî, “câizü'l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuş ve Haccâc b. Ertât'ın Kûfe müftülerinden olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte râvinin çok kibirlenen biri olduğunu, öyle ki “beni bu şeref sevgisi öldürdü” dediğini kaydetmiştir. Diğer yandan râvinin irsâl yaptığına da işaret eden İclî; Yahyâ b. Ebû Kesîr, Ebû'l-Haccâc Mücâhid el-Mekkî (ö. 103), Mekhûl ve Zührî'den işitmediği hadisler naklettiğini ve ayrıca tedlîsle de suçlandığını belirtmiştir.⁴⁰⁷ Ya'kûb b. Şeybe'den “sadûk” ve “vâhi'l-hadîs” şeklinde farklı değerlendirmeler gelmekle birlikte hadislerindeki ıztırâba dikkat çektiği nakledilmiştir.⁴⁰⁸ Mâlikî fakihî ve muhaddis İsmâil b. İshak el-Cehdamî (ö. 282) de Haccâc'ın hadislerindeki ıztırâb ve tedlîsi dile getiren âlimler arasındadır.⁴⁰⁹ Cûzcânî, (ö. 259) likâsı olmadığı kişilerden

³⁹⁸ Zehebî, *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*, s. 159.

³⁹⁹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 803.

⁴⁰⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 164.

⁴⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156.

⁴⁰² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156.

⁴⁰³ Ebû Zür'a, *ed-Du'afâ' ve ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'î*, s. 510.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 198.

⁴⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 527.

⁴⁰⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 156.

⁴⁰⁷ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, I, 284.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 197.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 198.

hadis rivayet ettiğini belirtmiş,⁴¹⁰ Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294), hadislerinde çoğunlukla irsâl, tedlîs ve lafız değişiklikleri bulunduğunun altını çizmiş, Bezzâr da Haccâc hakkında “hâfız” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte râvinin tedlîs yaptığını ve kendisini beğenen bir kişiliğe sahip olduğunu söylemiştir.⁴¹¹ İbn Huzeyme ise semâî tasrih eden lafızlar kullanmadıkça hadislerinin ihticâc için kullanılamayacağını ifade etmiştir.⁴¹² Buhârî; Abdullah b. el-Mübârek’in, râvinin metrûk olarak bilinen Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî’den (ö. 155) aldığı hadisleri Amr b. Şuayb’dan naklederek tedlîs yaptığını bildiren ikazını kaydetmiş,⁴¹³ Ebû Dâvûd da Haccâc’ın Zührî’den hadis işitmediği, Mekhûl’den ise semânın bulunduğuna işaret etmiştir.⁴¹⁴

Nesâî, kendi zamanına kadar gelen râvilerin değerlendirmesini yaptığı ve küçük bir parçası bugüne ulaşan *et-Tabakât* isimli eserinin zayıf kişileri sıraladığı başlığın altında Haccâc b. Ertât’ı zikrettiği görülmektedir.⁴¹⁵ Ayrıca müdellis râvilerin arasında da Haccâc’ı kaydettiği⁴¹⁶ ve bir defasında ise “leyse bi’l-kavî” değerlendirmesinde bulunduğu nakledilmiştir.⁴¹⁷ *el-Müstedrek* müellifi Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin hocası olan ve talebesinden kendisini ayırmak için “kebîr” sıfatıyla anılan Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed Hâkim el-Kebîr en-Nîsâbü’rî (ö. 378) de Haccâc’ın kuvvetli olmadığı kanaatini taşıyan âlimlerdendir.⁴¹⁸ Dârekutnî⁴¹⁹ ve Hâkim en-Nîsâbü’rî⁴²⁰ kendisiyle ihticâc olunmayacağını belirtmiş, İbn Sa’d hadisteki zayıflığının altını çizmiştir.⁴²¹ İbn Şâhin⁴²² ve ulemânın râvi ile ilgili menfi kanaatlerini, râvinin ifrata varan gururu ile ilgili olarak halkla beraber bulunmaktan imtina etmesi sebebiyle cemaatle namaz kılmadığı, fakirlere selâm vermediği haberlerini nakleden Ukaylî⁴²³ de Haccâc’ı *Du’afâ*’larına almıştır. Pek çok muhaddisin kendisinden övgüyle bahsettiği Zâide b. Kudâme (ö. 161),⁴²⁴ hadislerinde ıztırâb olduğunu belirtip kendisinden hiçbir rivayette bulunmadığını söyleyen Yahyâ b. Saîd el-Kattân⁴²⁵ ve Haccâc’dan tek bir hadis dahi yazmadığını söyleyen İbnü’l-Medînî,⁴²⁶ Haccâc’ı terk ettiğini belirten âlimler arasındadır. İbn Hibbân da Abdullah

⁴¹⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, s. 121.

⁴¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 198.

⁴¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 198.

⁴¹³ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 378; a. mlf., *et-Târihu’s-sagîr* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1406/1986, II, 103; a. mlf., *ed-Du’afâ’ü’s-sagîr*, s. 36.

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, I, 274-75.

⁴¹⁵ Nesâî, *et-Tabakât* (nşr. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân), (*Selâsü resâil hadîsiyye li’l-İmâm en-Nesâî* içinde), Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1408/1987, s. 71.

⁴¹⁶ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 74.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 197.

⁴¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 198.

⁴¹⁹ Dârekutnî, *el-’İlel*, V, 347.

⁴²⁰ Hâkim, *Su’âlâtü’s-Sicî*, s. 90.

⁴²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, VIII, 479.

⁴²² İbn Şâhin, *Târihu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn*, s. 78.

⁴²³ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, I, 277-83.

⁴²⁴ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, I, 277.

⁴²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 155.

⁴²⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 197.

b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî,⁴²⁷ Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in râviyi terk ettiklerini kaydetmek suretiyle *Mecrûhîn*'inde zikretmişse⁴²⁸ de Zehebî İbn Hibbân'ın söz konusu ifadelerini doğru bulmamış ve âlimler hakkında aşırıya giden ifadelerden sakınmak gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁹

Yukarıda aktarılan görüşler Haccâc b. Ertât'ın kimi münekkitler tarafından müspet olarak kabul edilebilecek ifadelerle değerlendirildiğini, öte yandan ulemânın çoğunluğunun râviyi bilhassa tedlîs yaptığı gerekçesiyle tenkit ettiğini göstermektedir. Netice itibariyle İbn Hacer'in, Haccâc'ı çok hata ve tedlîsinin bulunduğunu kaydetmekle birlikte "sadûk" şeklinde nitelemesi bahsi geçen kanaatlerin tamamının bir özeti mahiyetinde telâkki edilebilir.⁴³⁰

4. Sadaka b. Yezîd el-Horasânî ed-Dımaşkî (ö. 150)

Mevcut kaynaklarda fazla rivayeti bulunmayan Sadaka b. Yezîd, Hammâd b. Ebû Süleymân (ö. 120) ve Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129) gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de Velîd b. Müslim (ö. 195) ile Ravvâd b. el-Cerrâh eş-Şâmî (ö. ?) gibi râviler nakilde bulunmuştur.⁴³¹

Yahyâ b. Maîn, *Târîh*'inde râvi ile ilgili "sâlihu'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴³² İbn Cüneyd'in *Süâlât*'ında ise Sadaka b. Abdullah ed-Dımaşkî (ö. 166) ve Sadaka b. Yezîd hakkında "zayıf, leyse bi-şey" demiş ve ardından Sadaka b. Hâlid'in (ö. 180) seviyesinin onlardan daha üstün olduğunu söylemiştir.⁴³³ Kaydedilen değerlendirmelerden hareketle İbn Maîn'in Sadaka b. Yezîd'i hadisine güvenilen bir râvi olarak kabul etmediği, daha ziyade rivayeti i'tibâr için alınabilecek zayıf kimseler arasında gördüğü söylenebilir.

Sadaka hakkında "sika" mertebesinden "münkerü'l-hadîs" derecesine kadar farklı görüşleri kaydedilmiş olan diğer münekkitlerin kanaatleri müspet olanlarından menfilere doğru sıralandığı takdirde Şamlı râvilerin cerh-ta'dîlinde otorite kabul edilen Ebû Saîd Abdurrahmân b. İbrâhîm Duhaym (ö. 245)⁴³⁴ ile Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin (ö. 281) "sika"⁴³⁵ şeklindeki değerlendirmeleri ilk olarak zikredilmelidir. Yine hakkında "hasenü'l-hadîs" ifadesini kullanan Fesevî⁴³⁶ ve râviyi *Sikât*'ında

⁴²⁷ Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs, İbn Mehdî'nin Haccâc'dan hadis aldığını söylemiştir (bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 155).

⁴²⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 225.

⁴²⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 74.

⁴³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 152.

⁴³¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 57.

⁴³² Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 418.

⁴³³ Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 359.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1423/2002IV, 317.

⁴³⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 430.

⁴³⁶ Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, II, 438.

zikreden İbn Şâhin⁴³⁷ de Sadaka b. Yezîd ile ilgili olumlu kanaatlerini bildiren âlimlerdir. Zikredilen ulemânın ardından “zayıf” şeklinde bir değerlendirmesi de bulunmakla birlikte⁴³⁸ râviyi “sâlih” lafzıyla da tavsif eden⁴³⁹ Ebû Hâtîm’in kaydedilmesi mümkündür. Öte yandan Sadaka’yı telyîn eden Cûzcânî,⁴⁴⁰ *Du‘afâ*’larında zikreden Ukaylî⁴⁴¹ ve İbnü’l-Cevzî⁴⁴² ile râviyi taz‘îf eden Ahmed b. Hanbel⁴⁴³ ve Nesâî⁴⁴⁴ hakkında olumsuz görüş serdeden münekkitlerdir. Buhârî, “münkeru’l-hadîs”⁴⁴⁵ lafzıyla kanaatini dile getirirken İbn Hacer de çoğu âlimin kendisi hakkında “metrûk” değerlendirmesinde bulunduğuna işaret etmiştir.⁴⁴⁶ Son olarak İbn Hibbân’ın, rivayetlerinin azlığına rağmen sikalardan çok zayıf ve/veya mevzû hadisler (mu‘dalât) rivayet ettiğine dikkat çekerek ihticâc etmek için hadisleriyle iştigal etmenin câiz olmadığı şeklindeki ifadeleri Sadaka hakkındaki cerhler arasında kaydedilebilir.⁴⁴⁷

Sonuç itibariyle âlimlerin çoğunun Sadaka b. Yezîd ile ilgili za‘fına işaret eden lafızlar kullandığı görülmekle beraber ta‘dîl ifadeleriyle değerlendirmede bulunan münekkitlerin de azımsanamayacak sayıda olmasının râvinin rivayeti i‘tibâr için alınabilecek kimseler arasında zikredilmesini mümkün kıldığı söylenebilir.

5. *Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî (ö. 150)*

Muhammed b. Meysere; başta İbn Şihâb ez-Zührî olmak üzere Katâde b. Diâme (ö. 117) ve Amr b. Dînâr (ö. 126) gibi kimselerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Süfyan es-Sevrî, İbrâhim b. Tahmân (ö. 163), Abdullah b. Mübârek, Ravh b. Ubâde (ö. 205) gibi âlimler hadis nakletmiştir.⁴⁴⁸

Yahyâ b. Maîn, Muhammed b. Meysere hakkında ayrı mertebelere işaret eden pek çok farklı değerlendirmede bulunmuştur. Nitekim onunla ilgili bir defasında “sika”⁴⁴⁹ değerlendirmesinde bulunurken başka bir zaman da “leyse bihî be’s”⁴⁵⁰ dediği görülmektedir. Ayrıca İbn Maîn’in; İbn Meysere’nin Zührî’den rivayetlerini

⁴³⁷ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 118.

⁴³⁸ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, 316.

⁴³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, IV, 431.

⁴⁴⁰ el-Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, (nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî), Pakistan: Hadith Academy, 1411/1990, s. 274.

⁴⁴¹ Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, II, 206.

⁴⁴² İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ’ ve’l-metrûkîn*, II, 55.

⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 551.

⁴⁴⁴ Nesâî, *ed-Du‘afâ’ ve’l-metrûkîn*, s. 139.

⁴⁴⁵ Zehebi, *Mîzânü’l-i‘tidâl*, III, 430.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Mecâlisü emâli’l-ezkâr fî salâti’t-tesbîh* (nşr. Keylânî Muhammed Halife), Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1413/1993, s. 62.

⁴⁴⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 374.

⁴⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 86.

⁴⁴⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 60.

⁴⁵⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 213.

“suveylih, leyse bi'l-kavî”⁴⁵¹ şeklinde tavsif ettiği de kaydedilmiştir. Diğer yandan râviyi “hadisi zayıftır”,⁴⁵² “leyse bi-zâke'l-kavî”⁴⁵³ ve “leyse bi-şey”⁴⁵⁴ gibi cerh lafızlarıyla da niteleyen İbn Maîn'in kanaatini tam olarak tespit etmek mümkün görünmemekle beraber Zührî'den rivayetlerini tamamen zayıf kabul etmeyip i'tibâra elverişli hadisler arasında değerlendirdiği söylenebilir.

Diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin kanaatlerine bakıldığında Muhammed b. Ebû Hafsa ile ilgili tevsîk lafızlarına yer verenler olduğu gibi taz'îf edenlerin de bulunduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Dâvûd onun hakkında “sika” lafzını kullanmış,⁴⁵⁵ Dârekutnî de “sâlih, yu'teber bih”⁴⁵⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine Zehebî, hadisinin hasen sayılacağını dile getirirken⁴⁵⁷ Ali b. el-Medînî, kendisinde bir beis bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁵⁸ İbn Hacer ise “sadûk” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte rivayetlerinde hata yaptığına dikkat çekmiştir.⁴⁵⁹ Aynı şekilde İbn Hibbân, hata yaptığını belirtmekle birlikte *Sikât*'ında zikretmiştir.⁴⁶⁰ Öte yandan İbn Adî, râvinin hadisi yazılabilecek zayıf kimselerden olduğunu kaydederken⁴⁶¹ Nesâî kendisini “zayıf” ifadesiyle cerh etmiş,⁴⁶² Fesevî ise “leyyin” değerlendirmesiyle birlikte Sâlih b. Ebû'l-Ahdar (ö. 140) ile yaptığı mukayesede Muhammed b. Ebû Hafsa'nın daha kuvvetli olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶³ Ayrıca Ukaylî⁴⁶⁴ İbn Ebû Hafsa'yı *Du'afâ*'sında zikretmiş, İbn Şâhin ise hem *Sikât*'ında⁴⁶⁵ hem de *Du'afâ*'sında⁴⁶⁶ râviyi kaydetmiştir. Son olarak İbn Ebû Hafsa'nın hadislerinin tamamını yazdığını fakat sonrasında bu rivayetleri attığını haber veren⁴⁶⁷ Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198) da râviyi “zayıf”⁴⁶⁸ kabul ettiği kaydedilmelidir.

Netice itibariyle münekkitlerin bir kısmı tarafından tevsîk edilmekle birlikte ekserinin hakkında cerh ifadeleri kullandığı Muhammed b. Ebû Hafsa'nın, i'tibâra elverişli kimseler arasında zikredilmesi mümkün görünmektedir.

⁴⁵¹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 44.

⁴⁵² Yahyâ b. Maîn, *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 309, 396.

⁴⁵³ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 67.

⁴⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 67.

⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 123.

⁴⁵⁶ Dârekutnî, *Sü'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, s. 125.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 59.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 123.

⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 474.

⁴⁶⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 407.

⁴⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 511.

⁴⁶² Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 223.

⁴⁶³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 51.

⁴⁶⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, IV, 142.

⁴⁶⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 201.

⁴⁶⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 164.

⁴⁶⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 59.

⁴⁶⁸ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 59.

6. Abdullah b. Müemmel el-Kureşî el-Âbidî (ö. 160)

el-Kureşî, el-Mahzûmî, el-Âbidî, el-Medenî, el-Mekkî gibi pek çok farklı nisbeye sahip olan⁴⁶⁹ Abdullah b. Müemmel; babası Müemmel b. Vehbullah (ö. ?), Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Müleyke (ö. 117), Amr b. Şuayb (ö. 118), İbn Cüreyc gibi şahsiyetlerden hadis nakletmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Şâfiî mezhebinin kurucusu Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn gibi önemli isimler rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷⁰

Yahyâ b. Maîn; Abdullah b. Müemmel'i *Târih*'inin Dûrî rivayetinde "sâlihu'l-hadîs",⁴⁷¹ Dârimî rivayetinde "da'îf",⁴⁷² İbn Muhriz tarafından derlenen *Ma'rîfetü'r-ricâl*'inde ise "da'îfü'l-hadîs",⁴⁷³ şeklinde tavsif etmiştir. Ayrıca İbn Ebû Meryem, Yahyâ b. Maîn'den "leyse bihî be's" değerlendirmesiyle birlikte hadislerinin münker sayıldığına dair bir değerlendirme nakletmiştir.⁴⁷⁴

Abdullah b. Müemmel hakkında diğer cerh-ta'dîl âlimlerinden sikalığın işaret eden değerlendirmeler vârid olduğu gibi cerh lafızları da mevcuttur. Nitekim İbn Ebû Hâtim'in cerh-ta'dîlde otorite kabul ettiği ve Ahmed b. Hanbel gibi büyük muhaddislerce övgüyle bahsedilen Abdullah b. Nümeyr; İbn Müemmel'i "sika"⁴⁷⁵ diyerek tevsik etmiş, İbn Sa'd "sikatün kalilü'l-hadîs",⁴⁷⁶ İbn Şâhin de "sâlih"⁴⁷⁷ olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise herhangi bir değerlendirme yapmaksızın *Sikât*'ında⁴⁷⁸ zikretmekle birlikte hadislerinin az olması sebebiyle adâletinin tespit edilemediğini, bu nedenle de infirâd ettiği hadislerle ihticâc etmenin câiz olmadığını söyleyerek *el-Mecrûhîn*'ine de⁴⁷⁹ almıştır. Öte yandan Ahmed b. Hanbel'den, oğlu Sâlih b. Ahmed kanalıyla (ö. 266) bir defasında "leyse bi-zâke",⁴⁸⁰ başka bir defasında da adâletini düşürecek bir kusuru olmamakla birlikte hafızasının iyi

⁴⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 45.

⁴⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 188-89.

⁴⁷¹ İbn Ma'in, *et-Târih*, III, 74.

⁴⁷² Yahyâ b. Maîn, *et-Târih (Dârimî rivayeti)*, s. 142.

⁴⁷³ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, I, 72.

⁴⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 221.

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁷⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001, VIII, 56.

⁴⁷⁷ İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, s. 131.

⁴⁷⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 28.

⁴⁷⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 28. İbn Hibbân'ın râviye hem *Sikât*'da hem de *Mecrûhîn*'de yer vermesi ile ortaya çıkan tearuz onun hakkında herhangi bir cerh bilinmeyen râvileri âdil sayması ile açıklanabilir. Öte taraftan hakkında bir cerh gelmeyen râvileri mutlak olarak âdil saymadığı, onun cerh ta'dîl metodunu inceleyen Mehmet Ali Sönmez tarafından da açıklandığı üzere unutulmamalıdır. Buna göre İbn Hibbân, hakkında cerh gelmeyen râvilerin şeyhleri ve kendisinden nakilde bulunan râvilerin sika olmalarını ve hadislerinin münker olmamasını şart koşturmuştur (bk. Mehmet Ali Sönmez, *İbnu Hibbân ve Cerh Tâdil Meotdu*, İstanbul: Umran Yayınevi, t.y., s. 29 vd). Bu bilgilerinden hareketle, İbn Hibbân'ın hakkında herhangi bir cerh gelmediği için *Sikât*'ında yer verdiği bu râvinin muârazayla desteklenmeyen ferd hadislerinin, *Mecrûhîn*'ine dâhil edilmesine sebep olduğu düşünülebilir.

⁴⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 175.

olmadığı⁴⁸¹ değerlendirmesi ulaşmış, Abdullah b. Ahmed de (ö. 290) babasından râvî hakkında münker hadislerinin olduğu⁴⁸² kanaatini nakletmiştir. Ebû Hâtîm⁴⁸³ ve Ebû Zür‘a⁴⁸⁴ “leyse bi-kavî”; Muâviye b. Sâlih (ö. 262),⁴⁸⁵ İbn Ebû Hayseme (ö. 279),⁴⁸⁶ Nesâî,⁴⁸⁷ İbn Adî,⁴⁸⁸ Dârekutnî,⁴⁸⁹ ve İbn Hacer⁴⁹⁰ ise zayıf olduğunu söylemiştir. Beyhakî’den ise bir yerde “leyse bi-kavî”⁴⁹¹ başka bir yerde de zayıf⁴⁹² değerlendirmesi ulaşmıştır. Yine Ebû Dâvûd’dan aktarılan “münkeru’l-hadîs”⁴⁹³ şeklindeki cerh ile Ali b. el-Cüneyd er-Râzî’nin (ö. 291) metruk râvîlere benzediği görüşü⁴⁹⁴ ve Ukaylî’nin, hadislerinin çoğunun mütâbiinin bulunmadığını söyleyerek *Du‘afâ*’sında zikretmesi⁴⁹⁵ Abdullah b. Müemmel ile ilgili menfi kanaatler arasındadır.

Aktarılan bilgiler, Abdullah b. Müemmel’in hadisi terk edilecek derecede cerh edilmiş râvîlerden olmadığını fakat çoğu münekkî tarafından, bilhassa rivayet ehliyeti açısından kusurlu bulunduğu işaret etmektedir. Bununla birlikte bazı cerh-ta’dîl âlimlerinin İbn Müemmel’i tevsik ettiği de hatırlatılmalıdır. Sonuç olarak râvinin hadisi i’tibâr için alınabilecek kişilerden olduğunun söylenmesi mümkündür.

7. İbrâhim b. İsmâîl b. Ebû Habîbe el-Ensârî el-Eşhelî (ö. 165)

İbrâhim b. İsmâîl el-Ensârî; siyer ve megâzî müellifi Dâvûd b. Husayn (ö. 135), İbn Hacer’in fakih ve megâzîde imam olarak tavsif ettiği Mûsâ b. Ukbe b. Ebû Ayyâş (ö. 141) ve Muhammed b. Aclân gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendisinden de başta Vâkıdî olmak üzere Muhammed b. İsmâîl b. Müslim b. Ebû Füdeyk (ö. 200), Abdullah b. Mesleme el-Ka‘nebî (ö. 221), Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem (ö. 224), İsmâîl b. Ebû Üveys (ö. 226) gibi kimseler rivayette bulunmuştur.⁴⁹⁶

⁴⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46-47.

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle*, I, 567. Ahmed b. Hanbel’in sikanın mütâbi’ ve şâhid olmaksızın teferrüd ederek naklettiği hadisleri nitelemek üzere “münker” terimini kullandığına dair bk. Hatice Karadeniz, “Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), s. 20.

⁴⁸³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, II, 175.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁸⁵ Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, II, 303.

⁴⁸⁶ İbn Ebû Hayseme, Ebûbekr b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhiu’l-kebîr* (nşr. Salâh b. Fethî Helel), Kahire 1424/2004, I, 247, 266.

⁴⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 226.

⁴⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 325.

⁴⁹¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1424/2003, V, 258.

⁴⁹² Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 647; a.mlf., *el-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen* (nşr. Muhammed Ziyâürrahmân el-A‘zamî), Riyad: Edvâü’s-selef, 1420, II, 238.

⁴⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 46.

⁴⁹⁵ Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, II, 302.

⁴⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 42.

Yahyâ b. Maîn, İbrâhim b. İsmâîl'i farklı zamanlarda "sâlih"⁴⁹⁷ ve "leyse bihî be's"⁴⁹⁸ lafızlarıyla tavsif ederken, bir seferinde hakkında "leyse bi-şey"⁴⁹⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur. Başka bir defasında ise hadislerinin yazılabileceğini fakat ihticâc edilmeyeceğini belirten⁵⁰⁰ İbn Maîn'in, İbrâhim b. İsmâîl'i rivayetleri delil değeri taşımamakla birlikte başka hadisleri desteklemek üzere kullanılacak kimseler arasında gördüğü söylenebilir.

"Sika" şeklindeki ta'dîl lafızlarından "metrûk" gibi cerh ifadelerine kadar hakkında farklı görüşler vârit olan İbrâhim b. İsmâîl ile ilgili değerlendirmeleri müspetlerden menfilere doğru sıralamak mümkündür. Bu durumda İclî⁵⁰¹ ile Ahmed b. Hanbel,⁵⁰² râvi hakkında "sika" terimini kullanan münekkittler olarak ilk sırada zikredilebilir. Ardından İbrâhim'in çok namaz kılan, âbid bir şahsiyet olduğunu, altmış yıl oruç tuttuğunu kaydeden ancak hadisinin azlığına dikkat çeken İbn Sa'd⁵⁰³ ve rivayetleri hakkında "sâlih" değerlendirmesinde bulunmasına karşın zayıflığıyla birlikte hadislerinin yazılabileceğini dile getiren İbn Adî'nin⁵⁰⁴ râvi hakkında müspet denebilecek ifadeler kullanan âlimler arasında kaydedilmesi mümkündür. Ebû İshak İbrâhîm b. İshak el-Harbî (ö. 285) de onun faziletli, sâlih bir kimse olduğunu söylemekle birlikte hıfzındaki eksikliğe işaret eden ulemâ arasındadır.⁵⁰⁵

Hâkim el-Kebîr, İbrâhim b. İsmâîl'in hadisinin sağlam olmadığını belirtirken⁵⁰⁶ Nesâî⁵⁰⁷ ile İbn Hacer⁵⁰⁸ İbrâhim'i taz'îf etmiş Ukaylî de onu *Du'afâ*'sına almıştır.⁵⁰⁹ Tirmizî, yalnız İbrâhim b. İsmâîl b. Ebû Habîbe tarikiyle geldiğini söyleyerek garîb hükmünü verdiği bir hadisi tahrîc ettikten sonra İbn Ebû Habîbe'nin taz'îf edilen bir râvi olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁰ Son olarak isnadları kalb ettiğini ve mürselleri vaslettiğini belirten İbn Hibbân,⁵¹¹ "şeyh, leyse bi-kavî", "münkerü'l-hadîs" şeklinde değerlendirmelerde bulunan ve ayrıca hadisinin yazılabileceğini fakat ihticâc için kullanılamayacağını belirten Ebû Hâtim,⁵¹² hadis rivayetinde kuvvetli olmadığına işaret edip⁵¹³ "metrûk"⁵¹⁴ değerlendirmesinde bulunan Dârekutnî ve râviyi

⁴⁹⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 71; a. mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 79.

⁴⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 382.

⁴⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 104.

⁵⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 104.

⁵⁰¹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 200.

⁵⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 83.

⁵⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, VII, 591.

⁵⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 383.

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 104.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 104.

⁵⁰⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, s. 39.

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 87.

⁵⁰⁹ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, I, 44.

⁵¹⁰ Tirmizî, Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009, "Tıb", 24, (hadis nr. 2207).

⁵¹¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 129.

⁵¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 83.

⁵¹³ Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2004, I, 101.

“münkerü’l-hadîs” lafzıyla tavsif eden Buhârî⁵¹⁵ İbrâhim hakkında şiddetli cerh ifadeleri kullanan münekkitler olarak kaydedilmelidir.

Netice itibariyle İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe’nin münekkitlerin çoğunluğu tarafından taz’îf edildiğini söylemek mümkün olmakla beraber hakkında kullanılan “sika”, “sâlih”, “leyse bihî be’s” gibi tevsîk lafızları da göz önünde bulundurulduğunda râvinin hadisi i’tibâr için alınabilecek kimseler arasında zikredilmesinin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır.

8. Ebû’l-Gusn Sâbit b. Kays el-Gıfârî el-Medenî (ö. 168)

Gıfâr kabilesinin mevlâsı olması hasebiyle el-Gıfârî nisbesiyle anılan Sâbit b. Kays’ın yüz beş senelik uzun bir ömür sürdüğü rivayet edilmektedir.⁵¹⁶ Enes b. Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb, Keysân b. Saîd el-Mukri (ö. 100) ve onun oğlu Sâid b. Ebû Saîd (ö. 123) gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Abdurrahman b. Mehdî, Zeyd b. Hubâb (ö. 203), Abdullah b. Mesleme el-Ka’nebî, İsmâil b. Ebû Üveys (ö. 226) gibi kimseler hadis nakletmiştir.⁵¹⁷

Yahyâ b. Maîn’in Sâbit b. Kays ile ilgili muhtelif yerlerde “leyse bihî be’s”⁵¹⁸ ifadesine yer verdiği görülmüş, bir defasında ise kendisini “leyse bi-zâke, sâlih” ifadesiyle tavsif etmiştir.⁵¹⁹ Râvi hakkında ta’dîlin alt mertebeleri ile hafif mertebedeki cerhe işaret eden lafızlar kullanmış olan İbn Maîn’in başka bir defasında ise “zayıf” değerlendirmesinde bulunduğu nakledilmiştir.⁵²⁰

Sâbit b. Kays ile ilgili değerlendirmede bulunan diğer münekkitlerden “sika” lafzını kullanan âlimler olduğu gibi kendisini hafif cerh ifadeleriyle tavsif eden kimseler de bulunmaktadır. Daha yoğun olduğu görülen tevsîk lafızları arasında başta Ahmed b. Hanbel’in “sika”⁵²¹ değerlendirmesi ile Zehebî’nin “sika”,⁵²² “şeyh, âlim, sâdik”⁵²³ ifadeleri kaydedilebilir. İbn Adî, râvinin hadisi yazılabilecek kimselerden olduğunu söylemiş,⁵²⁴ İbn Hacer ise “sadûk” ıstılahını kullanmakla birlikte hatalarının da bulunduğu işaret etmiştir.⁵²⁵ İbn Sa’d, Sâbit’i “şeyh”⁵²⁶ terimi ile nitelerken Nesâî, kendisinde bir beis olmadığını dile getirmiştir.⁵²⁷ Diğer yandan İbn Hibbân, râviyi

⁵¹⁴ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Berkânî*, s. 52.

⁵¹⁵ Buhârî, *ed-Du’afâ’ü’s-sagîr*, s. 16.

⁵¹⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, VII, 569.

⁵¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 373-74.

⁵¹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 181; a. mlf., *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 58, 86; II, 107.

⁵¹⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 245.

⁵²⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 206.

⁵²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 456.

⁵²² Zehebî, *el-Kâşif*, I, 282.

⁵²³ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 25.

⁵²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 293.

⁵²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 133.

⁵²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, VII, 569.

⁵²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 13.

hem *Sikât*'ında⁵²⁸ hem de hadisinin az olmasıyla birlikte çok hata yaptığını ve mütâbiinin bulunmadığı durumda rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini belirtmek suretiyle *Mecrûhîn*'inde zikretmiştir.⁵²⁹ Son olarak İbnü'l-Cevzî'nin de *Du'afâ*'sında kaydettiği Sâbit hakkında⁵³⁰ Hâkim, hâfız ve zâbit olmadığı değerlendirmesinde bulunmuş,⁵³¹ Ebû Dâvûd da kendisi ile ilgili "leyse bi-zâke"⁵³² ifadelerini kullanmıştır.

Aktarılan bilgiler neticesinde âlimlerin bir kısmının Sâbit b. Kays'ı hafif cerh lafızlarıyla taz'îf ettiği görülmesine karşın bir kısım münekkitlerin ise kendisi ile ilgili tevsîk ifadelerine yer verdiği tespit edilmiş, dolayısıyla râvinin hadisi i'tibâr için alınabilecek kişiler arasında zikredilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

9. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman İbnü'l-Gasîl el-Ensârî el-Üveysî (ö. 171)

Uhud Gazvesi'nde şehid düşen ve Allah Resûlü'nün (s.a.v.), naaşını meleklerin yıkadığını haber vermesi hasebiyle "gasîlü'l-melâike" lakabıyla anılan Hanzale b. Ebû Âmir'in (ö. 3) torunlarından Abdurrahman b. Süleyman; İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime (ö. 104), Abbâs b. Sehl b. Sa'd (ö. 120), Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120) gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendisinden de Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebû Zâide (ö. 182), Vekî' b. el-Cerrâh, Ebû Ahmed Muhammed b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö. 203), Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (ö. 228) gibi âlimler rivayette bulunmuştur.⁵³³

İbn Maîn, Abdurrahman b. Gasîl ile ilgili "sika"⁵³⁴ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca "leyse bihî be's"⁵³⁵ ve "suveylih"⁵³⁶ şeklinde değerlendirmeleri de kaydedilen İbn Maîn'in râvi hakkında olumlu kanaat taşıdığı söylenebilir.

Diğer münekkitlerin de kendisi hakkında ağırlıklı olarak müspet kanaat taşıdığı görülen Abdurrahman b. Süleyman; Dârekutnî⁵³⁷ ve Ebû Zür'a⁵³⁸ tarafından tevsîk edilmiş, Nesâî ise bir defasında "sika" değerlendirmesinde bulunmasına karşın ayrı zamanlarda râviyi "leyse bi'l-kavî"⁵³⁹ ve "leyse bi-kavî"⁵⁴⁰ şeklinde nitelemiştir. Yine

⁵²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 90.

⁵²⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 206.

⁵³⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ* ve *l-metrûkîn*, I, 159.

⁵³¹ Hâkim, *Su'âlâtü's-Sicî*, s. 102.

⁵³² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 13.

⁵³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 155-56.

⁵³⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 159.

⁵³⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 189.

⁵³⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târih* (Dârimî rivayeti), s. 137.

⁵³⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 324.

⁵³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 239.

⁵³⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 288.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 190.

Zehebî'nin "sadûk",⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel'in "sâlih"⁵⁴² ve İbn Hacer'in "sadûk, fîhi lîn"⁵⁴³ ifadeleriyle tavsif ettiği râviyi Ukaylî, İbn Maîn'in "suveylih" değerlendirmesini kaydetmekle birlikte *Du'afâ*'sında zikretmiştir.⁵⁴⁴ İbn Adî, Abdurrahman b. Süleyman'ın hadisleri yazılabilecek kimselerden olduğunu ifade etmiş;⁵⁴⁵ İbn Hibbân⁵⁴⁶ ve İbn Şâhin⁵⁴⁷ ise râviyi *Sikât*'larında zikretmiştir. Diğer yandan İbn Şâhin râviyi İbn Maîn'den naklettiği "leyse bi-şey" değerlendirmesiyle *Du'afâ*'sına,⁵⁴⁸ İbn Hibbân ise sıdkına rağmen çok hata yapıp yanlış olduğunu belirterek *Mecrûhîn*'ine⁵⁴⁹ kaydetmiştir. Son olarak Ezdî'nin râvinin kuvvetli olmadığına dair ifadesi râvi hakkında zikredilen değerlendirmeler arasında kaydedilebilir.⁵⁵⁰

Netice itibarıyla münekkitlerin ekseri tarafından tevsik edilip bir kısmının da hadisindeki zayıflığını dile getirdiği Abdurrahman b. Süleyman'ın, rivayetleri i'tibâr için alınabilecek kimselerden olduğu söylenebilir.

10. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Medenî (ö. 171-2?)

Döneminin siyâsî tartışmalarında Halife Mansûr'un (136-158) emriyle iki sene zindanda hapsedilip ardından serbest bırakılan Abdullah b. Ömer,⁵⁵¹ başta İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' olmak üzere İbn Şihâb ez-Zührî, Humeyd b. Ebû Humeyd Tîrûye (ö. 143) ve kardeşi Ubeydullah b. Ömer (ö. 143-9?) gibi pek çok önemli kimseden hadis nakletmiş, kendisinden de Vekî' b. el-Cerrâh, Abdullah b. Vehb, Hâlid b. Mahled (ö. 213), Ebû Nuaym el-Fazl Dükeyn, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî gibi âlimler rivayette bulunmuştur.⁵⁵²

Yahyâ b. Maîn, Abdullah b. Ömer ile ilgili ayrı mertebelere işaret eden farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu değerlendirmelerin içinde en kuvvetli tevsîk lafzı "sâlih, sika"⁵⁵³ şeklindedir. Ardından "sâlih, leyse bihî be's",⁵⁵⁴ "Hadisi yazılabilir, kendisinde bir beis yoktur.",⁵⁵⁵ "suveylih"⁵⁵⁶ şeklindeki değerlendirmeler zikredilebilir. Yine Abdullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayetleri için "sâlih"

⁵⁴¹ Zehebî, *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*, s. 334; *el-Kâşif*, II, 630.

⁵⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 190.

⁵⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 342.

⁵⁴⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, II, 334.

⁵⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 464.

⁵⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 85.

⁵⁴⁷ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 144, 167.

⁵⁴⁸ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 127.

⁵⁴⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 57.

⁵⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 190.

⁵⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 532.

⁵⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 327-29.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 328.

⁵⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyya*, s. 56.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 327.

⁵⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 110.

değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁵⁷ Öte yandan *Târîh*’in Dûrî rivayetinde zikredilen bir hadisin ardından İbn Maîn’in rivayetle ilgili değerlendirmesi aktarılmış ve hadisin râvilerinden birinin Abdullah b. Ömer es-Sagîr olması hasebiyle hadis hakkında “leyse bi-şey” değerlendirmesinde bulunduğu da kaydedilmiştir.⁵⁵⁸

Abdullah b. Ömer hakkında değerlendirmede bulunan diğer cerh-ta’dîl âlimlerinin kanaatlerine bakıldığında tevsîk lafızlarından cerh ifadelerine farklı görüşler zikredildiği görülmektedir. Bahsedilen tevsîk lafızlarının arasında Ya’kûb b. Süfyân’ın “Onun halini, tavrını görseydin kesinlikle sika olduğunu anlardın.” şeklindeki ifadesi ilk sırada zikredilebilir.⁵⁵⁹ Ardından Halîlî’nin râviyi “sika” şeklinde tavsif etmekle birlikte hıfzındaki probleme işaret etmesi,⁵⁶⁰ İbn Adî’nin “sâlih” bir kimse olup rivayetlerinde bir beis bulunmadığını şeklindeki kanaati,⁵⁶¹ İbn Ebû Şeybe’nin onun sâlih kimse olduğuna dair görüşü⁵⁶² ve İclî’nin “lâ be’s bihî”⁵⁶³ ifadesi sıralanabilir. Ayrıca Zehebî, “sika, sadûk” değerlendirmesiyle birlikte hadislerinde birtakım ıztırâb ve za’fın bulunduğu, isnadlara ziyâde yaptığına,⁵⁶⁴ hıfzındaki soruna işaret etmiş,⁵⁶⁵ başka bir defasında ise râvi hakkında “âlim, imam, sadûk, hasenü’l-hadîs”⁵⁶⁶ lafızlarını kullanmıştır. Diğer yandan Ebû Hâtim, hadisinin yazılabileceğini ancak ihticâc olunmayacağını belirtmiş,⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel ise bir defasında “sâlih, lâ be’s bihî”⁵⁶⁸ ifadesini kullanırken başka bir defasında “kezâ ve kezâ, ve keennehû”⁵⁶⁹ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hibbân, namaz ve ibadete düşkün bir kimse olmakla birlikte zabt konusunda zayıf biri olduğunu, münker rivayetler naklettiğini belirtmiş ve fâhiş hatası sebebiyle terk edileceğini söylemiştir.⁵⁷⁰ Aynı şekilde İbn Hacer de Abdullah b. Ömer’in âbid şahsiyetine dikkat çekmekle beraber “zayıf” bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷¹ Ukaylî’nin *Du’afâ*’sında kaydettiği râvi,⁵⁷² Nesâî⁵⁷³ ve Hâkim el-Kebîr⁵⁷⁴ tarafından “leyse bi’l-kavî” ıstılahıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca Nesâî’nin râvinin hadisinin zayıf olduğunu belirttiği de nakledilmiştir.⁵⁷⁵ Son olarak Sâlih Cezere’nin (ö. 293) “leyyin,

⁵⁵⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh* (Dârimî rivayeti), s. 151.

⁵⁵⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 551.

⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 328.

⁵⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 328.

⁵⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 237.

⁵⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 327.

⁵⁶³ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 48.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 328.

⁵⁶⁵ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 151.

⁵⁶⁶ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 340.

⁵⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 110.

⁵⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 109.

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 507.

⁵⁷⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 7.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 314.

⁵⁷² Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, II, 280.

⁵⁷³ Nesâî, *Kitâbü’d-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, s. 146.

⁵⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 328.

⁵⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 327.

muhtelit⁵⁷⁶ şeklinde tavsif ettiği râvinin Yahyâ b. Saîd,⁵⁷⁷ İbn Sa'd⁵⁷⁸ ve Ali b. el-Medînî⁵⁷⁹ tarafından taz'îf edildiği kaydedilmelidir.

Sonuç olarak münekkit ulemânın bir kısmının tevsik edip bazılarının taz'îf ettiği râvinin hadisi i'tibâr için alınabilecek kimseler arasında zikredilmesi mümkündür.

11. Ebû Safvân Attâf b. Hâlid el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 179)

İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi', Zeyd b. Eslem (ö. 136), İsmâil b. Râfi' (ö. 150), Leys b. Sa'd (ö. 175) gibi kişilerden rivayet etmiş; kendisinden de Abdullah b. Sâlih el-Cühenî (ö. 222), Saîd b. Ebû Meryem, Kuteybe b. Saîd gibi isimler hadis nakletmiştir.⁵⁸⁰

Yahya b. Maîn, Attâf hakkında *Târîh*'inin Dârimî rivayetinde "sika",⁵⁸¹ Dûrî rivayetinde ise "sâlihu'l-hadîs",⁵⁸² ifadelerini kullanarak müspet kanaatlerini dile getirmiştir. Ayrıca Dârekutnî, İbn Maîn'in râvi hakkında "suveylih" dediğini nakletmiştir.⁵⁸³ Dakkâk'ın İbn Maîn'e ait râvi değerlendirmelerini aktardığı *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ* adlı eserde ise "leyse bihî be's" şeklinde bir değerlendirme mevcuttur.⁵⁸⁴

Diğer münekkitlerin Attâf b. Hâlid hakkındaki görüşleri incelendiğinde çoğunun kanaatinin olumlu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ali b. el-Medînî "kâne 'indenâ ve 'inde ashâbünâ sika"⁵⁸⁵ diyerek kendisini tevsik etmiştir. Ahmed b. Hanbel, "sika, sahîhu'l-hadîs",⁵⁸⁶ "sâlihu'l-hadîs",⁵⁸⁷ "leyse bihî be's"⁵⁸⁸ gibi müspet ifadeler kullanmış, İclî ise "sika"⁵⁸⁹ şeklinde tavsif etmiştir. Ebû Dâvûd'un (ö. 275) "sika" ve "leyse bihî be's"⁵⁹⁰ dediği nakledilmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin "sâlih, leys bi-zâke",⁵⁹¹ Ebû Zûr'a er-Râzî,⁵⁹² Nesâî⁵⁹³ ve İbn Şâhin'in⁵⁹⁴ "leyse bihî be's"

⁵⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 327.

⁵⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 145; a.mlf., *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 68.

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 532.

⁵⁷⁹ Zehebi, *Şiyerü'l-lâmi'n-nübelâ*, VII, 340.

⁵⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 138-139.

⁵⁸¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh (Darimî rivayeti)*, s. 171.

⁵⁸² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, s. 159.

⁵⁸³ Dârekutnî, *Ta'likât 'ale'l-Mecrûhîn li'bni Hibbân el-Büstî* (nşr. Halil b. Muhammed el-Arabî), Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1414/1994, s. 211.

⁵⁸⁴ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 80.

⁵⁸⁵ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe*, s. 136.

⁵⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 95.

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 478.

⁵⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 39; *el-İlel (Rivâyetü'l-Merrûzî ve gayrihi)*, s. 41.

⁵⁸⁹ İclî, *Mâ'rîfetü's-sikât*, II, 140.

⁵⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 222.

⁵⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 33.

⁵⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 33.

⁵⁹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 222.

⁵⁹⁴ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 179.

şeklinde değerlendirmeleri bulunmaktadır. İbn Adî de sikanın kendisinden rivayet ettiği hadisinde bir beis görmediğini belirtmiş⁵⁹⁵ Bezzâr ise sâlihu'l-hadîs olduğunu söylemekle birlikte bazı hadislerinin mütâbii bulunmadığına işaret etmiştir.⁵⁹⁶ Esasen İbn Hacer'in Attâf'ı "sadûk yehimü"⁵⁹⁷ şeklinde nitelemesinin sebebi de bu olmalıdır.

Öte yandan Attâf b. Hâlid hakkında menfi kanaate sahip olan cerh-ta'dîl âlimleri de bulunmaktadır. Buharî; Mâlik b. Enes'in Attâf'ı övmediğini söylemiş,⁵⁹⁸ Dârekutnî "zayıf",⁵⁹⁹ Beyhakî ise "zayıf",⁶⁰⁰ "kuvvetli değildir",⁶⁰¹ diyerek cerh etmiştir. Ukaylî *Du'afâ*'sında zikretmiş,⁶⁰² İbnü'l-Cevzî de "mecrûh"⁶⁰³ olduğunu ifade etmiştir. Nâfi' gibi sika kimselerden, kendilerinin hadislerine benzemeyen rivayetler naklettiğini ifade eden ve bunu hafızasının kötülüğüne dayandıran İbn Hibbân ise sikalarla muvâfakat halinde olmadıkça hadisleriyle ihticâc etmenin câiz olmadığını belirtmiştir.⁶⁰⁴ Ayrıca yukarıda Attâf'la ilgili "leyse bihî be's" şeklinde bir ifadesinin bulunduğu işaret edilen Nesâî'nin "leyse bi'l-kavî" şeklinde bir değerlendirmesinin de bulunduğu kaydedilmelidir.⁶⁰⁵

Yukarıda kaydedilen bilgiler neticesinde Attâf b. Hâlid hakkında bazı münekkithlerin şiddetli cerhe varmayan menfi kanaatlerinin mevcut olduğu görülmüş fakat bu değerlendirmelerin râvinin adâletiyle ilgili olmayıp daha ziyâde zabtındaki kusurdan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Nitekim bazı cerh-ta'dîl âlimleri kendisini "sika" lafzıyla tevsik etmiş, çoğu ise hadisnin i'tibâr için alınabilecek râvilerden olduğunu ima eden değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın da işaret ettiği üzere sikalara muvâfık olarak naklettiği hadislerinin alınmasında bir sakınca bulunmadığı anlaşılmaktadır.

12. Ebû Hâlid Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 179/180?)

Abdullah b. Süfyân el-Mahzûmî'nin mevlâsı olan Müslim b. Hâlid'in hicrî 100 senesinde veya ondan kısa bir süre önce dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Kumral, kırmızıya çalan beyaz tenli olmasına rağmen "Zencî" lakabıyla anılmıştır.⁶⁰⁶

⁵⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 97.

⁵⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 222-223.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 393.

⁵⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 95.

⁵⁹⁹ Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984, s. 322.

⁶⁰⁰ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* (nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî), Kahire: Dârü'l-Va'î, 1411/1991, XIV, 118.

⁶⁰¹ Beyhakî, *Kitâbü'l-Kazâ ve'l-kader* (nşr. Muhammed b. Abdullah Âl-i Âmir), Riyad: Mektebetü'l-'Abikân, 1427/2006, s. 212.

⁶⁰² Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, III, 425.

⁶⁰³ İbnü'l-Cevzî, *el-'İlelû'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye* (nşr. Halil el-Meys), Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1403/1983, I, 131.

⁶⁰⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 193.

⁶⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 222.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 177.

Hicaz fukahasından olup İmam Şâfiî'nin kendisinden ilim tahsil ettiği kimselerdendir.⁶⁰⁷ İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Cüreyc , Zeyd b. Eslem (ö. 136), Hişâm b. Urve (ö. 146), Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147) gibi önemli tâbiîn âlimlerinden hadis nakletmiş, kendisinden de İmam Şâfiî, Abdullah b. Vehb, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Müsedded b. Müserhed (ö. 228) ve Abdüla'alâ b. Hammâd el-Bâhilî (ö. 237) rivayette bulunmuştur.⁶⁰⁸

Yahyâ b. Maîn, Müslim b. Hâlid hakkında *Târîh*'inin bir yerinde "sika"⁶⁰⁹ bir yerinde ise "sika, sâlihu'l-hadîs"⁶¹⁰ demiş, İbnü'l-Cüneyd'in *Su'âlât*'ında ise "leyse bihi be's"⁶¹¹ değerlendirmesinde bulunmuş, başka bir defasında da râvinin sika olup olmadığı sorusunu "leyse bi-zâke'l-kavî" şeklinde cevaplamıştır.⁶¹² Ayrıca İbn Maîn'in râvi ile ilgili "zayıf" dediği de nakledilmiştir.⁶¹³ Kaydedilen bilgiler, İbn Maîn'in râvi ile ilgili menfi değerlendirmeleri de bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak olumlu kanaat taşıdığını göstermektedir.

Müslim b. Hâlid hakkında diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleri müspet olanlardan menfilere doğru sıralandığı takdirde ilk olarak "hasenü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunup "kendisinde bir sakınca bulunmadığını ümit ediyorum" diyen İbn Adî zikredilebilir.⁶¹⁴ İbn Şâhin⁶¹⁵ ve zaman zaman hata yaptığını belirtmekle birlikte İbn Hibbân⁶¹⁶ Müslim b. Hâlid'i *Sikât*'larında zikretmiş; Zehebî⁶¹⁷ ve İbn Hacer,⁶¹⁸ vehmi bulunduğunu fakat "sadûk" bir râvi olduğunu dile getirmiştir. Aynı şekilde Sâcî de hatasının çok olduğunu, Kaderî olmakla birlikte bu görüşe sahip olmayanların da ondan hadis aldığını kaydetmiş ve kendisini "sadûk" olarak nitelemiştir.⁶¹⁹ İbn Maîn'in *Târîh*'inin râvilerinden Dârimî, İbn Maîn'in "sika" değerlendirmesini aktardıktan sonra râvi hakkında "leyse bi-zâke fi'l-hadîs" denildiğini de kaydetmiş, İbn Sa'd ise çok hadis rivayet etmekle birlikte hadisinde fazla hata yapan biri olduğunun altını çizmiştir.⁶²⁰ Müslim b. Hâlid hakkında Ebû Hâtim "pek kuvvetli değildir", "münker hadis rivayet eder", "hadisi i'tibâr için yazılır fakat ihticâc olunmaz", "bir bakarsın ma'rûf, bir bakarsın münker hadisler rivayet eder" gibi farklı ifadelerle değerlendirmelerde bulunmuş,⁶²¹ benzer şekilde Buhârî de "münkeru'l-

⁶⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 448.

⁶⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 509-10.

⁶⁰⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 60, a.mlf., *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 118.

⁶¹⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 81.

⁶¹¹ Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 479; a.mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 85.

⁶¹² Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 472.

⁶¹³ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ'* ve *'l-kezzâbîn*, s. 178; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 413.

⁶¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 11.

⁶¹⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 229.

⁶¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 448.

⁶¹⁷ Zehebî, *el-Mugnî*, II, 295.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 529.

⁶¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 129.

⁶²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 61.

⁶²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 183.

hadîs”,⁶²² “hadisleri yazılır, ihticâc olunmaz”, “ma’rûf hadis de rivayet eder münker de”⁶²³ ifadeleriyle kanaatini bildirmiştir. Ali b. el-Medînî, “zayıf” olduğunu belirtmiş ve “leyse bi’l-kavî” değerlendirmesinde bulunmuş,⁶²⁴ Nesâî de “zayıf”⁶²⁵ lafzıyla tavsif etmiştir. Ahmed b. Hanbel’den eliyle hoşnut olmadığını belirten bir işaret yaparak⁶²⁶ “kezâ ve kezâ” dediği⁶²⁷ ve rivayetindeki gevşekliğin altını çizdiği aktarılmıştır.⁶²⁸ Ukaylî’nin *Du’afâ*’sında kaydettiği Müslim b. Hâlid,⁶²⁹ Ebû Zûr’a tarafından da zayıf râviler arasında zikredilmiştir.⁶³⁰

Sonuç olarak Müslim b. Hâlid ile ilgili en müspet değerlendirmelerin Yahyâ b. Maîn’den geldiği, diğer münekkitlerden ise kimilerinin tevsîk, kimilerinin de taz’îf lafızları kullandığı, dolayısıyla râvinin rivayeti ancak i’tibâr için alınabilecek kimselerden olduğunu söylemek mümkündür.

13. Ebu’l-Hasan İmrân b. Uyeyne el-Hilâlî el-Kûfî (ö. 199)

Meşhur münekkit, hadis âlimi ve hâfız Süfyân b. Uyeyne’nin kardeşi olan İmrân b. Uyeyne; Atâ b. Sâib (ö. 136), Leys b. Ebû Süleym (ö. 138), Şu’be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de kardeşi Süfyân, oğlu Hasan (ö. ?), İbn Ebû Şeybe ve Muhammed b. Abdüla’lâ (ö. 245) gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁶³¹

Yahyâ b. Maîn, râvi hakkında *Târîh*’inin Dûrî rivayetinde “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁶³² *Ma’rifetü’r-ricâl* isimli eserde nakledilen bilgilere göre ise İmrân b. Uyeyne’yi bir defasında “leyse bi-şey, zayıf”⁶³³ bir başka defasında “zayıf”⁶³⁴ şeklinde nitelemiştir. Nakledilen lafızlardan İbn Maîn’in İmrân b. Uyeyne ile ilgili görüşünü tam olarak tespit etmek mümkün olmadığından diğer münekkitlerin görüşleri, doğru bir neticeye varma noktasında büyük önem taşımaktadır.

⁶²² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 260; a.mlf., *Kitâbü’d-Du’afâ’i’s-sagîr* (Muhmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1406/1986, s. 110.

⁶²³ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 129.

⁶²⁴ Ali b. el-Medînî, *Su’âlât*, s. 114.

⁶²⁵ Nesâî, *Kitâbü’d-Du’afâ*, s. 228.

⁶²⁶ Münekkitlerin râvi değerlendirmelerinde zaman zaman vücut dilini kullandıkları bilinmektedir. Söz konusu ifade biçimiyle ilgili bk. Yûsuf Muhammed Sıddîk, *eş-Şerh ve’t-ta’lîl li-elfâzi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990, s. 26.

⁶²⁷ Ahmed b. Hanbel, el-İlel, II, 478. Ahmed b. Hanbel’in kullandığı bu lafız, hadisi i’tibâr için alınabilecek râvilere işaret etmektedir (bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 150).

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel (Rivâyetü’l-Merrûzî ve gayrihi)*, s. 46.

⁶²⁹ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, IV, 150.

⁶³⁰ Ebû Zûr’a, *Kitâbü’d-du’afâ*, s. 657.

⁶³¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXII, 345-46.

⁶³² Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 447.

⁶³³ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 69.

⁶³⁴ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 73.

Diğer cerh-ta'dîl âlimlerinden İmrân b. Uyeyne hakkında kanaat bildirenler incelendiğinde kendisiyle ilgili bazı münekkitlerin ta'dîlin üst mertebelerinde olmamakla birlikte tevsîk anlamı ifade eden değerlendirmelerine ulaşılmakta, bazılarının ise şiddetli olmayan cerhi görülmektedir. Ta'dîl ifadelerinden taz'îf lafızlarına doğru bir sıralama yapıldığı takdirde İclî⁶³⁵ ve Ahmed b. Sâlih et-Taberî'nin (ö. 248) "sadûk",⁶³⁶ Ebû Bekr el-Bezzâr'ın (ö. 292) "leyse bihî be's",⁶³⁷ Zehebî'nin "sâlihu'l-hadîs",⁶³⁸ ve Ebû Dâvûd'un "sâlih"⁶³⁹ şeklindeki değerlendirmeleri ilk olarak zikredilmelidir. Ayrıca İbn Hibbân⁶⁴⁰ ile İbn Şâhin⁶⁴¹ râviyi *Sikât*'larına almışlardır. İbn Hacer ise İmrân b. Uyeyne'nin "sadûk, lehû evhâm" olduğunu söylemiştir.⁶⁴² Diğer yandan Ahmed b. Hanbel ondan herhangi bir şey yazmadığını söylemiş,⁶⁴³ Ebû Hâtim, hadisiyle ihticâc olunmayacağını, münker hadis rivayet ettiğini,⁶⁴⁴ Ebû Zür'a ise hadisinin zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴⁵ Ukaylî de hadisinde hata ve vehim olduğunu belirtmek suretiyle *Du'afâ*'sında zikretmiştir.⁶⁴⁶

Kaydedilen bilgiler, İmrân b. Uyeyne'nin kimi münekkitler tarafından taz'îf edilmekle birlikte çoğunluğun tevsîk ettiği, dolayısıyla hadisi ihticâca elverişli râvilerden olmasa da itibâr için alınabilecek kişilerden olduğunu göstermektedir.

14. Ebû'l-Hasan Muâviye b. Hişâm el-Kassâr el-Kûfî (ö. 204-205?)

Benî Esed'in mevlâsı olan Muâviye b. Hişâm; Süfyân es-Sevrî ve İmam Mâlik başta olmak üzere Hişâm b. Sa'd el-Kureşî (ö. 160), Şeybân b. Abdurrahman en-Nahvî (ö. 164), Şerîk b. Abdullah en-Nehaî (ö. 177) gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de İshak b. Râhûye (ö. 238), İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Hasan b. Ali el-Âmirî (ö. 270) gibi pek çok önemli âlim hadis rivayet etmiştir.⁶⁴⁷

⁶³⁵ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 190.

⁶³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 137.

⁶³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 137.

⁶³⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 292.

⁶³⁹ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 230-31.

⁶⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 240.

⁶⁴¹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 179.

⁶⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 430.

⁶⁴³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 130.

⁶⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 302.

⁶⁴⁵ Ebû Zür'a, Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve ecvibetühû 'alâ es'ileti'l-Berza'î* (nşr. Sa'dî el-Hâşimî), (*Ebû Zür'a ve cühûdühû fi's-Sünne* içinde), Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1409/1989, s. 460. Söz konusu değerlendirme İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinin Haydarâbâd baskısında "sâlihu'l-hadîs" ifadesiyle nakledilirken Müessesetü'r-Risâle neşrinde yukarıda belirtilen "daifü'l-hadîs" ibaresiyle geçmektedir. Değerlendirme, hem *Kitâbü'd-Du'afâ' ve ecvibetühû 'alâ es'ileti'l-Berza'î* isimli eserde hem de *Tehzîb*'in Müessesetü'r-Risâle neşrinde "daifü'l-hadîs" şeklinde geldiği için bu hali tercih edilmiştir.

⁶⁴⁶ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 301.

⁶⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 219.

Tespit edildiği kadarıyla İbn Maîn'in Muâviye b. Hişâm hakkındaki tek değerlendirmesi "sâlih, leyse bi-zâke" şeklindedir.⁶⁴⁸ Ağırlıklı olarak tevsîk lafızları kullanan diğer münekkitlerin değerlendirmeleri müspet ifadelerden menfilere doğru sıralandığı takdirde râvi hakkında "sika" terimini zikreden Ebû Dâvûd,⁶⁴⁹ İclî⁶⁵⁰ ve Zehebî'nin⁶⁵¹ ardından "sadûk" şeklindeki değerlendirmeleri kaydedilen İbn Sa'd⁶⁵² ile Ebû Hâtim⁶⁵³ ilk sırada zikredilmelidir. İbn Şeybe ise Muâviye'nin Şerîk rivayetlerini en iyi bilen kimselerden olduğunu haber vermiştir.⁶⁵⁴ Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sâcî⁶⁵⁵ ile İbn Hacer⁶⁵⁶ râvi hakkında "sadûk" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte kendisinde vehim bulunduğu haber verirken İbn Şâhin de İbn Ebû Şeybe'nin "Sadûk, rivayetleri delil olarak kullanılamaz." değerlendirmesini kaydetmek suretiyle onu *Sikât*'ında zikretmiştir.⁶⁵⁷ Yine İbn Hibbân, *Sikât*'ında zikretmekle beraber zaman zaman hata yaptığına işaret etmiş,⁶⁵⁸ İbn Adî ise *el-Kâmil* adlı eserinde "Umuyorum ki onda beis yoktur." ifadelerine yer vermiştir.⁶⁵⁹ Diğer yandan Dârekutnî⁶⁶⁰ ile Beyhakî'nin⁶⁶¹ Muâviye'yi "leyse bi'l-kavî" ifadeleriyle değerlendirdiği kaydedilmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in râvi ile ilgili dile getirdiği hatalarının çok oluşu⁶⁶² ve Süfyân'dan yaptığı nakillerde nekâret bulunduğu dair ifadeleri⁶⁶³ Muâviye hakkındaki taz'îf ibareleri arasında kaydedilmelidir. Son olarak İbnü'l-Cevzî'nin Muâviye hakkındaki işitmediği hadisler naklettiği ve terkinin gerektiğine dair değerlendirmesine⁶⁶⁴ Zehebî'nin Muâviye'nin kimse tarafından terk edilmediğini belirterek karşı çıktığı belirtilmelidir.⁶⁶⁵

Sonuç itibarıyla Muâviye b. Hişâm'ın münekkitlerin geneli tarafından tevsîk edildiği, bir kısmının ise kendisi ile ilgili taz'îf ifadelerine yer verdiği, dolayısıyla râvinin en ihtiyatlı ifadeyle hadisi i'tibâr için alınabilecek kimselerden olduğu söylenebilir.

⁶⁴⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 61.

⁶⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 218.

⁶⁵⁰ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, II, 285.

⁶⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 277.

⁶⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 527.

⁶⁵³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 385.

⁶⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 218.

⁶⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 218.

⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 538.

⁶⁵⁷ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 220.

⁶⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 166-67.

⁶⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 150.

⁶⁶⁰ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, s. 277.

⁶⁶¹ Behakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 379.

⁶⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 218.

⁶⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 318.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 128.

⁶⁶⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 460.

15. Bedr b. Halîl el-Esedî (ö. ?)

Mevcut kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Bedr b. Halîl, Selâm b. Atıyye (ö. ?), İsmâîl b. Saîd en-Nehdî (ö. ?) gibi kişilerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İsmâ b. Yûnus (ö. 187), Yezîd b. Abdülazîz gibi isimler hadis nakletmişlerdir.⁶⁶⁶

Bedr b. Halîl ile ilgili bir defasında “sika”⁶⁶⁷ başka bir defasında da “sâlihu’l-hadîs”⁶⁶⁸ değerlendirmesinde bulunan Yahyâ b. Maîn’in, râvi hakkında olumlu kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer münekkitlerden râvi hakkında görüş bildirenlerin kanaatleri incelendiğinde kendisiyle ilgili herhangi bir cerhin vaki olmadığı, bilakis değerlendirmelerinin müspet yönde olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Hibbân⁶⁶⁹ ile İbn Şâhin⁶⁷⁰ Bedr b. Halîl’i *Sikât*’larında zikretmiş, Ebû Hâtim “şeyh”,⁶⁷¹ Dârekutnî ise “lâ be’s bihî”⁶⁷² şeklinde tavsif etmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Bedr b. Halîl ile ilgili görüş bildiren çok fazla münekkit olmamakla birlikte kaydedilen değerlendirmelerin tevsîk manası taşıdığı görülmüş, râvinin hadisine güvenilen veya en ihtiyatlı ifadeyle i’tibâr için yazılabilecek kişilerden olduğu sonucuna varılmıştır.

16. Ebû Seleme el-Fazl b. Meymûn el-Basrî (ö. ?)⁶⁷³

Kaynaklarda kendisiyle ilgili fazla bilgi bulunmayan Fazl b. Meymûn, Mu’âviye b. Kurre (ö. 113) ve Ebû’l-Mugîre Mansûr b. Zâzân (ö. 129) gibi kimselerden hadis nakletmiş ve kendisinden de Ebû Âmir el-Akadî (ö. 204), Ârim el-Basrî (ö. 224), Abdülvâhid b. Gıyâs (ö. 240) gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁶⁷⁴

Yahyâ b. Maîn’in Fazl b. Meymûn ile ilgili tespit edilen tek değerlendirmesi “sâlihu’l-hadîs”⁶⁷⁵ şeklindedir. Diğer münekkit ulemânın râvi hakkındaki görüşlerinin ise farklılık arz ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim İbn Şâhin⁶⁷⁶ ile İbn Hibbân⁶⁷⁷

⁶⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 412.

⁶⁶⁷ İbn Maîn, *et-Târîh*, III, 511.

⁶⁶⁸ İbn Maîn, *et-Târîh*, III, 354.

⁶⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 116.

⁶⁷⁰ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 49.

⁶⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 412.

⁶⁷² Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Berkânî li’d-Dârekutnî*, s. 57.

⁶⁷³ Kaynaklarda Fazl b. Meymûn ismiyle kaydedilen 3 râvi tespit edilmiş, İbn Maîn’in “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunduğu râviyi diğerlerinden ayıracak bir karîneye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte *Târîh* muhakkiki Ahmed Muhammed Nur Seyf’in değerlendirmesi yapılan râvinin Ebû Seleme el-Fazl b. Meymûn olduğu ihtimali üzerinde durması nedeniyle tezde ismi zikredilen râvi incelenmiştir.

⁶⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 67.

⁶⁷⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 124.

⁶⁷⁶ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 186.

⁶⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5.

râviyi *Sikât* 'larında zikrederken, İbnü'l-Cevzî⁶⁷⁸ ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430)⁶⁷⁹ ise *Du'afâ* 'larına kaydetmişlerdir. Ebû Hâtim'in "şeyh, münkerü'l-hadîs"⁶⁸⁰ şeklinde tavsif ettiği râviyi Ali b. el-Medînî ise "zayıf, zayıf" ifadeleriyle cerh etmiştir.⁶⁸¹

Sonuç olarak kimi münekkitlerce taz'îf edilen râvinin İbn Maîn tarafından "sâlihu'l-hadîs" şeklinde değerlendirildiği ve İbn Şâhin ile İbn Hibbân'ın da kendisini *Sikât* 'larında zikrettiği göz önünde bulundurulduğunda rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması uygun olmakla birlikte hadisinin i'tibâra elverişli olduğu söylenebilir.

17. Ebû Alî Hilâl b. Meymûn el-Cühenî (ö. ?)

el-Hüzelî, el-Filistînî, er-Remlî gibi farklı nisbelerinin yanında Ebû'l-Mugîre, Ebû Ma'bed gibi künyelerle de anılan Hilâl b. Meymûn; Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ b. Yezîd el-Leysî (ö. 105/107?) ve Ya'lâ b. Şeddâd el-Ensârî (ö. ?) gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de Mervân b. Muâviye (ö. 193), Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzım ed-Darîr (ö. 195), Vekî' b. el-Cerrâh gibi kimseler rivayette bulunmuştur.

Hilâl b. Meymûn hakkında olumlu kanaat taşıdığı anlaşılan Yahyâ b. Maîn'den biri "sika"⁶⁸² diğeri "sâlih"⁶⁸³ şeklinde olmak üzere iki ayrı değerlendirme nakledilmiştir. Diğer münekkitlerin de aynı şekilde râvi ile ilgili müspet ifadeler kullandığını söylemek mümkündür. Nitekim İbn Hibbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği Hilâl,⁶⁸⁴ İbn Hacer⁶⁸⁵ ve Zehebî⁶⁸⁶ tarafından "sadûk" terimiyle tavsif edilmiştir. Ayrıca kendisinde bir beis olmadığını ifade eden Nesâî⁶⁸⁷ ile kuvvetli olmasa da hadislerinin yazılabileceğini dile getiren Ebû Hâtim,⁶⁸⁸ râvi hakkında görüşleri tespit edilen münekkitler arasında kaydedilmelidir.

Hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamayan Hilâl b. Meymûn'un, kendisi ile ilgili görüş belirten âlimlerce ağırlıklı olarak ta'dîlin alt mertebelerine delâlet eden lafızlarla değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda hadisinin i'tibâr için alınabilecek kimseler arasında zikredilmesinin uygun olduğu söylenebilir.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ* ' ve *l-metrûkîn*, III, 8.

⁶⁷⁹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ* ' (nşr. Fâruk Hamâde), y.y.: Dârü'l-beyzâ, 1984, s. 129.

⁶⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 67.

⁶⁸¹ Ali b. el-Medînî, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân*, s. 77.

⁶⁸² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 84.

⁶⁸³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî)*, s. 225.

⁶⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 572.

⁶⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 576.

⁶⁸⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 342.

⁶⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 84.

⁶⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 76.

18. Ebû Ya'lâ Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ et-Tâîfî es-Sekafî (ö. ?)

Abdullah b. Abdurrahman; Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Şuayb, Amr b. eş-Şerîd es-Sekafî (ö. ?) gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh, *Müsned* sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204), Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn (ö. 219) gibi âlimler rivayette bulunmuştur.⁶⁸⁹

Yahyâ b. Maîn'in Abdullah b. Abdurrahman hakkında farklı derecelere işaret eden birden çok değerlendirmesi mevcuttur. Nitekim o, "sâlih",⁶⁹⁰ "suveylih",⁶⁹¹ "leyse bihî be's"⁶⁹² gibi ifadelerle râviyi tevsîk ederken başka zamanlarda hadisi hakkında "leyse bi-zâke'l-kavî",⁶⁹³ ve "zayıf",⁶⁹⁴ şeklindeki lafızlarla da taz'îf etmiştir. İbn Maîn'in kullandığı lafızlar arasında ta'dîlin üst mertebelerine delâlet edenlerin bulunmayışı ve taz'îf ifadelerinin de hadisteki zayıflığına yönelik cerhler oluşu onun, râviyi hadisi ancak i'tibâr için alınacak kimseler arasında gördüğünü düşündürmektedir.

Diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin kanaatleri müspet olanlardan menfilere doğru sıralandığı takdirde Ali b. el-Medîni⁶⁹⁵ ile İclî'nin⁶⁹⁶ tevsîkleri ilk sırada zikredilebilir. İbn Hibbân râviyi *Sikât*'ında zikretmiş,⁶⁹⁷ İbn Adî, hadislerinin yazılabileceğini,⁶⁹⁸ Dârekutnî de rivayetleriyle i'tibâr olunacağını kaydetmiştir.⁶⁹⁹ Aynı şekilde Nesâî, bir defasında "hadisi yazılabilir",⁷⁰⁰ başka bir defasında ise "leyse bi'l-kavî"⁷⁰¹ lafzını kullanmış, İbn Hacer de "sadûk" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte hata edip yanlışlığına işaret etmiştir.⁷⁰² Öte yandan Ebû Hâtim, hadislerinin kuvvetli olmadığını dile getirirken⁷⁰³ Ukaylî⁷⁰⁴ ve İbn Şâhin⁷⁰⁵ de râviyi *Du'afâ*'sında zikretmiştir. Son olarak Abdullah b. Abdurrahman hakkında Buhârî'nin kullandığı "fihi nazar"⁷⁰⁶ lafzı ağır cerhler arasında kaydedilmelidir.

⁶⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 227.

⁶⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 97.

⁶⁹¹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 141.

⁶⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 299.

⁶⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 30.

⁶⁹⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 168.

⁶⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 299.

⁶⁹⁶ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, II, 45.

⁶⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 40.

⁶⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 277.

⁶⁹⁹ Dârekutnî, *Su'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, s. 93.

⁷⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 299.

⁷⁰¹ Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 145.

⁷⁰² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 311.

⁷⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 97.

⁷⁰⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, II, 272.

⁷⁰⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 117.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 299.

Netice itibariyle Abdullah b. Abdurrahman hakkında olumsuz kanaat bildiren Buhârî dışındaki âlimlerin ağır cerh ifadeleri kullanmamalarının yanı sıra bazı münekkitlerin tevsîk ifadelerinin de kaydedilmesi râviyi en ihtiyatlı değerlendirmeyeyle hadisi i'tibâr için alınacak kimseler arasında zikretmeyi mümkün kılmaktadır.

19. Ebû Ali Ca'fer b. Meymûn et-Temîmî (ö. ?)

Ca'fer b. Meymûn; Abdurrahman b. Ebû Bekre (ö. 96), Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 100), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114) gibi kişilerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Saîd b. Ebû Arûbe, Süfyân es-Sevrî , İsâ b. Yûnus (ö. 187), Süfyân b. Uyeyne gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁷⁰⁷

Yahyâ b. Maîn'in râvi hakkında rivayete ehliyeti bakımından farklı mertebelere delâlet eden muhtelif değerlendirmeleri mevcuttur. Nitekim bir defasında İbn Maîn'e Ca'fer b. Meymûn'la ilgili görüşü sorulduğunda kendisini "sâlihu'l-hadîs"⁷⁰⁸ lafzıyla tavsif etmiştir. Bununla beraber Yahyâ b. Maîn'in râvi hakkında bir yerde "leyse bi-zâke"⁷⁰⁹ şeklinde bir değerlendirmesi mevcutken başka bir yerde ise "leyse bi-sika"⁷¹⁰ lafzıyla cerhi kaydedilmiştir. Dolayısıyla İbn Maîn'in Ca'fer b. Meymûn'la ilgili net kanaatini tespit etmek mümkün olmayıp râvi hakkında uygun bir sonuca ulaşmak için diğer münekkitlerin kanaatleri incelenmelidir.

Cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleri incelendiğinde ise râvi hakkında müspet kanaatlerin yanında menfî değerlendirmelerin de bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Hâkim en-Nisâbü'rî'nin "sika",⁷¹¹ Ebû Hâtim'in "sâlih"⁷¹² şeklindeki ifadeleriyle İbn Hacer'in, hata yapmakla birlikte sadûk bir râvi olduğu⁷¹³ şeklindeki değerlendirmesi olumlu görüşler arasında zikredilebilir. Ayrıca İbn Adî, Ca'fer b. Meymûn'un çok rivayeti olmamakla beraber kendisinden Saîd b. Ebû Arûbe gibi sikalardan bir grubun hadis naklettiğini ve hadislerinde bir nekâretin bulunmadığını belirtmiş sonuç olarak da "Umarım ki onda bir sakınca yoktur." demiştir.⁷¹⁴ Yine İbn Hibbân'ın râviyi *Sikât*'ında zikretmesi de⁷¹⁵ hakkında müspet kanaat taşıdığını göstermektedir. Aynı şekilde Zehebî'nin; Ca'fer b. Meymûn'u, sika veya sâlihu'l-hadîs olduğu halde bazı münekkitler tarafından tenkide uğramış *Kütüb-i Sitte* râvilerini ele aldığı *Men tüküllime fihi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs* isimli eserine dâhil etmesi,⁷¹⁶

⁷⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 114-15.

⁷⁰⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 239.

⁷⁰⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 256.

⁷¹⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 578.

⁷¹¹ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1417-1997, I, 353.

⁷¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 490.

⁷¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 141.

⁷¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 370.

⁷¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 135.

⁷¹⁶ Zehebî, *Men tüküllime fihi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*, s. 150.

râvinin Zehebî tarafından sika veya sâlihu'l-hadîs olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Dârekutnî ise hadisiyle i'tibâr edilebileceğini söylemiştir.⁷¹⁷

Diğer yandan Ahmed b. Hanbel'in Ca'fer b. Meymûn'u makbul saymadığı rivayet edilmiş,⁷¹⁸ bir defasında “onun ‘za'îfü'l-hadîs’ olmasından endişeleniyorum”⁷¹⁹ dediği, başka bir defasında ise hadiste sağlam olmadığını⁷²⁰ söylediği nakledilmiştir. Nesâî “leyse bi'l-kavî”,⁷²¹ Buhârî “leyse bi-şey”⁷²² demiş, İbn Şâhin de sika olmadığını belirtmiştir.⁷²³ İbnü'l-Cevzî⁷²⁴ ve Ukaylî⁷²⁵ *Du 'afâ* 'larında, Fesevî ise *el-Ma 'rife ve 't-târih* adlı eserinde rivayetlerinden hoşlanılmayan kişileri sıraladığı başlığın altında Ca'fer b. Meymûn'un da adını zikretmiştir.⁷²⁶

Aktarılan değerlendirmeler, bazı münekkitlerin Ca'fer b. Meymûn'u taz'îf etmesine mukabil bazılarının da sika kabul ettiğini göstermektedir. Neticede İbn Meymûn'un hadisi i'tibâr için alınabilecek râvilerden olduğunun söylenmesi mümkündür.

20. Fazl b. Delhem el-Vâsitî el-Basrî (ö. ?)

Temîm kabilesinin mevlâsı olan Fazl b. Delhem,⁷²⁷ Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110), Sâbit b. Eslem el-Bünânî gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendisinden de Vekî' b. el-Cerrâh, Abdullah b. Mübârek, Yezîd b. Hârûn (ö. 206) gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur.⁷²⁸

Yahyâ b. Maîn'in Fazl b. Delhem'i ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden “sâlih”⁷²⁹ ve “hadisi sâlihtir”⁷³⁰ lafızlarıyla tavsif ettiği nakledilmekle birlikte râvi hakkında “zayıf”,⁷³¹ “hadisi zayıftır”⁷³² şeklinde taz'îf ifadeleri kullandığı da kaydedilmiştir.

Daha ziyâde hakkında taz'îf ibareleri vârit olan Fazl b. Delhem'i tevsîk eden münekkitler de bulunmaktadır. Nitekim Ebû Hâtim kendisini “sâlihu'l-hadîs” lafzıyla tavsif etmiş,⁷³³ Ahmed b. Hanbel de râvi ile ilgili “leyse bihî be's”⁷³⁴ ifadesini

⁷¹⁷ Dârekutnî, *Su 'âlâtü'l-Berkânî li 'd-Dârekutnî*, s. 62.

⁷¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el- 'Îlel (Merrûzî rivayeti)*, 89.

⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el- 'Îlel*, III, 103.

⁷²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el- 'Îlel*, III, 58.

⁷²¹ Nesâî, *Kitâbü 'd-Du 'afâ ve 'l-metrûkîn*, s. 74.

⁷²² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 109.

⁷²³ İbn Şâhin, *Târihu esmâi 'd-du 'afâ' ve 'l-kezzâbîn*, s. 66.

⁷²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Du 'afâ*, I, 173.

⁷²⁵ Ukaylî, *ed-Du 'afâ 'ü 'l-kebîr*, I, 189.

⁷²⁶ Fesevî, *el-Ma 'rife ve 't-târih*, III, 40.

⁷²⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 210.

⁷²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 220.

⁷²⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 295.

⁷³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, VII, 61.

⁷³¹ İbn Şâhin, *Târihu esmâi 's-sikât*, s. 186.

⁷³² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 210.

⁷³³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, VII, 61.

⁷³⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta 'dîl*, VII, 61.

kullanmıştır. İbn Şâhin onu *Sikât*'ında zikrederken⁷³⁵ Vekî' b. el-Cerrâh'ın Fazl'ı tevsik ettiği kaydedilmiştir.⁷³⁶ Diğer yandan râvinin hâfız olmadığını dile getiren Bezzâr⁷³⁷ ile hakkında "leyyin" değerlendirmesinde bulunup i'tizâlî görüşlerinden dolayı tenkit edildiğini belirten İbn Hacer⁷³⁸ Fazl b. Delhem'i hafif cerh ifadeleriyle taz'îf eden münekkitlerdir. Yine râvinin Mu'tezilî olduğunu, kendisiyle birlikte mescidde namaz kılmasına rağmen ondan hadis dinlemediğini söyleyen Yezîd b. Hârûn (ö. 206) da onu bid'atla itham eden âlimlerdendir.⁷³⁹ Aynı şekilde Ebû Dâvûd da onun Mu'tezilî görüşlerinden dolayı tenkit edildiğine işaret etmiş,⁷⁴⁰ ayrıca "leyse bi'l-kavî ve lâ bi'l-hâfız"⁷⁴¹ ifadeleriyle cerh etmesinin yanında "hadisi münker olup makbul değildir"⁷⁴² demiştir. İbn Hibbân ise hata yapan kimselerden olduğunu, hatalarında aşırıya gittiği zaman kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.⁷⁴³ Ukaylî⁷⁴⁴ ile İbnü'l-Cevzî'nin⁷⁴⁵ *Du'afâ*'larında zikrettiği râvi, Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî tarafından da çok zayıf olduğu söylenerek cerh edilmiştir.⁷⁴⁶

Sonuç olarak Fazl b. Delhem hakkında kullanılan tevsik ifadelerinin ta'dîlin alt mertebelerine işaret eden lafızlardan oluşmasına karşın kendisini taz'îf eden münekkitlerin çoğunlukta olduğu göz önünde bulundurulduğunda râvinin rivayetine ihtiyatla yaklaşılacak kimselerden olduğu, en iyi ihtimalle hadisi i'tibâr için alınabileceği söylenebilir.

21. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah el-Kureşî el-Medenî (ö. ?)

Benî Âmir b. Lüey mevlâsı Abdurrahman b. İshak; el-Kureşî, el-Medenî, el-Âmirî, es-Sekafî gibi nisbelere sahip olup Abbâd b. İshak şeklinde de anılmıştır. Hişâm b. İshak'ın kardeşi olan râvi, İbn Şihâb ez-Zührî, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî (ö. 125), Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö. 130), Süfyân es-Sevrî gibi hocalardan hadis rivayet etmiş, kendisinden de İsmâil b. Uleyye (ö. 193), Hammâd b. Seleme (ö. 167), Saîd b. Ebû Meryem gibi kişiler nakilde bulunmuşlardır.⁷⁴⁷

Yahyâ b. Maîn'in Abdurrahman b. İshak hakkındaki görüşlerine bakıldığında kanaatinin müspet yönde olduğu görülmektedir. Nitekim kendisinden vârid olan

⁷³⁵ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 186.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 277.

⁷³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 277.

⁷³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 446.

⁷³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 472.

⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 277.

⁷⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 277.

⁷⁴² İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 277.

⁷⁴³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 210.

⁷⁴⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ 'ü'l-kebîr*, III, 445.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ' ve'l-metrûkîn*, III, 6.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ' ve'l-metrûkîn*, III, 6.

⁷⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 519-21.

“sika”,⁷⁴⁸ “sika, leyse bihî be’s”,⁷⁴⁹ “sâlihu’l-hadîs”⁷⁵⁰ şeklindeki değerlendirmeler bunu gösterir mahiyettedir. Ayrıca Zührî rivayetleri hakkında “sâlih” değerlendirmesinde bulunan İbn Maîn,⁷⁵¹ yine Zührî’den rivayet etme konusunda Sâlih b. Ebu’l-Ahdar (ö. 140) ile yaptığı mukayesede İbn İshak’ı tercih ettiğini belirtmiştir.⁷⁵²

Abdurrahman b. İshak hakkında vârid olan diğer görüşler incelendiğinde tevsik lafızlarından taz’îf ifadelerine doğru bir sıralama yapmanın mümkün olduğu görülmektedir. Buna göre İbn Hibbân’ın, “mutkinün cidden” diyerek *Sikât*’ında zikretmesi⁷⁵³ ve kendisinden nakilde de bulunmuş olan Yezîd b. Zürey’in (ö. 182) Medine’den kendisinden daha hafız birisinin gelmediğini söyleyerek İbn İshak’tan övgüyle bahsetmesi⁷⁵⁴ ilk olarak zikredilecek değerlendirmelerdir. Ardından Fesevî,⁷⁵⁵ Nesâî ve İbn Huzeyme’nin (ö. 311) “leyse bihî be’s” şeklindeki tavsifleri⁷⁵⁶ ile Ya’kûb b. Şeybe’nin “sâlih”,⁷⁵⁷ Ali b. el-Medîni’nin orta halli sâlih bir râvî⁷⁵⁸ kanaati sıralanabilir. Yine Ahmed b. Hanbel’den aktarılan sâlihu’l-hadîs,⁷⁵⁹ leyse bihî be’s,⁷⁶⁰ “sâlih bir adam veya makbul”⁷⁶¹ şeklindeki değerlendirmelerin müspet yönde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. İshak’ın Ebû’z-Zinâd’dan münker hadisler rivayet ettiğini de belirtmiştir.⁷⁶² Öte yandan İclî kendisini “yüktebü hadîsüh, leyse bi’l-kavî” lafzıyla değerlendirmiş,⁷⁶³ Ebû Hâtim, “hasenü’l-hadîs”, “leyse bi-sebt ve lâ kavî” gibi ifadeler kullanmış ve hadislerinin i’tibâr için yazılacağını fakat ihticâc edilmeyeceğini söylemiş,⁷⁶⁴ Buhârî de kendinden seviyece aşağı olmayan birine muhalefet ettiği takdirde kendisine güvenilmeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁶⁵ İbn Şâhin, Yahya b. Sa’îd’den onun övülmediği ile ilgili bir haber nakletmiştir.⁷⁶⁶ Fakat Abdurrahman b. İshak hakkındaki tenkitler incelendiğinde bunların bir kısmının onun itikadî görüşlerinden

⁷⁴⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 172; a.mlf., *Süâlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 320.

⁷⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 523.

⁷⁵⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târih* (*Dûrî rivayeti*), III, 190; IV, 332.

⁷⁵¹ Yahyâ b. Maîn, *Târih* (*Dârimî rivayeti*), s. 45. Dârimî’den nakledilen bu değerlendirme Mizzî’nin *Tehzîbü’l-Kemâl*’inde “suveylîh” şeklinde aktarılmışsa da İbn Hacer de söz konusu değerlendirmeyi *Tehzîb*’inde “sâlih” olarak aktardığı için “sâlih” ibaresinin tercih edilmesi daha isabetli görünmektedir.

⁷⁵² Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 385.

⁷⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 86.

⁷⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 521.

⁷⁵⁵ Fesevî, *Kitâbü’l-Ma’rife ve’t-târih*, III, 59.

⁷⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁵⁸ Ali b. el-Medîni, *Su’âlât*, s. 112.

⁷⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 353.

⁷⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 501.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁶³ İclî, *Mâ’rifetü’s-sikât*, II, 72.

⁷⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 213.

⁷⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁶⁶ İbn Şâhin, *Târihu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn* s. 127.

kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. İshak'ın övülmeme sebebini kendisinin kaderî mezhebine mensup olmasına dayandırmış, hadislerinde ise bir beis olmadığını söylemiştir.⁷⁶⁷ Ebû Dâvûd, “kaderîdir fakat sikadır”⁷⁶⁸ demiş, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307), kaderîlikle itham edildiğini ancak sadûk olduğunu kaydetmiştir.⁷⁶⁹ Dârekutnî, hadisi zayıftır, kaderîlikle itham edilmiştir⁷⁷⁰ şeklinde değerlendirmede bulunmuş, İbn Hacer ise *Takrîb* 'inde sadûk, kaderîlikle itham edilmiştir⁷⁷¹ diyerek görüşünü belirtmiştir.

Aktarılan bilgiler neticesinde bazı âlimlerin Abdurrahman b. İshak'tan övgü dolu sözlerle bahsedip tevsik ettiği, büyük kısmı tarafından da müspet ifadelerle değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki olumsuz kanaatlerin bir kısmının yukarıda da zikredildiği gibi itikadî görüşünden kaynaklanması mümkündür. Dolayısıyla İbn İshak'ın güvenilir bir râvi olduğu, en ihtiyatlı ifadeyle hadisinin i'tibâr için alınabileceği söylenebilir.

22. Ebû Abdullah Müşme'il b. Milhân et-Tâî el-Kaysî el-Kûfî (ö. ?)

Müşme'il b. Milhân; Haccâc b. Ertât en-Nehâî (ö. 145), Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145), İsmâîl b. Müslim el-Mekkî (ö. ?) gibi kimselerden rivayette bulunmuş kendisinden de Ebû İbrâhim İsmâîl b. İbrâhim et-Tercümânî (ö. 236), İshak b. Ebû İsrâîl (ö. 245) gibi isimler hadis nakletmiştir.⁷⁷²

Yahyâ b. Maîn, *Târîh* 'inde Müşme'il b. Milhân'ı “sâlihu'l-hadîs” şeklinde nitelemiş ve ardından Müşme'il b. İyâs ile yaptığı mukayesede Müşme'il b. İyâs'ın ondan daha sika olduğunu belirtmiştir.⁷⁷³ İbn Cüneyd'in *Su'âlât* 'ında ise kendisinde bir beis görmediğini ifade eden İbn Maîn'in râvi hakkında olumlu kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁴

Mevcut kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Müşme'il b. Milhân ile ilgili İbn Hacer, hata etmekle birlikte “sadûk” bir râvi olduğu görüşünü kaydetmiştir.⁷⁷⁵ İbn Hibbân bir seferinde herhangi bir kayıt koymaksızın,⁷⁷⁶ diğer bir seferde ise ara sıra hata ettiğini belirterek⁷⁷⁷ Müşme'il'e *Sikât* 'ında yer vermiş, İbn Şâhin⁷⁷⁸ de onu

⁷⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 89.

⁷⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 138.

⁷⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 139.

⁷⁷⁰ Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, s. 276-77.

⁷⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 336.

⁷⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 12-13.

⁷⁷³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV,

⁷⁷⁴ Yahyâ b. Maîn, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 320.

⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 533.

⁷⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 517.

⁷⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 195.

⁷⁷⁸ İbn Şâhin, İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 227.

Sikât’da zikretmiştir. Diğer yandan İbnü’l-Cevzî, Müşme’il’i *Du’afâ*’sına alırken⁷⁷⁹ Dârekutnî de râviyi “zayıf” lafzıyla değerlendirmiştir.⁷⁸⁰

Aktarılan bilgiler neticesinde değerlendirmesine ulaşılan münekkitlerin bir kısmı tarafından tevsîk bir kısmı tarafından taz’îf edilen Müşme’il b. Milhân’ın, rivayetleri i’tibâr için alınabilecek râviler arasında zikredilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

23. *Ebû Recâ Müreccâ b. Recâ el-Yeşkürî el-Adevî (ö. ?)*

Müreccâ b. Recâ; tâbiîn nesli fıkıh ve hadis âlimlerinden Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131), Hişâm b. Urve, Saîd b. Ebû Arûbe, siyer ve megâzî müellifi Muhammed b. İshak (ö. 151) gibi kimselerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Hafs b. Ömer (ö. 225), Hâşim b. el-Kâsım (ö. 207), Abdüssamed b. Abdülvâris (ö. 206) gibi isimler hadis almıştır.⁷⁸¹

Yahyâ b. Maîn’den Müreccâ b. Recâ ve Müreccâ b. Vedâ’ın (ö. ?) rüya tabiri yaptıkları bilgisini kaydedip her ikisinin de zayıf olduğu değerlendirmesini nakleden Dûrî, İbn Maîn’in başka bir defasında Müreccâ b. Recâ’yı “sâlihu’l-hadîs” ifadesiyle nitelediğini aktarmıştır.⁷⁸² Râvi, yine *Târîh*’in Dûrî rivayetinde “leyse bihî be’s”⁷⁸³ şeklinde de tavsif edilmekle birlikte İbn Şâhin, İbn Maîn’in onunla ilgili “leyse hadîsühû bi-şey”⁷⁸⁴ dediğini de kaydetmiştir. Aktarılan bilgiler İbn Maîn’in Müreccâ b. Recâ hakkında ağır cerh lafızları kullanmadığını ve hatta tam bir tevsîkle ta’dîl etmese dahi olumlu ibareler de kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla râvinin İbn Maîn’in indinde rivayetleri i’tibâr için alınacak kişilerden olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Diğer cerh-ta’dîl âlimlerinden Ebû Zür’a⁷⁸⁵ ve Dârekutnî⁷⁸⁶ râvi hakkında “sika” lafzını kullanmış, İbn Şâhin de Müreccâ’ı *Sikât*’ında zikretmiştir.⁷⁸⁷ Ebû Dâvûd ise farklı zamanlarda “sâlih” ve “zayıf” şeklinde olmak üzere iki ayrı görüş bildirmiştir.⁷⁸⁸ Son olarak İbn Hacer’in bazı hatalarının bulunduğunu belirtmekle birlikte kullandığı “sadûk” lafzı, râvi hakkındaki olumlu değerlendirmeler arasında zikredilebilir.⁷⁸⁹ Diğer yandan hadislerinin bazılarının mütâbiinin bulunmadığına işaret eden İbn Adî⁷⁹⁰ ile Müreccâ’ı *Du’afâ*’larında zikreden Ukaylî⁷⁹¹ ve İbnü’l-

⁷⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, *Du’afâ*, III, 122.

⁷⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 157.

⁷⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVII, 361-62.

⁷⁸² Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 221.

⁷⁸³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 86.

⁷⁸⁴ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 232.

⁷⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 412.

⁷⁸⁶ Dârekutnî, *Su’âlâtü’l-Hâkim en-Nisâbü’lî’l-d-Dârekutnî*, s. 279.

⁷⁸⁷ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 232.

⁷⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 84.

⁷⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 524.

⁷⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 204.

Cevzî⁷⁹² râvi hakkında menfî kanaate sahip ulemâ arasındadır. *Mecrûhîn*’inde oldukça sert ifadeler kullanan İbn Hibbân ise râvinin meşhur kimselerden münker rivayetlerle teferrüd ettiğini ve mürsel nakilleri vaslettiğini söylemiştir. Hafs b. Ömer’in onu tekzîb edip hadisini terk ettiğini kaydeden İbn Hibbân, Müreccâ’nın rivayetleri ile ihticâc olunmayacağını belirtmiştir.⁷⁹³

Netice itibariyle Müreccâ’ı kizb ile itham eden Hafs b. Ömer’in söz konusu değerlendirmesinde yalnız kaldığı, râviyi taz’îf ifadeleriyle değerlendiren başka münekkitler bulunsa da hakkında tevsîk lafızları kullanan birçok âlimlerin bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle râvinin hadisi i’tibâra elverişli kimseler arasında zikredilebileceği söylenebilir.

C. Zayıf Râviler

Aşağıda Yahyâ b. Maîn tarafından araştırmaya konu olan tenkit terimleriyle nitelenip diğer münekkitlerin de görüşlerine müracaat edilmek suretiyle rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gereken kimseler arasında zikredilmesinin uygun olduğu kanaatine ulaşılan râviler incelenmiştir.

1. Ebû’l-Hasan Atıyye b. Sa’d el-Avfî el-Cedelî (ö. 111)

Daha ziyâde el-Avfî, el-Cedelî izâfeleriyle meşhur olmakla birlikte el-Kaysî ve el-Kûfî şeklinde nisbeleri de bulunan Atıyye b. Sa’d, muhaddisliğinin yanında müfessir kimliğiyle de tanınmıştır. Atıyye dünyaya geldiği sırada babası, Kûfe’de bulunan Hz. Ali’ye (ö. 40) giderek bir oğlunun olduğunu söylemiş ve ona isim vermesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) “Bu Allah’ın bir hediyesidir” diyerek adını Atıyye koymuştur. Hz. Ali taraftarı olarak siyasetin içinde bulunduğu anlaşılan Atıyye’nin; İbnü’l-Eş’as’ın (ö. 85) maiyetinde Haccâc b. Yûsuf’a (ö. 95) karşı savaştığı, savaş neticesinde İbnü’l-Eş’as yenilince İran içlerine kaçmasına rağmen yakalanıp Haccâc’ın isteği üzerine Hz. Ali’ye lânet etmediği için 400 kırbaç cezasıyla birlikte saç ve sakalının kazıtıldığı nakledilmiştir.⁷⁹⁴ Başta Ebû Saîd el-Hudrî olmak üzere Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs (ö. 68), Zeyd b. Erkam (ö. 68), Abdullah b. Ömer gibi sahâbeden hadis almış, kendisinden de Haccâc b. Ertât , Zekeriyâ b. Ebû Zâide (ö. 147), Süleymân b. Mihrân el-A’miş ile oğlu Hasan b. Atıyye (ö. 181) gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁷⁹⁵

Yahyâ b. Maîn’in, Atıyye b. Sa’d’ı rivayeti alınabilecek râviler arasında değerlendirdiği söylenebilir. Nitekim o, bir defasında Atıyye’nin hadisini “sâlih”

⁷⁹¹ Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, IV, 265.

⁷⁹² İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ’ ve’l-metrûkîn*, III, 112.

⁷⁹³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 27-28.

⁷⁹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VIII, 421.

⁷⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbül’l-Kemâl*, XX, 145-46.

şeklinde tavsif etmiş,⁷⁹⁶ bir defasında ise onunla ihticâc edilip edilmeyeceği sorulduğunda kendisinde bir beis olmadığını belirtmiştir.⁷⁹⁷ Ayrıca İbn Maîn'in, Atıyye el-Avfî ile Ebû Nadre Münzir b. Mâlik'in (ö. 108)⁷⁹⁸ durumları ile ilgili sorulan soruyu, "Ebû Nadre'yi daha çok severim" şeklinde cevapladığı da nakledilmiştir.⁷⁹⁹

Atıyye b. Sa'd ile ilgili değerlendirmede bulunan diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleri incelendiğinde hakkında olumlu kanaat bildiren münekkitlerin az olduğu, ağırlıkla taz'îf edildiği görülmektedir. Nitekim Atıyye hakkındaki en müspet ifadeler râvinin sika olduğunu umduğunu söyleyip hadislerini "sâlih" lafzıyla nitelemekle birlikte rivayetiyle ihticâc edilmeyeceğini dile getiren İbn Sa'd'a aittir.⁸⁰⁰ Bezzâr ise onun teşeyyu' ile itham edildiğine dikkat çekmiş ancak insanların çoğunun kendisinden hadis rivayet ettiğini de belirtmiştir.⁸⁰¹ Ebû Hâtim⁸⁰² ve İbn Adî,⁸⁰³ Atıyye'nin zayıf olduğunu fakat hadisinin yazılabileceğini söylemişlerdir. Yine İbn Hacer'in, râvi hakkında Şîî ve müdellis dediği, ayrıca çok hata yapmakla birlikte "sadûk" bir kimse olduğunu ifade ettiği de kaydedilmelidir.⁸⁰⁴ Atıyye hakkında Ebû Dâvûd, "kendisine itimâd edilen kimselerden değildir" demiş,⁸⁰⁵ Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sâcî ise rivayetlerinin delil olarak kullanılamayacağını dile getirmiştir.⁸⁰⁶ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel,⁸⁰⁷ Ebû Zûr'a,⁸⁰⁸ Nesâî,⁸⁰⁹ ve Beyhakî de⁸¹⁰ râviyi taz'îf eden münekkitler arasında zikredilebilir. Ukaylî'nin *Du'afâ*'sında zikrettiği⁸¹¹ râvi, İbn Hibbân tarafından tedlîs yaptığı gerekçesiyle tenkid edilerek hadisleriyle ihticâc olunması bir yana yazılmasının dahi caiz olmayacağı söylenerek cerh edilmiştir.⁸¹² Son olarak Zehebî, Atıyye b. Sa'd'ın Şîî olduğunu⁸¹³ ve taz'îfi hususunda icmâ bulunduğunu ifade etmektedir.⁸¹⁴

⁷⁹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 500.

⁷⁹⁷ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerîyya*, s. 84.

⁷⁹⁸ Yahyâ b. Maîn'in Ebû Nadre ile ilgili "sika" değerlendirmesi için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, VI, 151; a.mlf., *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 237.

⁷⁹⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 439.

⁸⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 421.

⁸⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 226.

⁸⁰² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 383.

⁸⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 85.

⁸⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 393.

⁸⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 264.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 226.

⁸⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 548-49.

⁸⁰⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 383.

⁸⁰⁹ Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 193.

⁸¹⁰ Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âsâr*, XI, 92; XII, 20.

⁸¹¹ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 359.

⁸¹² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 176.

⁸¹³ Zehebî, *Siyerü'l-âmi'n-nübelâ*, V, 326.

⁸¹⁴ Zehebî, *el-Mugnî*, I, 617; a.mlf., *Dîvânü'd-du'afâ'*, s. 276.

Yukarıda kaydedilen bilgiler neticesinde Atıyye b. Sa'd'ın münekkitlerin çoğu tarafından taz'îf edildiği göz önünde bulundurularak kendisinin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gereken zayıf râvilerden olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2. Zür'a b. İbrâhim ed-Dımaşkî ez-Zübeydî (ö. 132)

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Zür'a b. İbrâhim, Atâ b. Ebû Rebâh, Hâlid b. el-Leclâc (ö. ?) gibi kimselerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Saîd b. Ebû Hilâl (ö. 135), Muhammed b. Şuayb (ö. 200) gibi kişiler hadis almıştır.⁸¹⁵

Zür'a b. İbrâhim ile ilgili Yahyâ b. Maîn'den ulaşan tek değerlendirme "sâlihu'l-hadîs" şeklinde olup⁸¹⁶ diğer münekkitlerin görüşleri râvinin rivayete ehliyeti açısından doğru kanaate ulaşma noktasında önem arz etmektedir.

Zür'a b. İbrâhim hakkında değerlendirmelerine ulaşılan cerh-ta'dîl âlimleri arasında en müspet olarak nitelenebilecek görüş İbn Hibbân'ın, hadisinin i'tibâr için kullanılabileceği şeklindeki ifadesidir.⁸¹⁷ Yine Ebû Hâtim de kuvvetli olmamakla birlikte hadisnin yazılabileceğini belirtmiştir.⁸¹⁸ Fakat zikredilen iki münekkidin dışında ulemânın râvi ile ilgili menfi kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ali b. el-Medînî, Zür'a'nın taz'îf edildiğini ve kuvvetli olmadığını kaydetmiş⁸¹⁹ *Hilyetü'l-evliyâ'* müellifi Ebû Nuaym el-İsfahânî güvenilir ve emin olmadığını söylemiş⁸²⁰ İbnü'l-Cevzî de râviyi *Du'afâ*'sında zikretmiştir.⁸²¹ Zür'a b. İbrâhim ile ilgili en ağır cerh ise *Târîhu Medîneti Dımaşk* isimli eserin sahibi İbn Asâkir'in, râvinin hadis uydurduğuna dair kaydettiği bilgidir. İbn Asâkir, onun önceden yahudi bir sihirbaz olduğunu, sonra tevbe edip İslâm'a girdiğini belirtmiş, ardından da İsmâil b. Ubeydullah'ın (ö. 131) "Onun İslâm olması katımızda sahih olmakla birlikte sihirden tövbesi doğru değildir" şeklindeki sözünü nakletmiştir.⁸²²

Aktarılan bilgiler, Zür'a b. İbrâhim'in âlimlerin bir kısmı tarafından zayıf sayıldığını, İbn Asâkir'den ise şiddetli cerhle geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte bazı münekkitlerin kendisini hadisi i'tibâr için alınabilecek râvilerden kabul ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Netice olarak Zür'a b. İbrâhim'in zayıf bir râvi olduğu fakat metruk olarak da nitelenemeyeceğini söylenmek mümkündür.

⁸¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 606-607.

⁸¹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 429.

⁸¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 344.

⁸¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 607.

⁸¹⁹ Ali b. el-Medînî, *Su'âlât*, s. 153.

⁸²⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 499.

⁸²¹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, I, 293.

⁸²² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XIX, 3-8.

3. Ebû Amr Mücâlid b. Saîd el-Kûfî el-Hemdânî (ö. 144)

Ebû Umeyr ve Ebû Saîd şeklinde farklı künyelerinin de bulunduğu rivayet edilen Mücâlid b. Saîd, sahâbe devrinde dünyaya gelmiş olup sığâr-ı tâbiîn tabakası içinde zikredilmektedir.⁸²³ Râvi; Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî (ö. 104) başta olmak üzere Kays b. Ebû Hâzim (ö. 97) ve Ebü'l-Veddâk Cebr b. Nevf el-Hemdânî (ö. ?) gibi kimselerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Hafs b. Gıyâs, Süfyân b. Uyeyne ile oğlu İsmâil b. Mücâlid (ö. ?) gibi pek çok âlim nakilde bulunmuştur.⁸²⁴

Mücâlid b. Saîd’le ilgili birbirlerinden ayrı mertebelere işaret eden birçok farklı değerlendirmede bulunan Yahyâ b. Maîn’in râvi hakkında kullandığı en müspet ifade “sika” şeklindedir.⁸²⁵ Mücâlid ile ilgili kullandığı “sâlih keennehû”⁸²⁶ lafzı de yine olumlu değerlendirmeler arasında zikredilebilir. Öte yandan hadislerinin delil olarak kullanılamayacağını belirttiği⁸²⁷ ve hatta hakkında “zayıf, vâhi’l-hadîs” dediği de nakledilmiştir.⁸²⁸ Dolayısıyla Mücâlid b. Saîd hakkındaki net kanaatinin tespit edilmesi mümkün olmayan İbn Maîn’in, en ihtiyatlı ifadeyle râviyi hadisi i‘tibâr için alınabilecek kimseler arasında gördüğünün söylenmesi mümkündür.

Diğer cerh-ta‘dîl ulemâsının görüşleri incelendiğinde kahir ekseriyetinin Mücâlid’i hıfzındaki za‘f nedeniyle taz‘îf ettiği görülmektedir. Nitekim İclî, “câizü’l-hadîs, hasenü’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte Yahyâ b. Saîd’in râvinin telkine açık olduğuna dair tenkidini aktarmış,⁸²⁹ Cûzcânî de hadisnin taz‘îf edildiğini söylemiştir.⁸³⁰ Dârekutnî râvi hakkında “leyse bi-sika, lâ yu‘teber bihî”⁸³¹ ifadelerine yer verirken İbn Hibbân da Mücâlid’in hıfzındaki probleme işaret etmiş ayrıca isnadları maklûb hale getirdiğini ve mürselleri vaslettiğini belirterek kendisiyle ihticâc etmenin caiz olmadığını dile getirmiştir.⁸³² Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, “kezâ ve kezâ”,⁸³³ “leyse bi-şey” değerlendirmesinde bulunmuş ve insanların ref‘ etmediği birçok hadisi ref‘ ettiğini haber vermiştir.⁸³⁴ Yine İbn Sa‘d,⁸³⁵ Dârekutnî⁸³⁶ ve Zehebî’nin⁸³⁷ de râvinin hadisindeki za‘fa işaret eden âlimler arasında kaydedilmesi

⁸²³ Zehebî, *Siyerü a ‘lâmi’ n-nübelâ*, VI, 285.

⁸²⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVII, 220-21.

⁸²⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 270.

⁸²⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî)*, s. 217.

⁸²⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 60.

⁸²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VIII, 362.

⁸²⁹ İclî, *Mâ ‘rifetü’s-sikât*, II, 264-65.

⁸³⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, s. 144.

⁸³¹ Dârekutnî, *Su‘âlâtü’l-Berkânî li’l-Dârekutnî*, s. 133.

⁸³² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 10.

⁸³³ Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel (Merrûzî rivayeti)*, s. 61.

⁸³⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, VIII, 361.

⁸³⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VIII, 468.

⁸³⁶ Dârekutnî, *ed-Du‘afâ’ ve ‘l-metrûkîn*, s. 373.

⁸³⁷ Zehebî, *Siyerü a ‘lâmi’ n-nübelâ*, VI, 285.

mümkündür. Ukaylî⁸³⁸ ve İbn Şâhin'in⁸³⁹ *Du'afâ*'larında zikrettiği Mücâlid, İbn Hacer tarafından "leyse bi'l-kavî" lafzıyla değerlendirmiştir. Ayrıca İbn Hacer, râvinin hıfzının ömrünün sonunda bozulduğuna da işaret etmiş, başka bir yerde ise hakkında "zayıf" ifadesini kullanmıştır.⁸⁴⁰ İbn Mehdî ise Mücâlid'in Yahyâ b. Saîd ile Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (ö. 201) rivayetleri hakkında "leyse bi şey" değerlendirmesinde bulunmuş fakat Şu'be, Hammâd b. Zeyd ve Ebû Muâviye Hüseyim b. Beşîr (ö. 183) rivayetlerinin hıfzının bozulmasından önceki zamana tekabül ettiğini vurgulamıştır.⁸⁴¹ Ebû Hâtim, râvinin hadisinin kuvvetli olmadığını ve kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirtmiş,⁸⁴² Yahyâ b. Saîd de kendisini taz'îf etmiştir.⁸⁴³

Bazı âlimler Mücâlid'in hıfzındaki kusura işaret etmekle beraber doğru sözlü ve sâlih bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Örneğin Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, Mücâlid'in sadûk bir kimse olduğunu ancak tenkide uğradığını belirtmiştir.⁸⁴⁴ Yine Buhârî'nin râviyi "sadûk"⁸⁴⁵ ifadesiyle tavsif etmesine karşın İbn Mehdî'nin kendisinden hadis almadığını, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın da onu taz'îf ettiğine işaret ettiği belirtilmelidir.⁸⁴⁶ Ayrıca İbn Şâhin'in *Sikât*'ında da zikrettiği Mücâlid,⁸⁴⁷ Nesâî tarafından "sika", "leyse bi'l-kavî",⁸⁴⁸ "zayıf",⁸⁴⁹ gibi farklı lafızlarla değerlendirilmiştir. İbn Adî, Şa'bî rivayetlerinin bir kısmı hakkında "sâlih" değerlendirmesinde bulunsun da hadislerinin büyük kısmının gayr-ı mahfûz olduğunu dile getirmiştir.⁸⁵⁰ Son olarak hadis hafızı Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ'nın (ö. 252), sıdkı sebebiyle Mücâlid'den hadis tahammül edilebileceği şeklindeki ifadeleri râvi hakkında müspet değerlendirmeler arasında kaydedilmelidir.⁸⁵¹

Netice itibariyle münekkit ulemânın büyük çoğunluğu tarafından taz'îf edilen Mücâlid b. Saîd'in, hadisine ihtiyatla yaklaşılması gereken zayıf râviler arasında kaydedilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

⁸³⁸ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, IV, 232.

⁸³⁹ İbn Şâhin, *Târihu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 181.

⁸⁴⁰ İbn Hacer, *Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şisrî), Riyad: Dârü'l-Âsime, 1418/1998, XI, 218.

⁸⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 361.

⁸⁴² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 362.

⁸⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 361.

⁸⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 41.

⁸⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 41.

⁸⁴⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 9; a.mlf., *et-Târihu's-sagîr*, II, 74; a. mlf., *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 116.

⁸⁴⁷ İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, s. 234.

⁸⁴⁸ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 286.

⁸⁴⁹ Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ'*, s. 223.

⁸⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 171.

⁸⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 41.

4. Ömer b. Nebhân el-Abdî el-Basrî (ö. ?)

Az sayıda hocadan rivayette bulunan Ömer b. Nebhân, Hasân-ı Basrî ve bilhassa tefsir alanındaki ilminin genişliğiyle tanınan Katâde b. Diâme'den (ö. 117) hadis almıştır. Kendisinden de Ca'fer b. Süleymân (ö. 178), Bîşr b. Mansûr (ö. 180), Selm b. Kuteybe (ö. 200) gibi isimler hadis nakletmiştir.⁸⁵²

Kaynaklarda Yahyâ b. Maîn'den Ömer b. Nebhân hakkında "sâlihu'l-hadîs" ve "leyse bi-şey" şeklinde olmak üzere iki ayrı görüş nakledilmiştir. Bahsi geçen lafızlardan ilki *Târîh*'in Dûrî rivayetinde kaydedilmiştir. Burada önce Hâris b. Nebhân (ö. 160) "leyse bi-şey" ifadesiyle değerlendirilmekte hemen peşinden ise Ömer b. Nebhân hakkında "sâlihu'l-hadîs" lafzı yer almaktadır.⁸⁵³ Ömer hakkında Yahyâ'nın "leyse bi-şey" kanaatini ise İbn Ebû Hâtim, Dûrî kanalıyla aktarmaktadır.⁸⁵⁴ Yahyâ b. Maîn'in râvi hakkında ayrı zamanlarda farklı değerlendirmelerde bulunması ihtimal dâhilinde ise de *Târîh*'in Dûrî rivayetinde "leyse bi-şey" değerlendirmesini Ömer b. Nebhân değil de Hâris b. Nebhân hakkında yapması ve Ömer'i "sâlihu'l-hadîs" lafzıyla tavsif etmesi İbn Ebû Hâtim'in aktarılan naklinde hata yaptığını ihsas etmektedir. Bununla birlikte İbn Maîn'in zikredilen görüşlerinden başka bir değerlendirmesine ulaşamamış, dolayısıyla râvi hakkındaki net kanaati de tespit edilememiştir.

Diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin hemen hepsinin râvi hakkında menfî kanaat taşıdığını söylemek mümkündür. Nitekim Ukaylî,⁸⁵⁵ İbn Adî⁸⁵⁶ ve İbnü'l-Cevzî'nin⁸⁵⁷ *Du'afâ* 'larında zikrettiği Ömer b. Nebhân; Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs, Ebû Hâtim,⁸⁵⁸ Fesevî⁸⁵⁹ ve İbn Hacer⁸⁶⁰ tarafından taz'îf edilmiş, Buhârî ise hadislerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret etmiştir.⁸⁶¹ Zehebî, râvinin ulemâ tarafından taz'îf edildiğini belirtirken⁸⁶² Ebû Dâvûd da Ahmed b. Hanbel'in onu zemmettiğini dile getirmiştir.⁸⁶³ Son olarak Ömer b. Nebhân hakkında en şiddetli cerhin, meşhur kimselerden çokça münker rivayette bulunduğunu söyleyerek terkinin gerektiğini belirten İbn Hibbân tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.⁸⁶⁴

Netice itibariyle münekkitletlerin tamamı tarafından cerh edildiği dikkate alındığında Ömer b. Nebhân'ın zayıf bir râvi olduğu kaydedilebilir.

⁸⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 515.

⁸⁵³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 111.

⁸⁵⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 138.

⁸⁵⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 193.

⁸⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 61-62.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, II, 218.

⁸⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 138.

⁸⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 500.

⁸⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 417.

⁸⁶¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 203; a.mlf., *et-Târîhu's-sagîr*, II, 121.

⁸⁶² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 274; a.mlf., *el-Kâşif*, II, 70; a.mlf., *el-Mugnî*, II, 53; a.mlf., *Dîvânü'd-du'afâ*, s. 298.

⁸⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 500.

⁸⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 90.

5. Ebû Vehb Zem‘a b. Sâlih el-Cenedî el-Yemânî (ö. ?)

Zem‘a b. Sâlih; İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr (ö. 126), Hişâm b. Urve gibi önemli isimlerden hadis almış, kendisinden de akranı İbn Cüreyc’in yanı sıra İsmâil b. Ayyâş (ö. 181), Vekî‘ b. el-Cerrâh, Abdullah b. Vehb, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ravh b. Ubade (ö. 205) gibi âlimler nakilde bulunmuştur.⁸⁶⁵

Yahyâ b. Maîn, Zem‘a b. Sâlih ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu değerlendirmeler müspet olanlardan menfilere doğru sıralandığı takdirde Dûrî’nin râvinin rivayetteki durumunu sorması üzerine kullandığı “suveylih”⁸⁶⁶ ifadesiyle aynı şekilde *Târîh*’in başka bir yerinde kaydettiği “suveylihu’l-hadîs”⁸⁶⁷ lafızları ilk sırada zikredilebilir. Yine Dûrî, İbn Maîn’in râvi hakkında kuvvetli olmadığı şeklindeki görüşüyle birlikte Sâlih b. Ebû’l-Ahdar (ö. 140) ile yaptığı mukayesede Zem‘a’yı hadisçe daha sâlih olarak nitelediği haberini nakletmiştir.⁸⁶⁸ Öte yandan Âcurrî, Sâlih ile Zem‘a’dan hangisinin tercihe şayan olduğu sorusuna İbn Maîn’in iki râviden herhangi birini tercih etmediğini söyleyerek cevap verdiğini aktarmıştır.⁸⁶⁹ Ayrıca İbn Maîn’in râviyi “zayıf”⁸⁷⁰ ve “hadisi zayıftır”⁸⁷¹ şeklinde tavsif ettiği de nakledilmiştir. Netice itibariyle Zem‘a hakkında kimi zaman ta’dîlin alt mertebelerine delâlet eden lafızlar kullanmasının yanında bazen de taz’îf ifadelerine yer veren İbn Maîn’in, râviyi hadisi i’tibâr için alınabilecek kimseler arasında gördüğü söylenebilir.

Diğer münekkitlerin değerlendirmelerine bakıldığında çoğunluğun Zem‘a’yı zayıf râviler arasında zikrettiği görülmektedir. Nitekim kendisiyle ilgili en olumlu ifadeler bazı rivayetlerinde zaman zaman yanılmakla birlikte hadislerinin sâlih olduğunu umduğunu ve kendisinde bir beis bulunmadığını söyleyen İbn Adî’ye aittir.⁸⁷² İbn Hibbân da Zem‘a’nın sâlih bir şahsiyet olduğunu dile getirmekle birlikte meşhur muhaddislerden münker rivayetler nakledecek kadar vehme düştüğünü kaydetmektedir.⁸⁷³ Sâcî ise ahkâma müteallik konularda rivayetiyle ihticâc olunmayacağını ifade ederken⁸⁷⁴ Cûzcânî Zem‘a hakkında “mütemâsek” terimini

⁸⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 386-87.

⁸⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 133.

⁸⁶⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 75.

⁸⁶⁸ İbn Maîn, *Târîh*, IV, 286.

⁸⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, I, 395.

⁸⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 624.

⁸⁷¹ Yahyâ b. Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyya*, s. 46.

⁸⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 202.

⁸⁷³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 312.

⁸⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 339.

kullanmıştır.⁸⁷⁵ Amr b. Ali el-Fellâs da kendisinde zayıflık bulunmakla birlikte “câizü’l-hadîs” olduğunu ifade etmiştir.

Hâkim el-Kebîr’in kuvvetli olmadığını belirttiği⁸⁷⁶ râvî, Ukaylî,⁸⁷⁷ İbn Şâhin⁸⁷⁸ ve İbnü’l-Cevzî’nin⁸⁷⁹ *Du’afâ*’larında kaydedilmiş ve yine Ahmed b. Hanbel,⁸⁸⁰ Ebû Hâtim⁸⁸¹ ve Ebû Dâvûd⁸⁸² gibi münekkitler tarafından da taz’îf edilmiştir. Ayrıca Zem’a ile Sâlih b. Ebû’l-Ahdar arasında mukayese yapan Ebû Dâvûd, Zem’a’dan hadis tahrîc etmediğini ve Sâlih’i yeğlediğini ifade etmiştir.⁸⁸³ Bir defasında hakkında “zayıf”⁸⁸⁴ ifadesini kullanan Nesâî, başka bir yerde de “leyse bi’l-kavî” değerlendirmesinde bulunmuş ve Zührî’den rivayetlerinde çok hatası olduğunu kaydetmiştir.⁸⁸⁵ Yine Ebû Zûr’a, “leyyin” ve “vâhi’l-hadîs” şeklinde farklı değerlendirmelerde bulunmuş ve ayrıca Zührî’den rivayetlerinde sorun bulunduğuna işaret etmiştir.⁸⁸⁶ Buhârî, hadislerine muhalefet edildiğini ve Abdurrahman b. Mehdî’nin sonradan kendisinden hadis almayı bıraktığını kaydederken⁸⁸⁷ Fesevî de rivayetlerinden kaçınılan kimseleri sıraladığı başlığın altında Zem’a b. Sâlih’i zikretmiştir.⁸⁸⁸ Râvinin “zayıf” olduğunu söyleyen İbn Hacer ise Müslim’in kendisinin rivayetine makrûnen yer verdiğini belirtmiştir.⁸⁸⁹ Son olarak İbn Huzeyme de Zem’a hakkında olumsuz kanaatlerini dile getiren münekkitler arasında zikredilebilir.⁸⁹⁰

Yukarıda kaydedilen bilgiler neticesinde cerh-ta’dîl âlimlerinin kahir ekseriyeti tarafından taz’îf edilen Zem’a b. Sâlih’in, rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gereken zayıf râviler arasında zikredilmesinin uygun olacağı görülmektedir.

6. Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî (ö. ?)

Âbid ve zâhid şahsiyetiyle tanınan babası Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 127) başta olmak üzere, Ca’ferî fıkhnın kurucusu Ca’fer es-Sâdık (ö. 148), hadis ve kıraat âlimi Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131), mutlak müctehid ve muhaddis Muhammed b.

⁸⁷⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü’r-ricâl*, s. 251. Zikredilen tenkit lafzının, rivayet ettiği hadisin i’tibâr veya ihtibâr için alınabilecek kimseler ile ilgili kullanıldığı bilgisi için bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 231.

⁸⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 339.

⁸⁷⁷ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, II, 94.

⁸⁷⁸ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn*, s. 91.

⁸⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, I, 296.

⁸⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 531.

⁸⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 624.

⁸⁸² İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 339.

⁸⁸³ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, I, 395.

⁸⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 339.

⁸⁸⁵ Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, s. 112.

⁸⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 624.

⁸⁸⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 451.

⁸⁸⁸ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, III, 41.

⁸⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 217.

⁸⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 339.

Abdurrahmân b. Ebû Leylâ gibi önemli kişilerden hadis almıştır. Kendisinden de Yahyâ b. Eyyûb (ö. 163), *Müsned* sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204), Abdüssamed b. Abdülvâris (ö. 206) gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁸⁹¹

Yahyâ b. Maîn'den, Muhammed b. Sâbit ile ilgili birbirinden farklı mânalara delâlet eden muhtelif değerlendirmeler nakledilmiştir. İbn Ebû Hayseme, onun Muhammed'i "leyse bi-kavî" şeklinde tavsif ettiğine dair bir bilgi aktarmış,⁸⁹² Dürî de *Târîh*'te İbn Maîn'in "leyse bi-şey" dediğini kaydetmiştir.⁸⁹³ Diğer yandan Dürî, *Târîh*'in başka bir yerinde İbn Maîn'den "sâlihu'l-hadîs"⁸⁹⁴ şeklinde bir değerlendirme de nakletmiştir. Birbirlerinden farklı mertebelere işaret eden söz konusu lafızların, İbn Maîn'in râvi hakkında elde ettiği yeni bir bilgiye göre birbirine zıt iki farklı hüküm verdiği ihtimaliyle açıklanması mümkün olmakla birlikte Dürî'nin benzer isimlere sahip râvileri birbirine karıştırmış olması muhtemeldir. Nitekim benzer bir durumun yaşandığı Mugîre b. Abdurrahman isimli üç ayrı râvinin değerlendirmesinde, Ebû Dâvûd, Yahyâ b. Maîn'den aktarılan ihtilâflı lafızların, *Târîh*'in râvisi Dürî'nin benzer isimli râvileri sehven birbirine karıştırmışından kaynaklandığı açıklamıştır.⁸⁹⁵ Ayrıca münekkitlerin râviler hakkındaki ihtilâflı değerlendirmelerini İbn Maîn özelinde inceleyen Sa'dî Mehdî el-Hâşimî de Yahyâ b. Maîn'in değerlendirmelerinin doğru nakledilip nakledilmediğinin tespit edilmesiyle ilgili açtığı başlıkta, İbn Maîn'in kavillerini aktaran râvilerin hata yapma ihtimalinden bahsetmiş ve Muhammed b. Sâbit'le birlikte yukarıda bahsi geçen Mugîre b. Abdurrahman'ı söz konusu duruma misal olarak zikretmiştir.⁸⁹⁶ Netice itibariyle aktarılan lafızlardan hareketle İbn Maîn'in râvi hakkındaki net görüşünü tespit etmek mümkün olmadığından doğru bir neticeye varmak için diğer münekkitlerin kanaatlerini incelemek daha isabetli olacaktır.

Cerh-ta'dîl âlimlerinin Muhammed b. Sâbit ile ilgili değerlendirmeleri incelendiğinde Hâkim en-Nîsâbü'rî dışında râvi hakkında müspet kanaat taşıyan kimsenin olmadığı görülmektedir. Hâkim, Siczî'nin (ö. 438) kendisine yönelttiği "o sika mıdır?" sorusunu "lâ be'se bih" şeklinde cevaplamış ve "O, münker hadis rivayet etmezdi fakat ne var ki Şeyhayn ondan tahrîcde bulunmamıştır." demiştir.⁸⁹⁷ İbn Şâhin ise bir yerde "leyse bi-şey"⁸⁹⁸ başka bir yerde ise "leyse bi-kavî" demiş ve ardından Affân b. Müslim es-Saffâr'ın (ö. 220) "Muhammed özünde sâlih ve sadûk bir adamdır fakat

⁸⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 547-48.

⁸⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 217.

⁸⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 206.

⁸⁹⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 276.

⁸⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 264.

⁸⁹⁶ Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, *İhtilâfü akvâli'n-nukkâdi fi'r-ruvâti'l-muhtelefi fihim ma'a dirâseti hâzihi'z-zâhirati 'inde İbn Maîn*, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-kurâ, ts., s. 47-50.

⁸⁹⁷ Hâkim, *Su'âlâtü Mes'ûd b. 'Alî es-Siczî ma'a es'ileti'l-Bağdâdiyyîn 'an ahvâli'r-ruvât* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988, s. 77.

⁸⁹⁸ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 165.

onun hadisi zayıftır.” şeklindeki değerlendirmesini nakletmiştir.⁸⁹⁹ Fakat bu noktada İbn Hacer’in Affân b. Müslim’den aktarılan bu değerlendirmenin Muhammed b. Sâbit el-Abdî (ö. 147) hakkında olduğu şeklinde bir ikazının bulunduğu da kaydedilmelidir. Ayrıca Ebû Zûr’a’nın “leyyin”;⁹⁰⁰ Fesevî’nin “leyse bi’l-kavî”;⁹⁰¹ Ebû Dâvûd,⁹⁰² Nesâî,⁹⁰³ Dârekutnî⁹⁰⁴ ve İbn Hacer’in “zayıf”⁹⁰⁵ şeklindeki değerlendirmeleri de Muhammed b. Sâbit hakkındaki cerhler arasındadır. Ebû Hâtim ise râvinin “münkerü’l-hadîs” olduğunu söylemiş ve hadisnin i’tibâr için yazılabileceğini fakat delil olarak kullanılmayacağını belirtmiştir.⁹⁰⁶ Bunların yanında İbn Hibbân, babasından kendisine ait olmayan hadisler rivayet ettiğini ve hadisiyle ihticâc etmenin câiz olmadığını söyleyerek *Mecrûhîn*’inde zikretmiş,⁹⁰⁷ Ukaylî,⁹⁰⁸ İbnü’l-Cevzî⁹⁰⁹ ve hadislerinin mütâbiinin bulunmadığına işaret etmek suretiyle İbn Adî,⁹¹⁰ çoğunlukla zayıf râvileri ihtiva eden eserlerine kaydetmişlerdir. Buhârî’nin *Târîhu’l-kebîr*’inde kaydettiği “fîhi nazar”⁹¹¹ ifadesi ile Ezdî’den nakledilen “sâkıt”⁹¹² şeklindeki değerlendirme Muhammed b. Sâbit hakkındaki şiddetli cerhlerdir.

Aktarılan bilgiler neticesinde Muhammed b. Sâbit’in terkinde icmâ olmasa da münekkitlerin kahir ekseriyeti tarafından zayıf bulunduğu söylenebilir. Yahyâ b. Maîn’in de kendisi hakkında “leyse bi-kavî” ile “leyse bi-şey” şeklinde iki ayrı cerhinin bulunması yukarıda belirtildiği üzere “sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesinin incelenen râvi ile ilgili olmayıp Dûrî’nin sehven Muhammed b. Sâbit el-Bünânî hakkında bir değerlendirme olarak kaydettiği görüşünü desteklemektedir.

7. İbrâhim b. Muhâcir b. Mismâr el-Medenî (ö. ?)

İbrâhim b. Muhâcir; Safvân b. Süleym (ö. 132), Ömer b. Hafs b. Zekvân (ö. ?) gibi kimselerden hadis nakletmiş, kendisinden de Ebû Yahyâ Ma’n b. İsâ (ö. 198), İbrâhim b. Münzir el-Esedî (ö. 236) gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁹¹³

Tespit edildiği kadarıyla Yahyâ b. Maîn’in İbrâhim b. Muhâcir ile ilgili tek değerlendirmesi “sâlih, leys bihî be’s” şeklindedir.⁹¹⁴ Bu değerlendirmeden hareketle

⁸⁹⁹ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn*, s. 167.

⁹⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 217.

⁹⁰¹ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, II, 664.

⁹⁰² Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, I, 363.

⁹⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 83.

⁹⁰⁴ Dârekutnî, *Su’âlâtü’s-Sülemî*, s. 276.

⁹⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 470.

⁹⁰⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 217.

⁹⁰⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 252.

⁹⁰⁸ Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*, IV, 39.

⁹⁰⁹ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, III, 45.

⁹¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 313.

⁹¹¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 50.

⁹¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 83.

⁹¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 133.

⁹¹⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 72.

İbn Maîn'in râviyi, hadisi i'tibâr için elverişli kimselerden olarak gördüğü söylenebilir.

İbrahim b. Muhâcir hakkında görüş bildiren diğer münekkitlerin değerlendirmelerinin tamamının menfî yönde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İbn Adî, kimi hadislerinde nekâret bulunduğuna işaret etmiş, diğer hadisleri için ise "sâlih" terimini kullanmıştır.⁹¹⁵ Yine Ebû Hâtîm, "münkerü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunmakla birlikte "metrûk değildir" derken başka bir defasında ise kendisine râvinin durumu sorulduğunda "şeyh" kelimesiyle karşılık vermiştir.⁹¹⁶ Son olarak İbrahim b. Muhacir ile ilgili bir defasında "leyse bi'l-kavî"⁹¹⁷ başka bir defasında da "zayıf"⁹¹⁸ ifadesini kullanan Nesâî, onu "zayıf" ıstılahıyla niteleyen İbn Hacer,⁹¹⁹ "münkerü'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunan Buhârî⁹²⁰ ve "münkerü'l-hadîs cidden" ibaresiyle cerh edip ferd kaldığı hadislerde kendisiyle ihticâc etmeyi hoş görmediğini belirten İbn Hibbân,⁹²¹ râviyi taz'îf eden münekkitler arasında kaydedilmelidir.

Sonuç olarak İbrahim b. Muhacir ile ilgili İbn Maîn'in "sâlih, leyse bihî be's" ifadesi haricinde başka bir münekkit tarafından kullanılan bir tevsîk ifadesine rastlanmadığı, dolayısıyla râvinin rivayetine ihtiyatla yaklaşılacak zayıf kimselerden olduğu söylenebilir.

D. Metrûk Râviler

Tez içinde incelen râviler arasından hakkında metrûk olduğu sonucuna ulaşılan tek kimse olan Abbâd b. Kesîr ile ilgili Yahyâ b. Maîn'den nakledilen "sâlih" nitelemesinin onun hadis rivayetine ehliyetinden ziyade şahsiyetine yönelik olduğu görülmüştür. Aşağıda Abbâd b. Kesîr ile ilgili değerlendirmeler kaydedilecektir.

1. Abbâd b. Kesîr es-Sekafî el-Basrî (ö. 141)

Aslen Basralı olup sonradan Mekke'ye yerleşen Abbâd b. Kesîr, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali (ö. 122), Sâbit b. Eslem el-Bünânî, Ebü'z-Zinâd, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve ve akranı Süfyân es-Sevrî gibi kimselerden nakilde bulunmuş, kendisinden de sûfî muhaddis İbrâhîm b. Edhem (ö. 161), İsmâil b. Ayyâş (ö. 181), Damre b. Rebîa (ö. 182), Abdül'azîz b. Muhammed ed-Derâverdî (ö. 187), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn gibi isimler hadis rivayet etmiştir.

⁹¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 353.

⁹¹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 133.

⁹¹⁷ Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfiz Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrût: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1414/1984, VII, 82.

⁹¹⁸ Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, 41.

⁹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 94.

⁹²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 328; a.mlf., *et-Târîhu's-sagîr*, II, 264.

⁹²¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 108.

Abbâd'ın rivayete ehliyeti ile ilgili menfî kanaatleri nakledilen Yahyâ b. Maîn'in onun hadisi hakkında "leyse bi-şey" dediği kaydedilmiş ve ardından "sâlih" bir kimse olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir.⁹²² Başka defalarda da "leyse bi-şey"⁹²³ şeklinde değerlendirmede bulunduğu zikredilen İbn Maîn'in, râvi ile ilgili "hadisinde zayıflık var",⁹²⁴ "zayıf",⁹²⁵ ve "hadisi yazılmaz",⁹²⁶ gibi cerh ifadeleri kullandığı da aktarılmıştır. Dolayısıyla İbn Maîn'in Abbâd'ın şahsiyetine yönelik olarak müspet kanaat taşıdığı söylene dahi hadis rivayetindeki durumunu taz'îf ettiği görülmektedir.

Diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleri incelendiğinde Abbâd'ın âbid ve sâlih bir kimse olduğu vurgusuyla beraber hadis rivayeti hususunda münekkitletlerin tamamının kendisini taz'îf ettiği görülmektedir. Nitekim râvi hakkında bir defasında "leyse bi-zâke" şeklinde değerlendirmede bulunan Ahmed b. Hanbel'e, Abbâd'da Kaderiliğin bulunup bulunmadığı sorulunca "Hayır, ne var ki hadisi pek de kuvvetli değildir." cevabını vermiştir.⁹²⁷ Başka bir defasında ise işitmediği hadisler rivayet ettiğini vurgulamasının ardından "sâlih" bir kimse olduğuna işaret eden İbn Hanbel'e işitmediği halde nasıl hadis rivayet ettiği sorulmuş, o da bu durumu râvinin dalgınlığıyla açıklamıştır.⁹²⁸ Aynı şekilde Ebû Zür'a er-Râzî de Abbâd b. Kesîr'in hadisinin yazılmayacağını dile getirdikten sonra onun sâlih bir kimse olduğunu ancak hadis zabtı hususunda kusurunun bulunduğunu söylemiştir.⁹²⁹ Yine İclî, "zayıf, metrûkû'l-hadîs" lafızlarıyla kanaatini bildirmesinin ardından "sâlih" bir kimse olduğunu söylemiş,⁹³⁰ zühd ve ibadet yönüne işaret eden Fesevî de hadisi hakkında "leyse bi-şey" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹³¹ Ukaylî,⁹³² hadislerinin mütâbiinin bulunmadığını dile getiren İbn Adî⁹³³ ve Dârekutnî, Abbâd'ı *Du'afâ*'larında kaydetmişlerdir.⁹³⁴ Dârekutnî, başka bir yerde râviyi "zayıf" lafzıyla değerlendirmiş,⁹³⁵ Ebû Hâtim ise "za'îfû'l-hadîs" değerlendirmesinin yanında sikarlardan yaptığı nakillerdeki nekârete de işaret etmiştir.⁹³⁶ Ali b. el-Medîni'den nakledilen "lem yekûn bi-şey"⁹³⁷ değerlendirmesi ile Buhârî'nin "seketû anh"⁹³⁸ ve "terekûhu"⁹³⁹ şeklindeki ifadeleri râvi hakkında kullanılan şiddetli cerh lafızları

⁹²² Yahyâ b. Maîn, *Târih* (Dârimî rivayeti), s. 146.

⁹²³ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 90; a.mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 53.

⁹²⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 269.

⁹²⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 124.

⁹²⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 538.

⁹²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Rivâyetü'l-Merrûzî ve gayrihi), s. 107.

⁹²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 84-85.

⁹²⁹ Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-Du'afâ* ve *ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'*, s. 385; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 85.

⁹³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 102.

⁹³¹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, III, 140.

⁹³² Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 140.

⁹³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 542.

⁹³⁴ Dârekutnî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 301.

⁹³⁵ Dârekutnî, *Sünen*, I, 283.

⁹³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 85.

⁹³⁷ Ali b. el-Medîni, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân*, s. 125.

⁹³⁸ Buhârî, *et-Târihu's-sagîr*, II, 97.

⁹³⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 43; a.mlf., *ed-Du'afâ'ü's-sagîr*, s. 79.

arasındadır. Son olarak Abbâd'ı "metrûk" olarak niteleyen Ebû Dâvûd,⁹⁴⁰ Nesâî⁹⁴¹ ve İbn Hacer'in⁹⁴² ardından İbn Hibbân'ın naklettiğine göre İbnü'l-Mübârek'in onun hadislerinden sakınılması gerektiği şeklindeki görüşü râvi hakkında dile getirilen olumsuz kanaatler arasında kaydedilmelidir.⁹⁴³

Aktarılan bilgiler neticesinde âlimlerin büyük çoğunluğunun kanaatinin Abbâd'ın terki yönünde olduğu görülmüş, hakkındaki olumlu değerlendirmelerin ise hadis rivayetine ehliyetiyle ilgili değil, âbidâne hayat tarzıyla alâkalı ifadeleri ihsas ettiği tespit edilmiştir.

II. *Târîh*'te Yahyâ b. Maîn Dışındaki Bir Münekkit Tarafından "Sâlih" Şeklinde Nitelenen Râviler

Târîh'in râvileri Dûrî ve Dârimî, kimi zaman İbn Maîn'in râvi hakkındaki kanaatini serdettikten sonra o râvi ile ilgili diğer cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşlerini de kaydetmişlerdir. Teze konu olan kırk iki râviden üçü hakkındaki "sâlih" değerlendirmesi bahsedilen şekilde olup bu değerlendirmelerin ikisi Dûrî biri Dârimî rivayetinde geçmektedir. Söz konusu râviler aşağıda kaydedilmiştir.

A. Sika Râviler

1. *Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Huddânî el-Basrî (ö. 153)*

Meşhur zâhid tâbiî Hasan el-Basrî'nin (ö. 110) vefat ettiği tarihte ilim tahsil etmeye başladığını ve o zamanlar on dört yaşında olduğunu ifade eden Ma'mer b. Râşid,⁹⁴⁴ hicrî 96 senesinde dünyaya gelmiş olmalıdır. Nitekim Zehebî de Ma'mer'in doğum tarihi olarak 95 ya da 96 yıllarına işaret etmektedir. Vefat tarihi olarak Zehebî 153 yılını tercih ediyor görünse de 152 ve 154 gibi farklı tarihler de kaydedilmektedir. Abdüsselâm b. Abdülkuddûs'ün mevlâsı olup aslen Basra'lıdır ve sonradan Yemen'in San'a şehrine yerleşmesi hasebiyle San'ânî nisbesiyle de anılmıştır.⁹⁴⁵ İbn Şihâb ez-Zührî başta olmak üzere, ilk olarak kendisinden hadis dinlemeye başladığı ve ondan işittiği her şeyin göğsüne nakşedildiğini dile getirdiği⁹⁴⁶ müfessir tâbiî Katâde b. Diâme (ö. 117), Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131), Ebû Hüreyre'den aldığı hadisleri *es-Sahîfetü's-sahîha* isimli mecmuasında toplayan ve söz konusu mecmuasıyla meşhur Hemmâm b. Münebbih (ö. 132), Süleymân b. Mihrân el-A'meş (ö. 148) gibi pek çok hocadan hadis almıştır. Kendisinden de Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'ini muhtevî *el-Musannef* sahibi Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî

⁹⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Su'âlâtü'l-Âcurrî*, I, 369.

⁹⁴¹ Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 172.

⁹⁴² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 290.

⁹⁴³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 167.

⁹⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 378.

⁹⁴⁵ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 5-18.

⁹⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 378.

(ö. 211), Hammâd b. Zeyd (ö. 179), Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne gibi şahsiyetlerin yanında kendisinin akranları olan İbn Ebû Arûbe (ö. 156), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî gibi kimseler rivayette bulunmuştur.⁹⁴⁷

Yahyâ b. Maîn'in Ma'mer b. Râşid hakkındaki değerlendirmesi "sika" şeklindedir.⁹⁴⁸ Daha ziyâde mukayeseli değerlendirmelere verdiği ihtimamla bilinen Dârimî ise İbn Maîn'e, Zührî'den rivayet etme hususunda Ma'mer ile sırasıyla Sâlih b. Keysân (ö. 145), Yûnus b. Yezîd'in (ö. 159), Süfyân b. Uyeyne'nin ayrı ayrı karşılaştırmasını sorduğunda Yahyâ'nın hepsinde de Ma'mer'i tercih ettiğini kaydetmiştir.⁹⁴⁹ Benzer bir mukayese İbn Cüneyd tarafından Zührî'den rivayet edenlerin sağlamlık derecelerine göre sıralamasında önce Mâlik b. Enes, ardından Ma'mer b. Râşid, sonra sırasıyla Ukayl b. Hâlid (ö. 144), Yûnus b. Yezîd, Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162) şeklinde aktarılmıştır.⁹⁵⁰ Mâlik, Ma'mer, Ukayl, Yûnus sıralaması Şuayb b. Ebû Hamza zikredilmeksizin Taberânî rivayetinde de nakledilmektedir.⁹⁵¹ Bununla birlikte İbn Maîn; Ma'mer'in Sâbit b. Eslem el-Bünânî, yedi kıraat imamından biri olan Âsım b. Ebû'n-Necûd Behdele (ö. 127) ve Hişâm b. Urve'den (ö. 146) rivayetlerinde ızdırab ve çok vehim bulunduğunu, bir başka yerde de Sâbit b. Eslem'den rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹⁵²

İbn Maîn'in *Târîh*'inde geçen "sâlih" değerlendirmesi Ma'mer'in en yakın talebelerinden olan San'a kadısı Hişâm b. Yûsuf (ö. 197) tarafından yapılmıştır. Dûrî; Yahyâ b. Maîn'den nakille Hişâm b. Yûsuf'un Mekke'ye geldiğinde İbn Cüreyc ile karşılaştığını, İbn Cüreyc kendisine Ma'mer'in durumunu sorduğunda Hişâm'ın "sâlih" değerlendirmesinde bulunduğunu ve ardından da "ذَاكَ شَرَّابٌ بِأَنْفَعٍ" şeklinde bir ibare kullandığını kaydetmiştir.⁹⁵³ İbn Maîn, Hişâm'ın söz konusu ibareyle Ma'mer'in her kimseden hadis yazdığını kastettiğini söylemiş ve bir nevi zem olarak yorumlamıştır.⁹⁵⁴ Öte yandan *Târîh* muhakkiki Ahmed Muhammed Nur Seyf; İbnü'l-Esîr'in (ö. 637), bahsi geçen ibareyi Ma'mer'in hadise olan iştiyakı ve rivayetleri

⁹⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'-Kemâl*, XXVIII, 304-305.

⁹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 244.

⁹⁴⁹ Sâlih b. Keysan için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 43; Yûnus b. Yezîd bk. s. 45; Süfyân b. Uyeyne için bk. s. 41.

⁹⁵⁰ Yahyâ b. Maîn, *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, s. 308.

⁹⁵¹ Yahyâ b. Maîn, *Sü'âlâtü Osman b. Tâlut el-Basrî li'l-İmâm Ebî Zekerîyya Yahyâ b. Maîn (Taberânî rivayeti)* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ezheri), Kahire: el-Farukü'l-Hadise, 1428/2007, s. 58.

⁹⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 244-45.

⁹⁵³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 142; krş. a.mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 167. İbnü'l-Esîr (ö. 606) Ma'mer hakkında kullanılan ifadeyi her türlü durumda hadis talebinde bulunup hadisi her vecihten yazdığı şeklinde açıklamaktadır (İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dimaşkî, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd el-Amrevî), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995, , LIX, 406, ; ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmud Muhammed et-Tanâhî), 1383-85/1963-65, V, 108).

⁹⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I, 167.

bütün vecihleriyle yazdığı mânasında medh ifadesi olarak değerlendirdiğini aktarmıştır.⁹⁵⁵

Ma'mer b. Râşid hakkında diğer cerh ve ta'dîl âlimlerinin değerlendirmelerine bakıldığında hemen hepsinin kendisi hakkında müspet kanaat taşıdığı görülmektedir. İmam Şâfiî'nin, kendisini övdüğü kaydedilmiş,⁹⁵⁶ İbn Cüreyc de "Size Ma'mer'i tavsiye ederim. Zira onun zamanında kendisinden daha âlim biri kalmamıştı" demiştir.⁹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Ma'mer'i ilim öğrenme hususundaki iştîyakından bahsederek övmüş ve Yemen'e ilk rihle yapan kişinin Ma'mer olduğunu söylemiştir.⁹⁵⁸ Ali b. el-Medînî isnad faaliyetlerinin altı kişi etrafında döndüğünü söylemiş ve bu altı kişinin içinde Ma'mer b. Râşid'i de saymıştır.⁹⁵⁹ Ebû Hâtim de isnadın kendisinde son bulduğu altı kişiye birden yetişip hepsinden hadis yazan Ma'mer'den başka kimseyi bilmediğini ifade etmiştir.⁹⁶⁰ İlme olan iştîyakının yanında verâ'sıyla da tanınan Ma'mer b. Râşid hakkında Abdürrezzâk b. Hemmâm, "Biz maldan elini eteğini çekmiş iki kişi biliriz. (Bu iki kişi) Sevrî ve Ma'mer'dir" demiş,⁹⁶¹ İbn Sa'd da kendisini hilm, mürûet ve asalet sahibi bir şahsiyet olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶² Ebû Hafs Amr b. Alî el-Fellâs (ö.249), onu insanların en doğrusu şeklinde,⁹⁶³ Dârekutnî, Ma'mer'den daha asil kimse bilmiyorum diyerek,⁹⁶⁴ İbn Hibbân da fakih, mutkîn, hâfız ve verâ' sahibi bir kimse olarak tavsif etmiştir.⁹⁶⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*'de Zührî'den rivayette insanların en güvenilirini olduğunu ifade etmiş,⁹⁶⁶ *Takrîb*'inde de Sâbit, A'meş, Hişâm'dan yaptığı rivayetler ile Basra'da naklettiği hadisleri istisna etmekle birlikte Ma'mer hakkında "sika, sebt" değerlendirmesinde bulunmuş ve kendisini faziletli bir kimse olarak tavsif etmiştir.⁹⁶⁷ İclî, "sika" değerlendirmesinde bulunmuş ve sâlih bir kimse olduğunu söylemiş,⁹⁶⁸ Ya'kûb b. Şeybe, "sika, sâlih, Zührî'den rivayetlerinde sağlam,"⁹⁶⁹ Nesâî, "sika, güvenilir"⁹⁷⁰ demiştir. İmam Mâlik, "Katâde'den tefsir rivayetleri olmasaydı Ma'mer ne iyi bir adamdı." demiştir.⁹⁷¹ Zehebî, imâm, hâfız, şeyhü'l-islâm diye nitelediği Ma'mer b. Râşid'in sika, sebt olduğunu söylemekle birlikte bilhassa annesini ziyaret

⁹⁵⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 142.

⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 245.

⁹⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 256.

⁹⁵⁸ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 7.

⁹⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 256.

⁹⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 256-57.

⁹⁶¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 11.

⁹⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 105.

⁹⁶³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 7.

⁹⁶⁴ Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî*, s. 313.

⁹⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 484.

⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, s. 467.

⁹⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 541.

⁹⁶⁸ İclî, *Mâ'rifetü's-sikât*, II, 290.

⁹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 245.

⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 245.

⁹⁷¹ Moğultay b. Kılıç, Alâüddin, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), Kahire: Fâruku'l-hadîse, 1422/2001, XI, 301.

için Basra'ya geldiğinde yanında kitabı olmadığı için hıfzından yaptığı rivayetlerde vehm bulunduğunu kaydetmiş,⁹⁷² İmam Mâlik'in Ma'mer'in Katâde'den rivayetlerine karşı tutumunu ise söz konusu rivayetlerin isnadlarındaki inkıtâya dayandırmıştır.⁹⁷³ Son olarak Ebû Hâtîm'in, Ma'mer'in Basra'da rivayet ettiği hadislerde hataların bulunduğunu kaydetmekle birlikte kendisinin "sâlihu'l-hadîs" olduğunu vurguladığı görülmektedir.⁹⁷⁴

Kaydedilen bilgiler neticesinde Ma'mer b. Râşid'in, rivayetlerine güvenilen sika râvilerden olduğu anlaşılmakla birlikte kimi âlimlerin bazı kimselerden yaptığı rivayetlerde bulunan vehim ve ızdırab sebebiyle kendisine yönelik nisbî cerhler de göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Ebû Bekir b. Abdullah b. Kitâf en-Nehşelî el-Kûfî (ö. 166)

Daha ziyâde künyesiyle tanınan râvinin ismi hakkında Abdullah b. Kitâf, Vehb b. Kitâf, Muâviye b. Kitâf gibi farklı görüşler ileri sürülmüş; Vekî' b. el-Cerrâh onu Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû'l-Kitâf şeklinde, İbn Maîn; Abdullah b. fulân b. Kutâf,⁹⁷⁵ fulân b. Kutayb veya İbn Kutâf⁹⁷⁶ gibi çeşitli adlarla, diğer münekkitler ise Ebû Bekir b. Abdullah b. Kitâf şeklinde tanıtmıştır. Ebû Bekir en-Nehşelî; Habîb b. Ebû Sâbit (ö. 119), Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120), Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136), A'meş gibi kimselerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn gibi önemli âlimler hadis rivayet etmiştir.⁹⁷⁷

Ebû Bekir, Yahyâ b. Maîn tarafından farklı zamanlarda birçok kez "sika" lafzıyla tevsîk edilmiştir.⁹⁷⁸ *Târîh*'in râvilerinden Dârimî, Ahmed b. Yûnus'un onun hakkında sâlih bir hoca olmakla birlikte rivayette dikkatsiz bir kimse olduğu şeklindeki değerlendirmesini kaydetmiş ve ardından Ebû Bekir'in vefatına sebep olan hastalığında güç yetiremediği halde ayakta namaz kılmakta ısrarını nakletmek suretiyle râvinin namaza gösterdiği hassasiyeti vurgulamıştır.⁹⁷⁹

Ebû Bekir hakkında değerlendirmede bulunan münekkitlerin kanaatleri incelendiğinde râvinin âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından tevsîk edildiği görülmektedir. Nitekim İbn Mehdî⁹⁸⁰ ile Ahmed b. Hanbel⁹⁸¹ "sika"

⁹⁷² Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 5-12; a. mlf., *el-Mugnî*, II, 316.

⁹⁷³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 9.

⁹⁷⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 257.

⁹⁷⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 546.

⁹⁷⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 148; a.mlf., *Ma'rifetü'r-ricâl*, II, 105.

⁹⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 156-57.

⁹⁷⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 334, 481; IV, 85; a.mlf., *Târîh (Dârimî rivayeti)* s. 241; a.mlf., *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd*, 358.

⁹⁷⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 241.

⁹⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 45.

⁹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 99.

değerlendirmesinde bulunurken Zehebî, “sika”,⁹⁸² “hasenü’l-hadîs, sadûk”⁹⁸³ şeklinde ifadeler kullanmış, Ebû Dâvûd⁹⁸⁴ ve İclî⁹⁸⁵ ise kendisini tevsîk etmekle birlikte Mürcîî olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm, “sâlih” bir kimse olduğunu ve hadisinin yazılabileceğini söylemiş⁹⁸⁶ İbn Hacer ise “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuş ve Kaderîlikle itham edildiğini belirtmiştir.⁹⁸⁷ İbn Sa’d ise râvinin Mürcîî olduğunu söylemiş, bununla birlikte âbidâne hayat tarzına dikkat çekmiştir.⁹⁸⁸ Öte yandan İbn Hibbân; Ebû Bekir’in sâlih ve faziletli bir hoca olduğunu belirttikten sonra hatalarının tek kaldığı durumlarda kendisiyle ihticâcı düşürecek seviyeye ulaştığını ifade etse de⁹⁸⁹ Zehebî İbn Hibbân’ın bu görüşüne karşı çıkmış ve kendisinin “sadûk” biri olduğunu, Müslim ve diğer hadis âlimlerinin kendisiyle ihticâc ettiğini belirtmiştir.⁹⁹⁰ Beyhakî (ö. 458) de rivayetinde tek kaldığı sürece hadisinin hüccet olarak kullanılamayacağını söyleyen bir diğer âlimdir.⁹⁹¹

Sonuç olarak ulemânın çoğu tarafından ta’dîl lafızlarıyla değerlendirilen Ebû Bekir en-Nehşelî’nin rivayetlerine güvenilen kimselerden olduğunu söylemek mümkündür.

B. Zayıf Râviler

3. Ebû Abdülazîz Mûsâ b. Ubeyde el-Medenî er-Rabzî (ö. 153)

Mûsâ b. Ubeyde; Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî (ö. 108), Nâfi’, Saîd b. Ebû Saîd, Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131) ile kardeşleri Abdullah b. Ubeyde (ö. 130) ve Muhammed b. Ubeyde (ö. ?) gibi kimselerden rivayette bulunmuş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübarek, Vekî’ b. el-Cerrâh, Zeyd b. Hubâb (ö. 203), Ravh b. Ubâde (ö. 205), Ubeydullah b. Mûsâ b. Bâzâm (ö. 213) gibi pek çok önemli âlim hadis nakletmiştir.

Yahyâ b. Maîn, Mûsâ b. Ubeyde ile ilgili farklı zamanlarda ayrı ayrı birçok değerlendirmede bulunmuş olup bunların içinde kullandığı tek müspet ifade “sâlih”⁹⁹² lafzıdır. Râvi hakkında menfî kanaate sahip olduğu anlaşılan İbn Maîn’in diğer değerlendirmeleri ise “hadisi zayıftır”,⁹⁹³ “zayıf”,⁹⁹⁴ “leyse bi-zâke’l-kavî”,⁹⁹⁵

⁹⁸² Zehebî, *el-Kâşif*, II, 414.

⁹⁸³ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, VII, 334.

⁹⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Su’âlâtü’l-Âcurrî*, I, 339.

⁹⁸⁵ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 390.

⁹⁸⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 344.

⁹⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 625.

⁹⁸⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VIII, 499.

⁹⁸⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 145-46.

⁹⁹⁰ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, 333.

⁹⁹¹ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr* (nşr. Abdülmü’fi Emîn Kal’acî), Pakistan: Câmi’atü’d-dirâsâtü’l-İslâmiyye, Dımaşk: Dârü Kuteybe, Halep-Dımaşk: Dârü’l-va’î, Kâhire: Dârü’l-vefâ, 1411/1991, II, 422.

⁹⁹² Yahyâ b. Maîn, *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 339.

⁹⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 71; a. mlf., *Su’âlâtü İbni’l-Cüneyd*, s. 383. İbnü’l-Cüneyd, söz konusu değerlendirmeyi naklettikten sonra metrûk olmadığı bilgisini eklemiştir.

“hadisiyle ihticâc olunmaz”,⁹⁹⁶ “leyse bi-şey”⁹⁹⁷ şeklindedir. Yine bir defasında zayıf olduğunu söylemekle birlikte rekâik hadislerinin yazılabileceğini belirten İbn Maîn,⁹⁹⁸ başka bir yerde de Abdullah b. Dînâr’dan rivayetlerinin münker olduğunu söylemiş ve “yalancı değil fakat zayıftır” demiştir.⁹⁹⁹ Son olarak Mûsâ b. Ubeyde ile Muhammed b. İshak b. Yesâr arasında yaptığı mukayesede Muhammed b. İshak’ı tercih etmesi İbn Maîn’den ulaşan değerlendirmeler arasında zikredilmelidir.¹⁰⁰⁰

Mûsâ b. Ubeyde ile ilgili *Târîh*’teki “sâlih” değerlendirmesi Ahmed b. Hanbel tarafından yapılmıştır. Dûrî’nin Ahmed b. Hanbel’den naklettiği bilgiye göre, bir adamın kendisine Mûsâ b. Ubeyde hakkındaki görüşünü sorması üzerine İbn Hanbel, onun sâlih bir kimse olmakla birlikte münker hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰¹ Bir yerde râvinin “münkerü’l-hadîs” olup ondan rivayette bulunmanın câiz olmadığını,¹⁰⁰² başka bir yerde de Mûsâ’nın Abdullah b. Dînâr’dan başkalarının rivayet etmediği şeyleri rivayet ettiğini ve hadisleriyle uğraşmaya değmeyeceğini söyleyen Ahmed b. Hanbel,¹⁰⁰³ bir defasında da hadislerinin yazılmayacağını, kendisinin de ondan bir şey tahrîc etmediğini söylemiştir.¹⁰⁰⁴

Ebû Dâvûd ise Abdullah b. Dînâr’dan yaptığı nakilleri istisna etmekle beraber Mûsâ hadislerinin sika râvilerin hadislerine denk olduğunu söylemiş,¹⁰⁰⁵ İclî de bir defasında “sika” bir başka defasında ise “hadisi alınabilir” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁰⁰⁶ İbn Sa’d, hadisnin çok olduğunu söylediği Mûsâ b. Ubeyde hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunmakla birlikte hadisnin delil olarak kullanılamayacağını kaydetmiş,¹⁰⁰⁷ İbn Şeybe ise hadisindeki aşırı za’fın altını çizmesine karşın sadûk bir kimse olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁸

Râvinin hıfzındaki probleme işaret eden Bezzâr,¹⁰⁰⁹ “münkerü’l-hadîs” değerlendirmesinde bulunan Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî,¹⁰¹⁰ ve özellikle Abdullah b. Dînâr’dan (ö. 127) yaptığı nakillere dikkat çekerek kendisini taz’îf eden İbn Hacer de

⁹⁹⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (Dârimî rivayeti)*, s. 199; a. mlf., *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ*, s. 49.

⁹⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, *Ma’rifetü’r-ricâl*, I, 72.

⁹⁹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 258.

⁹⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 44.

⁹⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 46.

⁹⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 45; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 152.

¹⁰⁰⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 60.

¹⁰⁰¹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 247.

¹⁰⁰² Buhârî, *et-Târîhu’s-sagîr*, II, 87; *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 291.

¹⁰⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 152.

¹⁰⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 45.

¹⁰⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 359.

¹⁰⁰⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, XII, 28.

¹⁰⁰⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebîr*, VII, 555.

¹⁰⁰⁸ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, VI, 551.

¹⁰⁰⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, XII, 27.

¹⁰¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 359.

Mûsâ b. Ubeyde'nin sâlih, âbid bir kimse olduğunu söyleyen münekkittlerdir.¹⁰¹¹ Benzer şekilde İbn Hibbân; dindarlık, fazilet, kulluk ve doğruluk yönünden insanların en hayırlılarından olduğunu fakat aslı olmayan şeyler rivayet edecek kadar dikkatsizliği ve sikalardan kasıtsız olarak doğru olmayan rivayetler nakletmesi sebebiyle kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini dile getirmiştir.¹⁰¹² Hadislerinin kendilerinde za'f bulunan hadislerden başka mütâbiinin olmadığını söylemek suretiyle Ukaylî;¹⁰¹³ İbn Şâhin,¹⁰¹⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, râviyi *Du'afâ*'larında zikretmişlerdir.¹⁰¹⁵ Ayrıca hadisinin kuvvetli olmadığını dile getiren Ebû Zür'a,¹⁰¹⁶ rivayetlerinin mütâbiinin bulunmadığını belirten Dârekutnî,¹⁰¹⁷ bir defasında "zayıf" bir başka defasında da "leyse bi-sika" değerlendirmesinde bulunan Nesâî'nin¹⁰¹⁸ yanında Tirmizî,¹⁰¹⁹ İbn Adî¹⁰²⁰ ve Abdülbâkî b. Kâni',¹⁰²¹ Mûsâ b. Ubeyde'yi taz'îf eden âlimler arasında kaydedilmelidir. Son olarak Ali b. el-Medîni'nin kullandığı "zayıf, zayıf"¹⁰²² lafzı ile Ebû Hâtim'in "münkerü'l-hadîs"¹⁰²³ şeklindeki kanaati ve Mûsâ'nın hadislerinden sakındığını söyleyen Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın¹⁰²⁴ değerlendirmeleri râvi hakkında kullanılan ağır cerhler arasında zikredilebilir.

Aktarılan bilgiler Mûsâ b. Ubeyde hakkında yapılan "sâlih" değerlendirmelerinin onun sürdüğü âbid ve zâhidâne hayat tarzıyla alâkalı olup hadis rivayetinde birtakım problemlerinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mûsâ b. Ubeyde'nin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gereken zayıf râviler arasında kaydedilmesinin daha isabetli olacağını söylemek mümkündür.

¹⁰¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 552.

¹⁰¹² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 234.

¹⁰¹³ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, IV, 162.

¹⁰¹⁴ İbn Şâhin, *Târihu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, s. 171.

¹⁰¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, III, 147.

¹⁰¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 152.

¹⁰¹⁷ Dârekutnî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 366.

¹⁰¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 359.

¹⁰¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 359.

¹⁰²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 50.

¹⁰²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 360.

¹⁰²² Ali b. el-Medîni, *Su'âlâtü Muhammed b. Osmân*, s. 120.

¹⁰²³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 152.

¹⁰²⁴ *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 291; Buhârî, *et-Târihu's-sagîr*, II, 87.

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YAHYÂ B. MA'ÎN'İN *TÂRÎH*'İNDE “SÂLÎH”,
SÂLÎHU'L-HADÎS” VE “SUVEYLÎH” ŞEKLİNDE NİTELENEN RÂVÎLERİN
RÎVAYETLERİ**

Bu kısımda Yahyâ b. Maîn'in *Târîh*'inde "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" terimleriyle tavsif edilen kırk iki kişiden haklarında zayıf ya da i'tibâra elverişli olduğu kanaatine varılan râvilerin rivayetlerinin *Sahîhayn*'nda yer alıp almadığı ve eğer bu râvilerden tahrîcte bulunulmuşsa rivayetlerin hangi kitâblarda zikrettiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Takibi kolaylaştırmak adına *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de kendilerinden rivayette bulunulan râvilerin rivayetleri ayrı başlıklarda toplanmıştır.

I. Yahyâ b. Maîn'in "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelediği ve Hadisi İ'tibâra Elverişli Râvilerin *Sahîh-i Buhârî*'deki Rivayetleri

Tezin bu bölümünde yapılan araştırma neticesinde Buhârî'nin incelemeye konu olan kırk iki râviden söz konusu râviler içinde zayıf olduğu neticesine ulaşılanlardan herhangi bir hadis tahrîc etmediği görülmüş, i'tibâra elverişli yirmi üç kişi arasından ise yalnız beşinden, yirmi üçü mütâbaat nevinden olmak üzere toplam yirmi yedi hadis serdedildiği neticesine ulaşılmıştır. Kalan dört hadisten üçü İbnü'l-Gasîl'den serdedilen aynı hadisin benzer tarikleri olup ilgili yerde tekrar değinileceği üzere İbn Hacer, Nesâî dışındaki hadis imamlarının râvi ile ihticâc ettiğini belirtmiştir. Son olarak İshak b. Râşid'den nakledilen hadislerden birinin mütâbiine ulaşılamamakla birlikte hadisin ahkâma yönelik bir hususiyet taşınamamasının, Buhârî'nin kendisinden söz konusu rivayeti tahrîc etmesinde noktasında önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Aşağıda bahsi geçen râvilerin rivayetleri ve tercümeleri verilmiştir.

1. Ebû Süleyman İshak b. Râşid el-Cezerî el-Harrânî

İlgili bâbda serdedilen ilk rivayet olmakla birlikte senedde de rahatlıkla görüleceği üzere İshak b. Râşid'in tarikinin mütâbi olarak zikredildiği hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا جَبَّانُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ، يَقُولُ: "اللَّهُمَّ الْعَنِ فُلَانًا وَفُلَانًا وَفُلَانًا"، بَعْدَ مَا يَقُولُ: "سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ"، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ إِلَى قَوْلِهِ: فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ}. رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.¹⁰²⁵

Sâlim babasından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabah namazının ikinci rekatında rükûdan doğrulunca "Allah kendisine hamd edeni işitir. Rabbimiz hamd yalnız sana mahsustur." (سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ) dedikten sonra "Allahım! Falana, falana ve falana lanet et!" şeklinde beddua ettiğini, bunun üzerine "Bu konuda senin

¹⁰²⁵ Buhârî, "Tefsîr", (Âl-i İmrân) 9, (Hadis nr. 4559); Dârimî, "Salât", 71, (Hadis nr. 1308); Mâlik, *Muvatta'*, "Salât", (Hadis. nr. 245); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 416, (Hadis nr. 6346).

yapabileceğin bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder ya da zâlimlikleri yüzünden onları azaba çarptırır.” âyetinin nâzil olduğunu nakletmiştir.

Çalışmanın İshak b. Râşid ile ilgili başlığında da bahsedildiği üzere söz konusu râvinin Zührî rivayetleri hakkında semâsında problem olduğuna dair münekkitt ulemânın tenkitleri bulunmaktadır.

İshak b. Râşid’den gelen ikinci rivayet de serdedildiği bâbın ilk rivayeti olup ayrıca İshak b. Râşid’in Zührî’den “أَنَّ” sîgasıyla tahdîste bulunduğu görülmektedir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde zikretmesinde ahkâma yönelik bir hususiyet taşımamasının önemli bir âmil olduğu düşünülebilecek hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَيْنٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ، أَنَّ الزُّهْرِيَّ حَدَّثَهُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَهُوَ أَخَذَ الثَّلَاثَةَ الَّذِينَ تَبِعَ عَلَيْهِمْ: أَنَّهُ لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ، غَيْرَ غَزْوَتَيْنِ: غَزْوَةَ الْعُسْرَةِ، وَغَزْوَةَ بَدْرٍ، قَالَ: فَاجْتَمَعْتُ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضُحَى، وَكَانَ قَلَمًا يَقْدُمُ مِنْ سَفَرٍ سَافَرَهُ إِلَّا ضُحَى، وَكَانَ يَبْدَأُ بِالْمَسْجِدِ، فَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ، وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كَلَامِي، وَكَلَامِ صَاحِبِي، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ كَلَامِ أَحَدٍ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ غَيْرَنَا، فَاجْتَنَبَ النَّاسُ كَلَامَنَا، فَلَبِثْتُ كَذَلِكَ حَتَّى مَالَ عَلِيٌّ الْأَمْرَ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فَلَا يُصَلِّيَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ يَمُوتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَكُونُ مِنَ النَّاسِ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ، فَلَا يَكْلِمُنِي أَحَدٌ مِنْهُمْ وَلَا يُصَلِّيَ وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيَّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَوْبَتَنَا عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ بَقِيَ الثَّلَاثُ الْآخِرُ مِنَ اللَّيْلِ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ، وَكَانَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مُحْسِنَةً فِي شَأْنِي، مَعْنِيَةً فِي أَمْرِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أُمَّ سَلَمَةَ، تَبِعَ عَلَيَّ كَعْبٌ"، قَالَتْ: "أَفَلَا أُرْسِلُ إِلَيْهِ فَأُبَشِّرُهُ؟" قَالَ: إِذَا يَخْطَمُكَ النَّاسُ فَيَمْنَعُونَكَ النَّوْمَ سَائِرَ اللَّيْلِ، حَتَّى إِذَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْفَجْرِ، آذَنَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا، وَكَانَ إِذَا اسْتَبَشَرَ اسْتَبَشَرَ وَجْهَهُ حَتَّى كَانَهُ قِطْعَةً مِنَ الْقَمَرِ، وَكُنَّا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ الَّذِينَ خُلِفُوا عَنِ الْأَمْرِ الَّذِي قِيلَ مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ اعْتَذَرُوا، حِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ لَنَا التَّوْبَةَ، فَلَمَّا ذُكِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ وَاعْتَذَرُوا بِأَلْبَابٍ، ذُكِرُوا بِشَرِّ مَا ذُكِرَ بِهِ أَحَدٌ، قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: {يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُوْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ} 1026

Abdullah b. Ka'b b. Mâlik, tövbesi kabul edilenlerden biri olan ve Hz. Peygamber'in yaptığı seferlerden Bedir ve zorluk seferi (Tebük Gazvesi) hariç hiçbir seferinden geri kalmayan babası Ka'b b. Malik'in şöyle söylediğini nakletmiştir: Kuşluk vakti Resûlullah'a (s.a.v.) doğruyu söylemeye karar verdim. Allah Resûlü'nün kuşluk vakti dışında düzenlediği seferden döndüğü pek nadirdir. O, ilk önce mescide giderdi sonra orada iki rek'at namaz kılardı.

Hz. Peygamber benimle ve iki arkadaşım ile konuşulmasını yasakladı. Bizim dışımızda sefere katılmayan başka herhangi biri ile konuşulmasını ise yasaklamadı. İnsanlar bizimle konuşmaya yanaşmıyordu. Bir müddet bu böyle devam etti. Nihayet bu süre bana uzun geldi. Ölüp de Allah Resûlü'nün (s.a.v.) cenaze namazını kıldırmasından veya onun vefat edip de bu durumda insanlar arasında kalmaktan,

¹⁰²⁶ Buhârî, "Tefsîr", (Berâe) 18, (Hadis nr. 4677).

hiç kimsenin benimle konuşmamasından ve cenaze namazımı kılmamasından daha fazla beni üzen bir durum olamazdı. Sonra Allah Teâla bizim tövbemizi kabul ettiğini bildiren âyetini gecenin son üçte birinin kaldığı bir sırada Ümmü Seleme'nin yanında olan Hz. Peygamber'ine indirdi. Ümmü Seleme güzel davranan ve durumumla ilgilenen biriydi. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v.) “Ey Ümmü Seleme! Ka'b'ın tövbesi kabul edildi.” buyurmuş, o da “Ona birini gönderip bu müjdeyi vereyim mi?” diye sormuştu. Allah Resûlü de “Öyle yaparsan insanlar kalabalık edip sizi ezerler ve gecenin geri kalan kısmında uyumanıza engel olurlar.” şeklinde cevap vermişti. Sonunda Hz. Peygamber sabah namazını kıldırdıktan sonra insanlara Allah Teâla'nın bizim tövbemizi kabul ettiğini ilan etti. Bizim bağışlandığımız haberini verirken yüzü ışıldıyordu. Öyle ki yüzü ay parçası gibi parlıyordu. Biz üçümüz mazeret beyan edip de (mazeretleri) kabul edilen kimselerle aynı hükme tabi tutulmamıştık. Allah Teâla bizim tövbemizin kabul edildiğini bildiren âyeti indirince Allah Resûlü'ne yalan söyleyip asılsız mazeretler ileri süren kimselerden bir kimsenin kötülenebileceği en kötü şekilde bahsedilmişti. Allah Teâla onlar hakkında şöyle buyurmuştur: “Seferden onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki boşuna özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah haberlerinizi bize bildirmiştir. Bundan sonraki amelinizi Allah da görecektir Resûlü de.”

İshakb. Râşid'den gelen üçüncü rivayet ise bâb altındaki tek rivayet olmakla birlikte hadisin isnadı incelendiğinde İshak b. Râşid tarikinın mütâbi olarak serdedildiği açıkça görülmektedir. Hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِحَدِّهِ الْآيَةَ يَقُولُ اللَّهُ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ إِلَى قَوْلِهِ غُفُورٌ رَحِيمٌ}، قَالَ عُرْوَةُ، قَالَتْ عَائِشَةُ: “فَمَنْ أَقَرَّ بِحَدِّ الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ، قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ بَايَعْتُكَ، كَلَامًا وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ مَا يُبَايِعُهُنَّ إِلَّا بِقَوْلِهِ قَدْ بَايَعْتُكَ عَلَى ذَلِكَ.” تَابَعَهُ يُونُسُ، وَمَعْمَرٌ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ: عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، وَعَمْرَةَ.¹⁰²⁷

Urve'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe (r. anhá) ona şunları anlatmıştır: Allah Resûlü hicret ederek kendisine gelen Mü'min hanımları “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi iş işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir” âyetiyle imtihan ederdi.

Urve Hz. Âişe'nin şöyle söylediğini aktardı: Allah Resûlü (s.a.v.) bu şartları kabul eden Mü'min kadınların hepsine sözlü olarak “Senin biatını kabul ettim.” dedi.

¹⁰²⁷ Buhârî, “Tefsîr” (el-Mümtehine), 2, (Hadis nr. 4891); “Megâzî”, 35, (Hadis nr. 4182); Tirmizî, “Tefsîr”, 61, (Hadis nr. 3306); Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, XLII, 181, (Hadis nr. 25300).

Allah'a yemin olsun ki biat esnasında Allah Resûlü'nün eli hiçbir kadının eline değmedi. Allah Resûlü kadınların biatını sadece bu esaslar üzerine, senin biatını kabul ettim sözü ile kabul etti.

İshak'ın dördüncü hadisi de yine bâb altında kaydedilen tek hadistir ve daha önceki rivayetlerde olduğu üzere sened İshak b. Râşid tarikinın mütâbaat nevinden serdedildiğini göstermektedir. Bu hadisin metni aşağıda verilmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ أُمَّ قَيْسٍ بِنْتَ مُحْصَنٍ الْأَسَدِيَّةِ أَسَدَ حُرَيْمَةَ وَكَانَتْ مِنَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُولَى بَايَعَنَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ أُخْتُ عُكَّاشَةَ أَخْبَرَتْهُ: "أَنَّهَا أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِابْنٍ لَهَا قَدْ أَغْلَقَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْغُدْرَةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى مَا تَدْعُرْنَ أَوْلَادَكُمْ بِهَذَا الْعَلَاقِ، عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْعُودِ الْهِنْدِيِّ، فَإِنَّ فِيهِ سَبْعَةَ أَشْفِيَةٍ مِنْهَا: ذَاتُ الْجَنْبِ"، يُرِيدُ الْكُسْتُ وَهُوَ الْعُودُ الْهِنْدِيُّ، وَقَالَ يُونُسُ، وَإِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ عُلِّقَتْ عَلَيْهِ¹⁰²⁸

Ubeydullah b. Abdullah'tan rivayete göre, Ümmü Kays, kendisine şunu haber vermiştir: O, boğaz ağrısından dolayı tedavi etmiş olduğu bir oğlu ile Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna gelmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: Boğaz hastalığı dolayısıyla böyle bir tedavide bulunarak niçin çocuklarınıza eziyet ediyorsunuz? Sizler şu "ûd-i hindî" ile tedavi etmeye bakın. Çünkü onda yedi tane şifa vardır. "Zâtü'l-cenb" de (akciğer zarı iltihabı) bunlardandır. 'Üd-i hindî ile kast ettiği küsttür.

İshak'tan gelen beşinci hadis ise ilgili bâbın altında kaydedilen ilk hadistir. *Sahîhayn*'da mütâbileri bulunan hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ، أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي مَالٍ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رَقَهُ وَفَارَمَهُ عَلَيْهَا السَّلَامَ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُمْ: أَلَا تُصَلُّونَ؟" فَقَالَ عَلِيٌّ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّمَا أَنْفُسَنَا بِيَدِ اللَّهِ فَإِذَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَنَا بَعَثَنَا، فَأَنْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالَ لَهُ ذَلِكَ وَلَمْ يَزْجَعْ إِلَيْهِ شَيْئًا، ثُمَّ سَمِعَهُ وَهُوَ مُدْبِرٌ يَضْرِبُ، فَخِذَهُ وَهُوَ يَقُولُ: {وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا}، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: يَقَالُ مَا أَنَّكَ لَيَّا فَهَوَ كَارِقٌ، وَيُقَالُ الطَّارِقُ: التَّجَمُّ، وَالتَّاقِبُ: الْمُضِيءُ، يَقَالُ: "أَتَقَبُّ نَارَكَ" لِلْمُوقِدِ.¹⁰²⁹

¹⁰²⁸ Buhârî, "Tıb", 23, (Hadis nr. 5715); 10, (Hadis nr. 5693); 21, (Hadis nr. 5713); 26 (Hadis nr. 5718 [Bâbın ilk hadisi olmakla birlikte yukarıda metni verilen rivayetin mütâbii konumundadır]); Müslim, "Selâm", (Hadis nr. 2214); Ebû Dâvûd, "Tıb", 13, (Hadis nr. 3873); İbn Mâce, "Tıb", 13, (Hadis nr. 3462); 17, (Hadis nr. 3468); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIV, 548, (Hadis nr. 26997); 551, (Hadis nr. 27000); 553, (Hadis nr. 27003, 27004).

¹⁰²⁹ Buhârî, "İ'tisâm", 18, (Hadis nr. 7347); a.mlf., "Teheccüd", 5, (Hadis nr. 1127); a.mlf., "Tefsir", (Kehf) 1, (Hadis nr. 4724); a.mlf., "Tevhîd", 31, (Hadis nr. 7465); Müslim, "Salât", (Hadis nr. 775); Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 5, (Hadis nr. 1611,1612); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 13, (Hadis nr. 571); 17, (Hadis nr. 575); 113, (Hadis nr. 705); 233, (Hadis nr. 900).

Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) bir gece benim ve kızı Fâtıma'nın ziyaretine geldi ve bize "Sizler namaz kılmaz mısınız?" diye sordu. Hz. Ali olayın devamını şöyle anlattı: Ben, Ey Allah'ın Resûlü! Nefislerimizi ancak Allah'ın elindedir, bizi uyandırmak istediği zaman uyandırır." dedim. Bu cevabım üzerine Resûlullah geri döndü ve bana hiçbir cevap vermedi. Sonra dönüp giderken dizine vurarak "Tartışmaya en çok düşkün varlık insandır." âyetini okumakta olduğunu işittim. Ebû Abdullah (Buhârî) şöyle dedi: "İnsana gece gelen şeye "târik" denir. Işığı ile karanlığı deldiği için "târik yıldızdır" denilir. Işık saçtığı için de (النَّاقِبُ) "es-sâkıb" denilir. Ateş yakacak kimseye emir fiili olarak (ثَقِيبٌ تَارِكٌ) "Ateşini yak." denir.

2. Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî

Muhammed b. Meysere'den gelen ilk rivayet ilgili bâbın üçüncü hadisidir. Mütâbî olarak serdedilen bu rivayetin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي صَلَاةَ الْعَصْرِ وَالشَّمْسُ أَلْعَاةٌ فِي حُجْرَتِي لَمْ يَظْهَرْ الْفَيْءُ بَعْدُ"، وَقَالَ مَالِكٌ: وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَشُعَيْبٌ، وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ، وَالشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ تَظْهَرَ.¹⁰³⁰

Hz. Âişe (r. anhá), "Güneş ışınları odama vururken, henüz gölgenin uzamadığı bir vakitte Allah Resûlü (s.a.v.) ikindi namazını kıları. " demiştir.

Muhammed'in ikinci rivayeti, bâbın ikinci hadisidir. Muhammed, hadisin tahvîlle verilen ve Zührî'de birleşen iki isnadından ikincisinde yer almaktadır. Rivayetin metni aşağıda verildiği şekildedir.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ هُوَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانُوا يَصُومُونَ عَاشُورَاءَ قَبْلَ أَنْ يُفَرِّضَ رَمَضَانُ، وَكَانَ يَوْمًا تُسْتَرَفِي فِيهِ الْكُفَّةُ، فَلَمَّا فَرَضَ اللَّهُ رَمَضَانَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يَصُومَهُ فَلْيَصُومْهُ، وَمَنْ شَاءَ أَنْ يَتَرَكَهُ فَلْيَتَرَكَهُ".¹⁰³¹

Hz. Âişe'den (r. anhá) "Müslümanlar Ramazan orucu farz kılınmadan önce aşure günü oruç tutardı. Bir gün Kabe'ye örtü örtüldü. Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz

¹⁰³⁰ Buhârî, "Mevâkît", 13, (Hadis nr. 546); 1, (Hadis nr. 522); 13, (Hadis nr. 544, 545); "Farzü'l-humus", 4, (Hadis nr. 3103); Müslim, "Mesâcid", (Hadis nr. 611); Tirmizî, "Salât", 120, (Hadis nr. 159); Ebû Dâvûd, "Salât", 5, (Hadis nr. 407); Nesâî, "Mevâkît", 8, (Hadis nr. 505); İbn Mâce, "Mevâkît", 5, (Hadis nr. 683); Dârimî, "Mevâkît", 2, (Hadis nr. 1186); Mâlik, *Muvatta'*, "Vukûtü's-salât", (Hadis nr. 5); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 113, (Hadis nr. 24095); XLI, 104, (Hadis nr. 24554); XLII, 426, (Hadis nr. 25636); 456, (Hadis nr. 25685); XLIII, 392, (Hadis nr. 26378).

¹⁰³¹ Buhârî, "Hac", 47, (Hadis nr. 1592); "Savm", 1, (Hadis nr. 1893); 69, (Hadis nr. 2001, 2002); "Menâkıbü'l-ensâr", 26, (Hadis nr. 3831); "Tefsîr", (Bakara) 24, (Hadis nr. 4504); Müslim, "Savm", (Hadis nr. 1125); Tirmizî, "Savm", 49, (Hadis nr. 753); Ebû Dâvûd, "Siyâm", 65, (Hadis nr. 2434); Dârimî, "Savm", 46, (Hadis nr. 1763); Mâlik, *Muvatta'*, "Siyâm", (Hadis nr. 1052); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 11, (Hadis nr. 24011); 278, (Hadis nr. 24230); XLII, 175, (Hadis nr. 25294); XLIII, 185, (Hadis nr. 26068); 211, (Hadis nr. 26107).

kılınca Hz. Peygamber (s.a.v.) “Âşûrâ orucunu artık dileyen tutsun dileyen de bıraksın.” buyurmuştur.

Muhammed’in üçüncü rivayeti, ilgili bâbın ilk rivayetidir ve mütâbî nevinden zikredilmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ مَعِيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: “شَكَى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلُ يَجِدُ فِي الصَّلَاةِ شَيْئًا، أَيْقَطُ الصَّلَاةَ؟ قَالَ: لَا، حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رَجًا”، وَقَالَ ابْنُ أَبِي حَفْصَةَ: عَنِ الزُّهْرِيِّ: لَا وَضُوءَ إِلَّا فِيمَا وَجَدْتَ الرِّيحَ، أَوْ سَمِعْتَ الصَّوْتَ.¹⁰³²

Abbâd b. Temîm amcasından şöyle rivayet etti: Allah Resûlü’ne namazda kendisine vesvese gelen kimsenin namazı bozup bozmaması soruldu. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Hayır, bir ses işitinceye veya koku duyuncaya kadar (namazını terk etmesin).” buyurdu.

İlgili bâbın son hadisi olan Muhammed b. Meysere’nin dördüncü rivayeti de yine mütâbî olarak zikredilmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ، يَقُولُ: “اقتُلُوا الْحَيَّاتِ وَاقْتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ وَالْأَنْبَرِ فَإِنَّهُمَا يَطْمِسَانِ الْبَصَرَ وَيَسْتَسْقِطَانِ الْحَبْلَ”، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَبَيْنَا أَنَا أَمَرُ حَيَّةٍ لِأَقْتُلَهَا فَنَادَانِي أَبُو لُبَابَةَ لَا تَقْتُلَهَا، فَقُلْتُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ، قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبُيُوتِ وَهِيَ الْعَوَامِرُ،

وَقَالَ: عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ فَرَآنِي أَبُو لُبَابَةَ أَوْ زَيْدُ بْنُ الْحَطَّابِ، وَتَابَعَهُ يُونُسُ، وَابْنُ عُيَيْنَةَ، وَإِسْحَاقُ الْكَلْبِيُّ، وَالزُّبَيْدِيُّ، وَقَالَ صَالِحٌ، وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ، وَابْنُ جُمَيْعٍ: عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَأَى أَبُو لُبَابَةَ وَزَيْدُ بْنُ الْحَطَّابِ.¹⁰³³

Abdullah b. Ömer anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) minberde hutbe irâd ederken şunları söylediğini duydum. Yılanları öldürün. Özellikle sırtında iki beyaz çizgi olan zehirli yılan ile kuyruksuz engerek yılanını öldürün. Çünkü bu yılan gözünün nurunu söndürür ve hamile kadınların çocuklarını düşürmelerine sebep olur.

Abdullah b. Ömer anlatıyor. Bir defasında gördüğüm bir yılanı öldürmek için peşine düşmüştüm. Ebû Lübâbe bana “Onu öldürme!” diye seslendi. Ben, “Resûlullah

¹⁰³² Buhârî, “Büyü”, 5, (Hadis nr. 2056); “Vudû”, 4, (Hadis nr. 137); 34, (Hadis nr. 177); Müslim, “Hayız”, (Hadis nr. 361); Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 69, (Hadis nr. 178); Nesâî, “Tahâret”, 115, (Hadis nr. 160); İbn Mâce, “Tahâret”, 74, (Hadis nr. 513); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI, 371, (Hadis nr. 16442); 376, (Hadis nr. 16450).

¹⁰³³ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 14, (Hadis nr. 3297, 3298, 3299); Müslim, “Selâm”, (Hadis nr. 2233); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 177, (Hadis nr. 5211); Mâlik, *Muvatta’*, (Hadis nr. 3579); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIV, 313, (Hadis nr. 15546); 314, (Hadis nr. 15547); XXV, 26, (15748); 27, (Hadis nr. 15749); 29, (Hadis nr. 15751); 30, (Hadis nr. 15752).

(s.a.v.) yılanları öldürmeyi emretti.” deyince Ebû Lübâbe “Resûlullah yılanların umumiyetle öldürülmesini emrettikten sonra, ev yılanlarını öldürmekten nehyetti. (Beyaz ve zehirsiz) olan bu ev yılanları avâmirdir, uzun ömürlüdürler (uzun müddet evde yaşarlar)” dedi.

Abdullah b. Ömer’in şöyle dediği nakledilmiştir: “O sırada beni Ebû Lübâbe ve Zeyd b. Hattâb gördü.”

Muhammed’in beşinci rivayeti ise ilgili bâbın üçüncü hadisi olarak yer almaktadır:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سَعْدَانُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ قَالَ زَمَنَ الْفَتْحِ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَيْنَ تَنْزِيلَ عَدَا؟" قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "وَهَلْ تَرَكَ لَنَا عَقِيلَ مِنْ مَنْزِلٍ؟" ثُمَّ قَالَ: "لَا يَرِثُ الْمُؤْمِنُ الْكَافِرَ، وَلَا يَرِثُ الْكَافِرُ الْمُؤْمِنَ"، قِيلَ لِلزُّهْرِيِّ: "وَمَنْ وَرَثَ أَبَا أَلْب؟" قَالَ: "وَرِثَةُ عَقِيلٍ، وَ أَلْبٌ"، قَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: "أَتَيْنَ تَنْزِيلَ عَدَا فِي حَجَّتِهِ؟" وَلَمْ يَقُلْ يُؤْنَسُ "حَجَّتِهِ، وَلَا زَمَنَ الْفَتْحِ".¹⁰³⁴

Üsâme b. Zeyd'den rivayete göre o Mekke fethi sırasında şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Resûlü! Yarın (Mekke’de) nerede konaklayacaksın?” Resûlullah (s.a.v.) “‘Akîl bize konaklayabileceğimiz bir ev bıraktı mı ki?’ diye buyurdu. Sonra da “Mümin kâfire mirasçı olamaz, kâfir de müminden miras almaz” diye buyurdu. Zühri’ye: “Peki, Ebû Tâlib’e kim mirasçı oldu?” diye soruldu. “Ona Akîl ve Tâlib mirasçı oldu” dedi. Ma’mer b. Râşid, Zühri’den yaptığı rivayetinde: “Yarın nereye ineceksiniz?” sorusunu “Haccı sırasında” lafzıyla söyledi. Yûnus b. Yezîd ise kendi rivayetinde ne “haccı sırasında” lafzını ne de “Fetih zamanı” ifadesini söyledi.

Muhammed’in altıncı rivayeti ise bâbın tek hadisidir fakat senedinden de açıkça görüleceği üzere Muhammed b. Meyesere mütâbi olarak zikredilmiştir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ لِبَسَتَيْنِ، وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ: اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ، وَالْإِحْبَاءِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الْإِنْسَانِ مِنْهُ شَيْءٌ، وَالْمَلَامَسَةِ، وَالْمُنَابَذَةَ"، تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ Buhârî, “Megâzî”, 48, (Hadis nr. 4282, 4283); “Hudûd”, 26, (Hadis nr. 6764); Müslim, “Ferâiz”, (Hadis nr. 1614); Tirmizî, “Ferâiz”, 15, (Hadis nr. 2107); Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 9, (Hadis nr. 2901); İbn Mâce, “Ferâiz”, 6, (Hadis nr. 2729, 2730); Dârimî, “Ferâiz”, 29, (Hadis nr. 2998, 3000, 3001); Mâlik, *Muvatta’*, “Ferâiz”, (Hadis nr. 1891); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 76, (Hadis nr. 21747); 84, (Hadis nr. 21752); 100, (Hadis nr. 21766); 138, (Hadis nr. 21808); 140, (Hadis nr. 21813); 146, (Hadis nr. 21820).

¹⁰³⁵ Buhârî, “İsti’zân”, 42, (Hadis nr. 6284); “Salât”, 10, (Hadis nr. 367); “Savm”, 66, (Hadis nr. 1991); “Libâs”, 21, (Hadis nr. 5822); Ebû Dâvûd, “Siyâm”, 49, (Hadis nr. 2409); “Büyû”, 25, (Hadis nr. 3370); Nesâî, “Zînet”, 106, (Hadis nr. 5340, 5341); İbn Mâce, “Libâs”, 3, (Hadis nr. 3559); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 67, (Hadis nr. 11022); 69, (Hadis nr. 11023); 159, (Hadis nr. 11094); XVIII, 17, (Hadis nr. 11421, 11422); 176, (Hadis nr. 11631); 399, (Hadis nr. 11904); 404, (Hadis nr. 11910).

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.), dedi ki: "Peygamber (s.a.v.) kişinin tek bir elbise içerisinde, fercinden üzerinde bir şey bulunmaksızın sarınıp bürünmesi olan "es-sammâ" ile "el-ihtibâ" diye bilinen iki giyinişi ve "mülâme" ile "münâbeze" denilen iki alışverişi yasakladı.

3. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman b. Abdullah b. Hanzale İbnü'l-Gasîl el-Ensârî el-Üveysî el-Medenî

İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*'de yaptığı açıklamaya göre İbnü'l-Gasîl'in bir kısım ulemâ tarafından taz'îf edilmesi, akrânı olup kendisinden daha sika râvilerle mukayese edilmesi sebebiyledir ve Nesâî haricindeki hadis imamları kendisiyle ihticâcda bulunmuştur.¹⁰³⁶ Abdurrahman b. Süleyman'ın hadisteki durumu hakkında değerlendirmesine ulaşamayan Buhârî'nin, râvinin rivayetlerini delil kabul ettiği söylenebilir. Nitekim İbn Hacer'in açıklamasının yanı sıra *Sahîh-i Buhârî*'de İbnü'l-Gasîl'in rivayetlerine yer verilmesi söz konusu düşüncüyü desteklemektedir.

İbnü'l-Gasîl'in ilk hadisi bâb altında zikredilen son rivayettir. *Sahîh-i Buhârî*'de mütâbii başkaca tarikler bulunan hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْقَيْسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرَمَةُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: صَعَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَنْبَرِ، وَكَانَ آخِرَ مَجْلِسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مَلْحَقَةً عَلَى مَنْكَبَيْهِ قَدْ غَصَبَ رَأْسَهُ بِعَصَابَةٍ دَسَمَةٍ فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: "أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي، فَتَابُوا إِلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ يَقُولُونَ وَيَكْتُمُونَ النَّاسُ، فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَضُرَّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعُ فِيهِ أَحَدًا فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ".¹⁰³⁷

İbn Abbâs şöyle demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün minbere çıkmıştı. Onu minberde gördüğümüz son gün de o gün olmuştu. Sırtında omuzlarını örten bir ridâ vardı ve büyükçe bir izâr kuşanmıştı. Başına da boz bir sarık sarmıştı. Minberin üzerine Allah Teâla'ya hamd ve senâ ettikten sonra "Ey İnsanlar! Bana iyice yaklaşın" buyurdu. Ashâb Hz. Peygamber'e yaklaşıncı onlara şu tavsiyelerde bulundu: "Emmâ ba'd, işte ensârdan olan şu grup gün gelecek iyice azalacak ve diğerlerinin nüfusu artacak. Kim Muhammed ümmetinin herhangi bir işini üstlenir ve insanlara faydası veya zararı dokunabilecek bir konumda olursa iyi insanların güzelliğini kabul edip taltifte (bulunsun) kötülük edenlerin kötülüklerinden vaz geçip affetsin."

İbnü'l-Gasîl'in ikinci hadisi bâb içinde serdedilen son hadistir:

¹⁰³⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 438.

¹⁰³⁷ Buhârî, "Cum'a", 29, (Hadis nr. 927); "Menâkıb", 25, (Hadis nr. 3628 [Bâbın elli dokuzuncu. hadisi olarak serdedilmiş olup başka tariklerle desteklenmektedir.]); "Menâkıbü'l-ensâr", 11, (Hadis nr. 3800 [Bâbın ikinci hadisi olarak zikredilmiş olup mütâbii bulunmaktadır.]); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 384, (Hadis nr. 2629).

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْعَسِيلِ، عَنْ حَمْرَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَوْمَ بَدْرٍ حِينَ صَفَقْنَا لِقُرَيْشٍ وَصَفُّوا لَنَا إِذَا أَكْتُبُوكُمْ فَعَلَيْكُمْ بِالْبَيْلِ".¹⁰³⁸

Ebû Üseyd babasının şöyle dediğini nakletmiştir: Allah Resûlü (s.a.v.) Bedir savaşında Kureyş müşriklerine karşı savaş konumu aldığımızda bize şu talimatları verdi: "Size yaklaşıp menzile girdiklerinde onların üzerine ok yağdırın!"

İbnü'l-Gasîl'in yer aldığı üçüncü ve dördüncü tarikler ise ilgili bâbın iki ve dördüncü rivayetleri olarak serdedilmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ غَسِيلٍ، عَنْ حَمْرَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ، عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْطَلَقْنَا إِلَى حَائِطٍ يُقَالُ لَهُ: الشَّوْطُ، حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى حَائِطَيْنِ فَجَلَسْنَا بَيْنَهُمَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اجْلِسُوا هَاهُنَا"، وَدَخَلَ وَقَدْ أَتَى بِالْجَوْنِيَّةِ، فَأَنْزَلَتْ فِي بَيْتٍ فِي نَحْلِ فِي بَيْتِ أُمَيْمَةَ بِنْتِ النُّعْمَانِ بْنِ شَرَّاحِيلَ وَمَعَهَا دَائِيَّتُهَا خَاصِنَةُ لَهَا، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "هِيَ نَفْسُكَ لِي"، قَالَتْ: "وَهَلْ تَهَبُ الْمَلِكَةَ نَفْسَهَا لِلْسُّوقَةِ؟" قَالَ: فَأَهْوَى يَدَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَيْهَا لِيَسْكُنَ، فَقَالَتْ: "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ"، فَقَالَ: "قَدْ غُذِّتِ بِعَادٍ"، ثُمَّ خَرَجَ عَلَيْنَا، فَقَالَ: "يَا أَبَا أُسَيْدٍ، اكْسُهَا رَازِقَتَيْنِ وَأَخْفِهَا بِأَهْلِهَا".

وَقَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ الْوَلِيدِ التَّيْسَابُورِيُّ: عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَأَبِي أُسَيْدٍ، قَالَا: تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَيْمَةَ بِنْتِ شَرَّاحِيلَ، فَلَمَّا أُدْخِلَتْ عَلَيْهِ بَسَطَ يَدَهُ إِلَيْهَا فَكَأَنَّهُا كَرِهَتْ ذَلِكَ، فَأَمَرَ أَبَا أُسَيْدٍ أَنْ يَجْهَزَهَا وَيَكْسُوَهَا تَوْبَتَيْنِ رَازِقَتَيْنِ. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَمْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ بِهَذَا.¹⁰³⁹

Ebû Üseyd'den (r.a.) dedi ki: Peygamber (s.a.v.) ile birlikte çıktık. Nihayet "eş-Şavt" diye adlandırılan bir bahçeye vardık. Daha sonra iki bahçenin yanına varınca ikisi arasına oturduk. Peygamber (s.a.v.) "Burada oturun" dedi ve kendisi içeri girdi. Cevniyye de getirilmiş ve hurmalıkta bir eve, Nu'mân b. Şerâhîl'in kızı Ümeyme'nin evine yerleştirilmişti. Beraberinde onun dadısı ve ebesi de vardı. Peygamber Cevniyye'nin yanına gelince Allah Resûlü (s.a.v.) "Nefsini bana hibe et" deyince, kadın: "Hiç hükümdar olan bir kadın kendisini böyle olmayan birine hibe eder mi?" dedi. Râvî Ebû Üseyd dedi ki, Allah Resûlü kadın huzur ve sükûn bulsun diye elini üzerine koymak için uzatınca kadın, "Senden Allah'a sığınırım" dedi. Allah Resûlü "Sen gerçekten sığındıran birine sığındın" diye buyurdu. Daha sonra yanımıza çıkıp geldi ve "Ey Ebû Üseyd! Buna "râzîkiyye" denilen iki parça kumaş ver ve onu ailesinin yanına götür" dedi.

Abbas b. Sehl'den, o babasından ve Ebû Üseyd'den şöyle dediklerini nakletmektedir: Peygamber Şerâhîl'in kızı Ümeyme ile evlendi. Kadın onun huzuruna getirilince ona

¹⁰³⁸ Buhârî, "Cihâd", 78, (Hadis nr. 2900); "Megâzî", 10, (Hadis nr. 3984, 3985 [Bâbın bir ve ikinci hadisi olarak serdedilmiştir.]); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 107, (Hadis nr. 2656); 108, (Hadis nr. 2657); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXV, 458, (Hadis nr. 16060).

¹⁰³⁹ Buhârî, "Talâk", 3, (Hadis nr. 5255, 5256, 5257); "Eşribe", 30, (Hadis nr. 5637); Müslim, "Eşribe" (Hadis nr. 2007); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXV, 460, (Hadis nr. 16061); XXXVII, 511, (Hadis nr. 22869).

elini uzatmak istedi. Kadın bundan tiksindir gibi olunca Ebû Üseyd'e o kadını hazırlamasını ve ona iki râzîkî elbise vermesini emretti.

İbnü'l-Gasîl'in beşinci rivayeti bâb altında zikredilen ikinci hadis olup kendisinden sonra mütâbiileri gelmektedir. Bu hadisin metni aşağıda verildiği şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْغَسِيلِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ غُمَرِ بْنِ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ أَوْ يَكُونُ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ خَيْرٌ: فَفِي شَرِّةٍ مَجْمُوعَةٍ، أَوْ شَرِّةٍ عَسَلٍ، أَوْ لَذَعَةٍ بَنَارٍ، تُوَافِقُ الدَّاءَ وَمَا أَحَبُّ أَنْ أَكْتَوِيَ".¹⁰⁴⁰

Câbir b. Abdullah'dan, dedi ki: "Hz. Peygamber'i (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: Eğer sizin tedavide kullandığınız ilaçlardan herhangi birisinde hayır varsa veya tedavide kullandığınız ilaçlardan herhangi birinde hayır olacaksa, bu kan aldırarak için bir neşter vurmakla ya da bir içim bal (şerbetinde) yahut o hastalığa uygun düşen ateş ile dağlamakta vardır. Ama ben dağlatarak tedavi olmayı sevmiyorum.

Râviden gelen altıncı rivayet, ilgili bâbın dördüncü hadisi olup metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْغَسِيلِ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: "لَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِيَ وَادِيًا مَلَأًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا، وَلَوْ أُعْطِيَ ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا، وَلَا يَسُدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ، إِلَّا التَّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ".¹⁰⁴¹

Abbâs b. Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de minber üzerinde konuşma yaparken şöyle dediğini işittim: "Ey İnsanlar! Peygamber şöyle buyuruyordu: Âdem oğluna altın ile dolu bir vadi verilseydi o kendisine ikinci bir vadi verilmesini arzu ederdi. Şayet kendisine ikinci bir vadi verilse üçüncüsünü isterdi. Âdem oğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah da (hıristan) tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder.

4. Ebû Recâ Müreccâ b. Recâ el-Yeskürî el-Adevî

Müreccâ b. Recâ'nın ilk rivayeti bâb altında serdedilen tek rivayettir. Senedde de açıkça görüleceği üzere Müreccâ b. Recâ'nın tarihi mütâbi olarak zikredilmiştir. Bahsi geçen hadisin metni aşağıda verildiği şekildedir:

¹⁰⁴⁰ Buhârî, "Tıb", 4, (Hadis nr. 5683); 15, (Hadis nr. 5702 [Bâbın son hadisi olup i'tibâr için zikredilmiştir.]); 17, (Hadis nr. 5704 [Bâbın ilk hadisi olup sonraki hadisler kendisine mütâbaat etmektedir.]); Müslim, "Selâm", (Hadis nr. 2205); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 49, (Hadis nr. 14701).

¹⁰⁴¹ Buhârî, "Rikâk", 10, (Hadis nr. 6438).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمْرَاتٍ"، وَقَالَ مُرْجَى بْنُ رَجَاءٍ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَنَسٌ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَأْكُلُهُنَّ وَتَرًا. ¹⁰⁴²

Enes b. Mâlik'ten nakledilmiştir: "Resûlullah (s.a.v.), ramazan bayramında birkaç hurma yemeden (namaza gitmezdi). Enes (r.a.), hurmaların (bir, üç, beş gibi) tek sayıda olduğunu haber vermiştir.

5. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris el-Kureşî el-Medenî

Abdurrahman b. İshak'ın ilk rivayeti ilgili bâbın son hadisi olup mütâbi olarak serdedilmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "قَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالشُّفْعَةِ فِي كُلِّ مَالٍ لَمْ يُقَسِّمْ، فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ وَصَرِفَتِ الطُّرُقُ فَلَا شُفْعَةَ". حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بِهَذَا، وَقَالَ: فِي كُلِّ مَا لَمْ يُقَسِّمْ، تَابَعَهُ هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: فِي كُلِّ مَالٍ، رَوَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. ¹⁰⁴³

Câbir b. Abdullah (r.anhümâ) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.), taksim edilmemiş bütün mallarda şüf'a hakkı bulunduğuna hükmetmiştir. Sınırlar belirlenip yollar ayrılınca artık şüf'a hakkı yoktur.

Râvinin ikinci rivayeti bâb altında serdedilen sekizinci rivayet olup yine mütâbi olarak zikredilmiştir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُعِينَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اِخْتَنَقَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقُدُومِ"، حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، وَقَالَ: بِالْقُدُومِ مُحَقَّقَةً تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، تَابَعَهُ عَجَلَانُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو عَنْ أَبِي سَلَمَةَ. ¹⁰⁴⁴

Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki: Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "İbrâhim (a.s.) seksen yaşında iken "el-Kaddûm" denilen yerde sünnet olmuştur. Ebu'z-Zinâd, dal harfi şeddesiz olarak "el-Kadûm" şeklinde rivayet etmiştir.

¹⁰⁴² Buhârî, "İdeyn", 4, (Hadis nr. 953); Tirmizî, "Salât", 390, (Hadis nr. 543); Tirmizî, "Siyâm", 49, (Hadis nr. 1754); Dârimî, "İdeyn", 217, (Hadis nr. 1600); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 287, (Hadis nr. 12268); XXI, 107, (Hadis nr. 13426).

¹⁰⁴³ Buhârî, "Büyü", 97, (Hadis nr. 2214); 96, (Hadis nr. 2213); "Şüf'a", 1, (Hadis nr. 2257); "Şeriket", 8, (Hadis nr. 2495); 9, (Hadis nr. 2496); "Hiyel", 14, (Hadis nr. 6976); Müslim, "Şüf'a", (Hadis nr. 1607, 1608); Tirmizî, "Büyü", 72, (Hadis nr. 1313); "Ahkâm", 32, (Hadis nr. 1369); 33, (Hadis nr. 1370); Ebû Dâvûd, "Büyü", 74, (Hadis nr. 3507, 3508, 3512); Nesâî, "Büyü", 80, (Hadis nr. 4646); 108, (Hadis nr. 4701); 109, (Hadis nr. 4705); İbn Mâce, "Şüf'a", 2, (Hadis nr. 2494); 3, (Hadis nr. 2499); Dârimî, "Büyü", 83, (Hadis nr. 2627, 2628); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 62, (Hadis nr. 14157); 155, (Hadis nr. 14253); 230, (Hadis nr. 14326); 295, (Hadis nr. 14403); XXIII, 143, (Hadis nr. 14854); 246, (Hadis nr. 14999); 428, (Hadis nr. 15289).

¹⁰⁴⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 8, (Hadis nr. 3356); "İsti'zân", 51, (Hadis nr. 6298); Müslim, "Fezâil", (Hadis nr. 2370); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 34, (Hadis nr. 8281); XV, 239, (Hadis nr. 9408); 383, (Hadis nr. 9622).

II. Yahyâ b. Maîn'in "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelediği Râvilerin *Sahîh-i Müslim*'deki Rivayetleri

Tezde ele alınan râvilerden *Müslim*'in *Sahîh*'inde kendilerinden tahrîcte bulunduğu râviler ve rivayetleri incelendiğinde, İbn Maîn'in "sâlih", "sâlihu'l-hadîs" ve "suveylih" şeklinde nitelediği hadisi i'tibâra elverişli yirmi üç râvinin yedisinden, zayıf olduğu kanaatine ulaşılan sekiz râvinin de ikisinden hadis naklettiği tespit edilmiştir. Bahsi geçen hadisi i'tibâr için alınabilecek yedi râviden on iki, zayıf iki râviden de birer tane serdedilen bu rivayetlerin tamamı makrûnen veya mütâbaat nevinden yer almıştır. Söz konusu hadisler tercümeleriyle birlikte aşağıda kaydedilmiştir.

1. *Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris el-Kureşî el-Medenî*

Müslim'in, konuyla ilgili asıl hadisin farklı tariklerine işaret etmek suretiyle tahrîc ettiği Abdurrahman b. İshak rivayeti şu şekilde yer almaktadır:

وَحَدَّثَنَا أَبُو الطَّاهِرِ، وَحَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ حَمْزَةَ، وَسَلَامِ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا عَدْوَى وَلَا بَيْرَةَ وَإِنَّمَا الشُّؤْمُ فِي ثَلَاثَةِ الْمَرْأَةِ وَالْفَرَسِ وَالِدَّارِ."

وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ وَحَمْزَةَ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَعُمَرُو النَّاقِدُ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنَا عُمَرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا يَغْقُوبُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، وَحَمْزَةَ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ بْنُ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، حَدَّثَنِي عُقَيْلُ بْنُ خَالِدٍ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ. ح وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ كُلُّهُمُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الشُّؤْمِ بِمَثَلِ حَدِيثِ مَالِكٍ لَا يَذْكُرُ أَحَدٌ مِنْهُمْ فِي حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ الْعَدْوَى وَالْبَيْرَةَ غَيْرَ يُونُسَ بْنِ يَرِيدٍ¹⁰⁴⁵.

Abdullah b. Ömer (r. anhömâ), Resûlullah'ın (s.a.v.) "Hastalık bulaşması ve teşe'üm yoktur. Uğursuzluk ancak üç şeydedir: Kadın, at ve evde." buyurduğunu haber vermiştir.

Yûnus b. Zeyd'den başka (seneddeki râvilerin) hiçbirisi İbn Ömer hadisindeki hastalık bulunması ve teşe'ümü anmamıştır.

2. *Ebû Ertât Haccâc b. Ertât en-Nehâî el-Kûfî*

Konuyla ilgili asıl hadisin farklı tariklerini kaydetmek maksadıyla serdedilen Haccâc b. Ertât rivayetinin metni aşağıda verilmiştir;

¹⁰⁴⁵ Müslim, "Selâm", (Hadis nr. 2225); Buhârî, "Büyü", 36, (Hadis nr. 2099); "Tıb", 43, (Hadis nr. 5753); 45, (Hadis nr. 5772); İbn Mâce, "Sünnet", 10, (Hadis nr. 86); "Tıb", 43, (Hadis nr. 3540); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 392, (Hadis nr. 4775); X, 459, (Hadis nr. 6405).

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ حَجَّاجٍ، وَابْنِ أَبِي غَبِيَّةٍ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَتَاوِلَهُ الْحُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: "إِنِّي خَائِضٌ"، فَقَالَ: "تَنَاوَلِيهَا، فَإِنَّ الْحَيْضَةَ لَيْسَتْ فِي يَدِكَ"¹⁰⁴⁶

H. Âişe'den (r. anha): Resûlullah (s.a.v.) bana mescitten kendisine seccâdeyi uzatmamı emretti. Ona "Ben hayızlıyım." dedim. Bunun üzerine "Onu bana uzat. Zira bu senin elinde değildir." buyurdular.

3. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Medenî

Konuyla ilgili asıl hadisin farklı tariklerine işaret etmek suretiyle ve makrûnen serdedilen Abdullah b. Ömer tariki şu şekilde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَطَعَ سَارِقًا فِي مَجْنَى قِيمَتُهُ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ" حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ رُمَيْحٍ، عَنْ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ. ح وَحَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى وَهُوَ الْقَطَّانُ. ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ ثُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ كُلُّهُمُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ. ح وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ عُثَيْبَةَ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ. ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي ثَوْبٍ السَّخْتِيَانِي، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ مُوسَى، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ. ح وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي ثَوْبٍ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، وَعُصَيْدُ اللَّهِ، وَمُوسَى بْنُ عَقَبَةَ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ. ح وَحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ الْجُمَحِيِّ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ كُلُّهُمْ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِ حَدِيثِ يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ غَيْرَ أَنَّ بَعْضَهُمْ، قَالَ: "قِيمَتُهُ" وَبَعْضُهُمْ، قَالَ: "ثَمَنُهُ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ"¹⁰⁴⁷

Abdullah b. Ömer'den (r. anhumâ): "Resûlullah (s.a.v.) bir hırsızın elini üç dirhem olan bir kalkandan dolayı kesmiştir."

(Seneddeki râvilerin) tamamı Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, o da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklen Yahyâ'nın Mâlik'ten naklettiği hadis gibi rivayette bulunmuşlardır. Ancak bazıları yalnız "kıymeti" demiş, bazıları ise "kıymeti üç dirhem olan" demişlerdir.

Yine makrûnen zikredilen diğer Abdullah b. Ömer b. Hafs tariki ise şöyledir:

¹⁰⁴⁶ Müslim, "Hayz", (Hadis nr. 298); Tirmizî, "Tahâret", 101, (Hadis nr. 134); Ebû Dâvûd, "Tahâret", 105, (Hadis nr. 265); Nesâî, "Tahâret", 173, (Hadis nr. 271); "Hayz", 18, (Hadis nr. 384); İbn Mâce, "Tahâret", 120, (Hadis nr. 632); Dârimî, "Tahâret", 82, (Hadis nr. 771); 108, (Hadis nr. 1071); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 215, (Hadis nr. 24184); XLI, 225, (Hadis nr. 24695); 269, (Hadis nr. 24747); 304, (24794); 314, (Hadis nr. 24807); 330, (Hadis nr. 24832); XLII, 249, (Hadis nr. 25404); 290, (Hadis nr. 25460); 521, (Hadis nr. 25796); XLIII, 89, (Hadis nr. 25919); 194, (Hadis nr. 26084).

¹⁰⁴⁷ Müslim, "Hudûd", (Hadis nr. 1686); Buhârî, "Hudûd", 13, (Hadis nr. 6795, 6796, 6797, 6798); Tirmizî, "Hudûd", 16, (Hadis nr. 1446); Ebû Dâvûd, "Hudûd", 12, (Hadis nr. 4385, 4386); Nesâî, "Kat'u's-Sârik", 8, (Hadis nr. 4906, 4907, 4908, 4909, 4910); İbn Mâce, "Hudûd", 22, (Hadis nr. 2584); Dârimî, "Hudûd", 4, (Hadis nr. 2301); Mâlik, *Muvatta'*, "Serikat", (Hadis nr. 3074); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 94, (Hadis nr. 4503); IX, 150, (Hadis nr. 5157); 225, (Hadis nr. 5310); X, 386 (Hadis nr. 6293).

حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ زَيْدٍ وَهُوَ الْمَلْقَبُ بِسَبْلَانٍ، أَخْبَرَنَا عَبَادُ بْنُ عَبَّادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَأَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ، سَمِعَهُ مِنْهُمَا سَنَةَ أَرْبَعٍ وَأَرْبَعِينَ وَمِائَةٍ يُحَدِّثَانِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ أَحَبَّ أَسْمَائِكُمْ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ" ¹⁰⁴⁸

Abdullah b. Ömer'den (r. anhumâ), o şöyle demiştir: "Allah Resûlü (s.a.v.), 'Şüphesiz ki sizin Allah'a en sevimli gelen isimleriniz Abdullah ve Abdurrahmandır.' buyurdular."

4. Ebû'l-Hasan Muâviye b. Hişâm el-Kassâr el-Kûfi

Muâviye b. Hişâm'ın ilk rivayeti, asıl hadisin farklı tariklerini zikretmek maksadıyla serdedilmiştir:

وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُخْتَارِ بْنِ فُلَيْلٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَا أَكْثَرُ الْأَنْبِيَاءِ تَبَعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ يَفْرُقُ بَابَ الْجَنَّةِ" ¹⁰⁴⁹

Enes b. Mâlik (r.a.), Allah Resûlü'nün (s.a.v.) "Kıyamet gününde peygamberlerin en çok tâbii bulunanı ben olacağım. Cennetin kapısını ilk çalan da ben olacağım." buyurduğunu söylemiştir.

Râvinin asıl hadisin farklı tariklerini kaydetmek maksadıyla serdedilen bir diğer rivayeti ise şu şekildedir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَسْلَمٍ يُقَالُ لَهُ مَا عَزُ بْنُ مَالِكٍ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: "إِنِّي أَصَبْتُ فَاحِشَةً فَأَقِمُّهُ عَلَيَّ"، فَرَدَّهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَارًا، قَالَ: ثُمَّ سَأَلَ قَوْمَهُ، فَقَالُوا: "مَا نَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا إِلَّا أَنَّهُ أَصَابَ شَيْئًا يَرَى أَنَّهُ لَا يُخْرِجُهُ مِنْهُ إِلَّا أَنْ يَقَامَ فِيهِ الْحَدُّ"، قَالَ: فَرَجَعَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَنَا أَنْ نَرْجُمَهُ، قَالَ: فَانْطَلَقْنَا بِهِ إِلَى بَقِيعِ الْغَرْقَدِ، قَالَ: فَمَا أَوْتَقْنَا وَلَا حَفَرْنَا لَهُ، قَالَ: فَرَمَيْنَاهُ بِالْعِظَمِ وَالْمَدَرِ وَالْحَرْبِ، قَالَ: فَاشْتَدَّ فَاشْتَدَدْنَا خَلْفَهُ حَتَّى أَتَى غُرَضَ الْحُرَّةِ، فَانْتَصَبَ لَنَا، فَرَمَيْنَاهُ بِجَلَامِيدِ الْحُرَّةِ يَعْنِي الْحِجَارَةَ حَتَّى سَكَتَ، قَالَ: ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاطِبًا مِنَ الْعِشِيِّ، فَقَالَ: "أَوْ كَلَّمَا انْطَلَقْنَا غُرَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، تَخَلَّفَ رَجُلٌ فِي عِيَالِنَا لَهُ نَيْبٌ كَنَيْبِ النَّبِيِّ عَلَيَّ أَنْ لَا أُوتَى بِرَجُلٍ فَعَلَ ذَلِكَ، إِلَّا نَكَلْتُ بِهِ"، قَالَ: فَمَا اسْتَغْفَرَ لَهُ وَلَا سَبَّهُ

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا بِهِزٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَ مَعْنَاهُ، وَقَالَ: فِي الْحَدِيثِ فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعِشِيِّ: فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَمَا بَالُ أَقْوَامٍ إِذَا غَرَوْنَا يَتَخَلَّفُ أَحَدُهُمْ عَنَّا، لَهُ نَيْبٌ كَنَيْبِ النَّبِيِّ" وَلَمْ يَقُلْ فِي عِيَالِنَا

وَحَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ. ح وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ كِلَاهُمَا، عَنْ دَاوُدَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ بَعْضُ هَذَا الْحَدِيثِ غَيْرَ أَنَّ فِي حَدِيثِ سُفْيَانَ، "فَاعْتَرَفَ بِالزَّانَةِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ" ¹⁰⁵⁰

Ebû Saîd el-Hudrî'den, Eslem kabilesinden Mâiz b. Mâlik denilen bir adam Allah Resûlü'ne (s.a.v.) gelerek "Ben bir kötülük işledim, onun haddini bana vur!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisini birkaç defa reddetti. Râvi diyor ki, sonra kavmine

¹⁰⁴⁸ Müslim, "Âdâb", (Hadis nr. 2132); Tirmizî, "Edeb", 64 (Hadis nr. 2833, 2834); Ebû Dâvûd, "Edeb", 70 (Hadis nr. 4910); İbn Mâce, "Edeb", 30 (Hadis nr. 3728); Dârimî, "İsti'zân", 60 (Hadis nr. 2695); Ahmed b. Hanbel, VIII, 391, (Hadis nr. 4774); X, 274, (Hadis nr. 6122).

¹⁰⁴⁹ Müslim, "İman", (Hadis nr. 196); Dârimî, "Mukaddime", 8, (Hadis nr. 50).

¹⁰⁵⁰ Müslim, "Hudûd", (Hadis nr. 1694); Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25, (Hadis nr. 4429); Dârimî, "Hudûd", 14, (Hadis nr. 2319); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 17, (Hadis nr. 10988); XVIII, 134, (Hadis nr. 11589).

sordu. Onlar: “Biz onu zararsız biliriz. Yalnız başına bir iş geldi ki ondan dolayı kendisini hadd vurulmaktan başka bir şeyin kurtaramayacağını sanıyor.” dediler. Müteakiben (Mâiz) Resûlullah’a (s.a.v.) döndü. O da bize kendisini recmetmemizi emir buyurdu. Onu Bakî’ül-Garkad’a götürdük. Kendisini ne bağladık ne de kuyu kazdık. Ona kemik, topaç ve tuğla parçaları attık. Koşmaya başladı. Biz de arkasından koştuk. Kendisine Harra’nın kayalarını (yani taşları) attık. Nihayet sustu.

Sonra Resûlullah (s.a.v.) akşamleyin hutbe okumak üzere ayağa kalktı ve “Acaba biz Allah yolunda her gazaya gittikçe çoluk çocuğumuz arasında teke meleyişi gibi melemesi olan bir adam kalacak mı? Şu boynuma borç olsun ki, bunu yapan bir adam bana getirilmeye görsün! Yoksa onu (âleme) ibret yaparım!” buyurdular. Artık onun için ne istiğfar etti ne de sövdü.

Dâvûd b. Dînâr, bu isnadla bu hadisin manası gibi rivayette bulundu. Bu hadiste şunu da söyledi: “Derken akşama doğru Peygamber (s.a.v.) ayağa kalkarak Allah’a hamd ve senâ etti. Sonra şöyle buyurdu: ‘İmdi, acaba bazı kavimlere ne oluyor ki, biz gazaya gittiğimiz vakit bunlardan teke melemesi gibi meleyişi olan birisi arkamızda kalıyor!’”. “Çoluk çocuğumuz arkasında” demedi.

Süfyân es-Sevrî’nin rivayetinde “zinayı üç defa itiraf etti” ibaresi vardır.

Râvinin üçüncü rivayeti, lanet etmenin yasaklığını ifade eden hadislerin sıralandığı bölümde zikredilmekte ve peşinden gelen başka tariklerle desteklenmektedir. Söz konusu rivayetin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ اللَّعَّانِينَ لَا يَكُونُونَ شُهَدَاءَ وَلَا شُفَعَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"¹⁰⁵¹

Ebü'd-Derdâ'dan (r.a.), Allah Resûlü'nün (s.a.v.) “Şüphesiz ki lânetçiler kıyamet gününde ne şehit olurlar ne de şefaathçi!” buyurduğunu işittim.

5. Ebû Süleyman Abdurrahman b. Süleyman İbnü'l-Gasîl el-Ensârî el-Üveysî

İbnü'l-Gasîl'in rivayeti, Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hacamatın faydasına dair naklettiği hadisin ardından serdedilmektedir:

حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَلِيمَانَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، قَالَ: جَاءَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي أَهْلِنَا وَرَجُلٌ يَشْتَكِي خُرَاجًا بِهِ أَوْ جَرَاخًا، فَقَالَ: "مَا تَشْتَكِي؟" قَالَ: "خُرَاجٌ بِي قَدْ شَقَّ عَلَيَّ"، فَقَالَ: "يَا غُلَامُ انْتِنِي بِحَجَّامٍ"، فَقَالَ لَهُ: "مَا تَصْنَعُ بِالْحَجَّامِ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ؟" قَالَ: "أُرِيدُ أَنْ أُعَلِّقَ فِيهِ مَجْجَمًا"، قَالَ: "وَاللَّهِ إِنَّ الدُّبَابَ لَيُصِيبُنِي أَوْ يُصِيبُنِي الثُّوبُ، فَيُؤْذِينِي وَيَشُقُّ عَلَيَّ" فَلَمَّا رَأَى تَبَرُّمَهُ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: "إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: 'إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ خَيْرٌ فَبِي شَرِّهِ مَجْجَمٌ أَوْ شَرِيَّةٌ مِنْ عَسَلٍ أَوْ لَذْعَةٍ بَنَارٍ'، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: 'وَمَا أُحِبُّ أَنْ أَكْتَوِيَ' قَالَ: فَجَاءَ بِحَجَّامٍ فَشَرَّهُ فَذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ"¹⁰⁵²

¹⁰⁵¹ Müslim “Birr ve’s-Sıla”, (Hadis nr. 2598); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 53, (Hadis nr. 4871); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, 517, (Hadis nr. 27529).

¹⁰⁵² Müslim, “Selâm”, (Hadis nr. 2205); Buhârî, “Tıb”, 4, (Hadis nr. 5683); 15, (Hadis nr. 5702 [Bâbin son hadisi olup i’tibâr için zikredilmiştir.]); 17 (Hadis nr. 5704 [Bâbin ilk hadisi olup sonraki

Âsım b. Ömer b. Katâde'den, dedi ki: "Câbir b. Abdullah bize, ailemiz içine geldi. Bir adam elindeki çibanlardan yahut yaralardan şikâyet ediyordu. Câbir, 'Şikâyetin nedir?' dedi. Adam, 'Bendeki çibanlar... Beni çok zorluyor.' dedi. Bunun üzerine Câbir, 'Ey çocuk! Bana bir haccâm getir.' dedi. Adam ona 'Haccâmı ne yapacaksın ey Ebû Abdullah?' diye sorunca Câbir: 'Oraya bir hacamat şişesi takmak istiyorum' cevabını verdi. Adam 'Vallâhi bana sinekler konuyor. Yahut elbise iliştiriyor da eziyet veriyor ve bana güç geliyor.' dedi. Câbir bundan tiksindiğini görünce şunu söyledi: 'Ben Resûlullah'ı (s.a.v.) eğer sizin ilaçlarınızdan bir şeyde hayır varsa bu ya neşter vuruşunda ya bal şerbetinde ya da ateşle dağlamaktadır buyururken işittim.' Resûlullah (s.a.v.) 'Ancak ben dağlamayı sevmiyorum.' buyurdular. Bunun üzerine hizmetçi bir haccâm getirerek ona neşter vurdu. Çektiği elem de ondan gitti."

6. Ebû Ya'lâ Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ b. Ka'b et-Tâîfî es-Sekafî

Râvinin hadisi, asıl hadisin mütâbî olarak kaydedilmektedir:

حَدَّثَنَا عُمَرُو النَّاقِدِ، وَابْنُ أَبِي عَمَرَ كِلَاهُمَا، عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، قَالَ ابْنُ أَبِي عُمَرَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عُمَرُو بْنِ الشَّرِيدِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَدَفْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا، فَقَالَ: "هَلْ مَعَكَ مِنْ شَعْرِ أُمِّيَّةٍ ابْنِ أَبِي الصَّلْتِ شَيْءٌ؟" قُلْتُ: "نَعَمْ"، قَالَ: "هَيْه"، فَأَنْشَدْتُهُ بَيْتًا، فَقَالَ: "هَيْه"، ثُمَّ أَنْشَدْتُهُ بَيْتًا، فَقَالَ: "هَيْه"، حَتَّى أَنْشَدْتُهُ مِائَةَ بَيْتٍ.

وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَدَدَةَ، جَمِيعًا، عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عُمَرُو بْنِ الشَّرِيدِ أَوْ يَعْقُوبَ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ الشَّرِيدِ، قَالَ: "أَرَدَفَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلْفَهُ"، فَذَكَرَ بِمِثْلِهِ. وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ. ح وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، كِلَاهُمَا، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الطَّائِفِيِّ، عَنْ عُمَرُو بْنِ الشَّرِيدِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "اسْتَنْشَدَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" بِمِثْلِ حَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَزَادَ قَالَ: "إِنْ كَادَ لِيُسْلِمَ"، وَفِي حَدِيثِ ابْنِ مَهْدِيٍّ، قَالَ: "فَلَقَدْ كَادَ يُسْلِمُ فِي شَعْرِهِ"¹⁰⁵³.

Şerîd b. Süveyd'den (r.a.), o şöyle dedi: "Bir gün Resûlullah'ın (s.a.v.) terkisine bindim. 'Hatırında Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın şiirinden bir şey var mı?' diye sordu. 'Evet' dedim. 'Hadi!' dedi. Ben de kendisine bir beyit okudum. Yine 'Hadi!' dedi. Sonra kendisine bir beyit daha okudum. O yine 'Hadi!' buyurdu. Tâ ki kendisine yüz beyit okudum.

Râvi, Şerîd'den, "Resûlullah (s.a.v.) benden şiir okumamı istedi..." şeklinde İbrahim b. Meysere'nin hadisi gibi rivayette bulunmuş, şunu da ziyâde etmiştir: (Allah Resûlü), "(Ümeyye b. Ebü's-Salt) az daha müslüman oluyordu." buyurmuştur. İbn Mehdî'nin hadisinde "Yemin olsun şiirinde neredeyse müslüman oluyordu." buyurdu cümlesi vardır.

[hadisler kendisine mütâbaat etmektedir.]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII, 49, (Hadis nr. 14701).

¹⁰⁵³ Müslim, "Şiir", (Hadis nr. 2255); İbn Mâce, "Edeb", 41, (Hadis nr. 3758); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII, 206, (Hadis nr. 19457); 215, (Hadis nr. 19464); 217, (Hadis nr. 19467); 224, (Hadis nr. 19476).

7. Ebû Seleme Muhammed b. Meysere Ebû Hafsa el-Basrî

Senedinde Muhammed b. Meysere'nin bulunduğu ilk rivayet, aynı hadisin farklı tarihlerini kaydetmek maksadıyla kaydedilmiştir:

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَهَرِيرُ بْنُ حَرْبٍ، جَمِيعًا، عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أَسْرِعُوا بِالْجَنَازَةِ فَإِنْ تَكَ صَلَاحَةً فَخَيْرٌ لَعَلَّهُ"، قَالَ: تُقَدِّمُونَهَا عَلَيْهِ، وَإِنْ تَكُنْ غَيْرَ ذَلِكَ فَشَرٌّ تَضَعُونَهُ عَنْ رِقَابِكُمْ"

وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، جَمِيعًا، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ. ح. وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا زَوْجُ بْنُ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، كِلَاهُمَا، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ أَنَّ فِي حَدِيثِ مَعْمَرٍ، قَالَ: "لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا رَفَعَ الْحَدِيثَ" ¹⁰⁵⁴

Ebû Hüreyre'den (r.a.) o da Allah Resûlü'nden (s.a.v.): "Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Cenazeyi süratlice götürün. Eğer ceneze iyi ise (netice) hayırdır. Umulur ki onu bir an evvel (kabirdeki) hayır ve sevabına ulaştırmış olursunuz. Şayet cenaze sâlih bir kimse değilse (netice) şerdir. Bir an evvel onu omuzlarınızdan atmış olursunuz.' buyurmuştur."

Ma'mer hadisinde "Ebû Hüreyre'nin bu hadisi ancak merfû olarak rivayet ettiğini biliyorum, dedi." ibaresi vardır.

Muhammed b. Meysere'nin ikinci rivayeti de yukarıdaki rivayetiyle aynı niteliktedir ve metni aşağıda verildiği şekildedir:

وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فُهْرَاذٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عِيسَى بْنِ لَمْحَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَتَاهُ رَجُلٌ يَوْمَ النَّحْرِ وَهُوَ وَاقِفٌ عِنْدَ الْجُمُرَةِ، فَقَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي خَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ"، فَقَالَ: "ارْمِ وَلَا حَرَجَ"، وَأَتَاهُ آخَرُ، فَقَالَ: "إِنِّي ذَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ"، قَالَ: "ارْمِ وَلَا حَرَجَ"، وَأَتَاهُ آخَرُ، فَقَالَ: "إِنِّي أَقْضَيْتُ إِلَى الْبَيْتِ قَبْلَ أَنْ أُرْمِيَ"، قَالَ: "ارْمِ وَلَا حَرَجَ"، قَالَ: فَمَا رَأَيْتُهُ سَبَلَ يَوْمَئِذٍ عَنْ شَيْءٍ، إِلَّا قَالَ: "افْعَلُوا وَلَا حَرَجَ" ¹⁰⁵⁵

Abdullah b. Amr b. Âs'dan (r. anhumâ): "Ben Hz. Peygamber'den (s.a.v.) dinledim. Kendisi bayram günü cemrede dururken yanına bir adam geldi ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben taşlarımı atmadan tıraş oldum.' dedi. Resûlullah (s.a.v.) 'At, zararı yok.' buyurdu. Bir başkası gelerek 'Ben taşlarımı atmadan tıraş oldum kurban kestim.' dedi. Resûlullah (s.a.v.) 'At, zararı yok.' buyurdu. Bir başkası daha gelerek 'Ben taşlarımı atmadan Beyt-i Şerîf'e giderek tavâfü'l-ifâzâmı yaptım' dedi. Resûlullah

¹⁰⁵⁴ Müslim, "Cenâiz", (Hadis nr. 944); Buhârî, "Cenâiz", 51, (Hadis nr. 1315); Tirmizî, "Cenâiz", 30, (Hadis nr. 1015); Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 50, (Hadis nr. 3173); Nesâî, "Cenâiz", 44, (Hadis nr. 1910, 1911); İbn Mace, "Cenâiz", 15, (Hadis nr. 1477); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 208, (Hadis nr. 7267); 215, (Hadis nr. 7271); XIII, 188, (Hadis nr. 7772); XVI, 221, (Hadis nr. 10332).

¹⁰⁵⁵ Müslim, "Hac", (Hadis nr. 1306); Buhârî, "İlim", 23, (Hadis nr. 83); 46, (Hadis nr. 124); "Hac", 131, (Hadis nr. 1736, 1737); "Eymân ve'n-Nüzûr", 15, (Hadis nr. 6665); Tirmizî, "Hac", 72, (Hadis nr. 916); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 87, (Hadis nr. 2007); İbn Mâce, "Menâsik", 74, (Hadis nr. 3051); Dârimî, "Menâsik", 65, (Hadis nr. 1907, 1908); Mâlik, *Muvatta'*, "Hac", (Hadis nr. 1594); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 23, (Hadis nr. 6484); 30, (Hadis nr. 6489); 405, (Hadis nr. 6800); 487, (Hadis nr. 6487); 546, (Hadis nr. 6957); 601, (Hadis nr. 7032).

(s.a.v.) yine 'At, zararı yok.' buyurdular. Hâsılı o gün kendisine bir şey sorulup da 'Yapın, zararı yok.' demekten başka bir şey söylediğini görmedim."

8. Ebû Vehb Zem'a b. Sâlih el-Cenedî el-Yemânî ve Ebû Seleme Muhammed b. Meysere

Zem'a b. Sâlih ile ilgili değerlendirmelerin kaydedildiği başlıkta ifade edildiği üzere râvi zayıf kimseler arasında zikredilmiştir. Bununla birlikte aşağıda metni verilecek olan rivayetin senedinde, Zem'a daha önce ele alınan râvilerden Muhammed b. Meysere ile birlikte yer almakta ve hadis mütâbî olarak zikredilmektedir:

حدثنا مُحَمَّدُ بْنُ مِهْرَانَ الرَّازِيُّ، وَابْنُ أَبِي عَمَرَ، وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، جَمِيعًا عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، قَالَ ابْنُ مِهْرَانَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قُلْتُ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيْنَ تَنْزِلُ غَدًا؟" وَذَلِكَ فِي حَجَّتِهِ حِينَ دَنَوْنَا مِنْ مَكَّةَ فَقَالَ: "وَهَلْ تَرَكَ لَنَا عَقِيلٌ مَنْزِلًا؟"

وَحَدَّثَنِيهِ مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا رُوْحُ بْنُ عَبْدِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي خَفْصَةَ، وَزَمْعَةُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ شَهَابٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ قَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيْنَ تَنْزِلُ غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ؟" وَذَلِكَ زَمَنَ الْفَتْحِ، قَالَ: "وَهَلْ تَرَكَ لَنَا عَقِيلٌ مَنْزِلٌ" 1056

Üsâme b. Zeyd'den (r.a.): Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Ey Allah'ın Resûlü! Yarın nereye ineceksiniz?" diye sordum. Bunu, hacı esnasında Mekke'ye yaklaştığımız zaman söylemiştim. Resûlullah (s.a.v.): "Akıl bize ev bıraktı mı ki?" cevabını verdi.

Üsâme şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Yarın Allah dilerse nereye ineceksin?" Bu konuşma fetih zamanında olmuştu. Resûlullah (s.a.v.): "Akıl bize ev namına bir şey bıraktı mı ki?" buyurmuştur.

9. Ebû Amr Mücâlid b. Saîd el-Kûfî el-Hemdânî

Mücâlid b. Saîd ile ilgili başlıkta kaydedildiği üzere râvi zayıf kimseler arasında zikredilmiştir. Bununla birlikte aşağıda kaydedilen hadisin senedinde Mücâlid'in makrûnen zikredildiği görülmektedir:

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ، وَخُصَيْنٌ، وَمُغِيرَةُ، وَأَشْعَثُ، وَمُجَالِدٌ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، وَدَاوُدُ، وَكُلُّهُمْ عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى فَاِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، فَسَأَلْتُهَا عَنْ قَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهَا، فَقَالَتْ: "لَمَقَّهَا زَوْجُهَا الْبَيْتَةَ، فَقَالَتْ: فَخَاصَمْتُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السُّكَّى وَالنَّفَقَةِ، قَالَتْ: فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سَكْنً، وَلَا نَفَقَةً، وَأَمَرَنِي أَنْ أَعْتَدَ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ خُصَيْنٍ، وَدَاوُدَ، وَمُغِيرَةَ، وَإِسْمَاعِيلَ، وَأَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: "دَخَلْتُ عَلَى فَاِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ" بِمِثْلِ حَدِيثِ زُهَيْرٍ، عَنْ هُشَيْمٍ 1057

1056 Müslim "Hac" (Hadis nr. 1351); Buhârî, "Hac", 44, (Hadis nr. 1588); "Cihâd", 180, (Hadis nr. 3058); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 86, (Hadis nr. 2003); "Ferâ'iz", 9, (Hadis nr. 2902); İbn Mâce, "Menâsik", 26, (Hadis nr. 2942).

1057 Müslim, "Talâk", (Hadis nr. 1480, 1482); Tirmizî, "Nikâh", 38, (Hadis nr. 1135), "Talâk", 5, (Hadis nr. 1180); Ebû Dâvûd, "Talâk", 39, (Hadis nr. 2278, 2282, 2283, 2284); Nesâî, "Nikâh", 8, (Hadis nr. 3222); 21, (Hadis nr. 3244); 22, (Hadis nr. 3245); "Talâk", 7, (Hadis nr. 3403, 3404, 3405); 15, (Hadis nr. 3418); 70, (Hadis nr. 3545, 3546, 3547, 3549); 71, (Hadis nr. 3551, 3552); İbn

Şa‘bî’den naklen, o şöyle dedi: “Fâtıma bint Kays’ın yanına girdim de ona Resûlullah’ın (s.a.v.) kendisine verdiği hükmü sordum. O, kocam beni baîn talâkla boşadı. Ben de onu mesken ve nafaka hususunda Allah Resûlü’ne (s.a.v.) dava ettim ama bana ne mesken verdi ne da nafaka. (Yalnız) İbn Ümmü Mektûm’un evinde iddet beklememi emir buyurdu, şeklinde cevap verdi.”

Mâce, “Talâk”, 10, (Hadis nr. 2035, 2036); Dârimî, “Nikâh”, 7, (Hadis nr. 2177); “Talâk”, 10, (Hadis nr. 2274, 2275); Mâlik, *Muvatta’*, “Talâk”, (Hadis nr. 2155); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, 53, (Hadis nr. 27100); 303, (Hadis nr. 27320); 305, (Hadis nr. 27322); 306, (Hadis nr. 27323); 308, (Hadis nr. 27326); 309, (Hadis nr. 27327); 311, (Hadis nr. 27329); 313, (Hadis nr. 27330); 315, (Hadis nr. 27332); 316, (Hadis nr. 27333); 318, (Hadis nr. 27334); 320, (Hadis nr. 27336); 322, (Hadis nr. 27337); 324, (Hadis nr. 27338); 326, (Hadis nr. 27340); 327, (Hadis nr. 27341); 330 (Hadis nr. 27342); 332, (Hadis nr. 27343, 27344); 333, (Hadis nr. 27345, 27346); 334, (Hadis nr. 27347); 335, (Hadis nr. 27348).

SONUÇ

“Sâlih” terimi hem hadisi i’tibâra elverişli *râviler* için kullanılan bir ta’dîl lafzı hem de kimi zaman ihticâca kimi zaman ise i’tibâra elverişli “sâlih” rivayetleri tavsif etmek üzere *mervî* için kullanılan bir ıstılah olarak hadis ilmindeki yerini almıştır. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inin metodunu açıklamak üzere kaleme aldığı risâlesinde yer alan “Kitabımda yer alıp da kendisinde şiddetli zayıflık bulunan hadislere işaret ettim. Senedi sahih olmayanlar da bunlara dâhildir. Hakkında bir şey söylemediklerim sâlihtir. Bazısı bazısından daha sahihtir.” şeklindeki ifadelerinin zikredilen lafzın *mervî*yi niteleyen bir terim olarak hangi mertebeye delâlet ettiği ile ilgili tartışmaların usûl kitaplarındaki yerini almasında önemli bir âmil olduğu tespit edilmiştir. Ancak hadis âlimlerinin bu konuda bir görüş üzerinde birleşmediği görülmüştür. Netice itibariyle *mervî* için kullanılan “sâlih” lafzının hem ihticâca hem de i’tibâra delâlet etmesi mümkün olduğundan hakkında hüküm verilecek her bir rivayet için ayrı araştırma yapılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

“Sâlih” lafzının zaman zaman münekkitt âlimler tarafından râvinin hadis rivayetine ehliyetlerini niteleyen bir ıstılah olarak değil de, sürdüğü âbid ve zâhidâne hayat tarzına işaret etmek üzere kullanıldığı belirlenmiştir. Söz konusu ayrımın ise cerh-ta’dîl âlimlerinin lafzı hangi bağlamda kullandığının araştırılması, “sâlih” ifadesiyle birlikte zikredilen diğer tenkit terimlerinin incelenmesi, râvinin dinî yönüyle ilgili müspet veya menfî değerlendirmeler var ise bunların tetkik edilmesi gibi yöntemlerle mümkün olduğu söylenebilir. Öte taraftan, “sâlih” lafzının diğer tenkit terimleriyle birlikte kullanımlarında ağırlıklı olarak ta’dîlin alt mertebesindeki lafızlarla, zaman zaman hafif cerh bildiren ıstılahlarla ve nadiren de kuvvetli tevsîk ifadeleriyle birlikte zikredildiği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu lafzın mertebesi hakkında genel bir kanaate ulaşıldığı söylenebilir.

Kapsam itibariyle “sâlih” teriminden daha dar olan “sâlihu’l-hadîs” lafzı ise *mervî* ile ilgili kullanılmayıp yalnız râvinin rivayetteki durumunu nitelemek üzere kullanılan bir ıstılahtır ve sâlih lafzı ile aynı dereceye işaret etmektedir. İlk kez İbn Mehdî tarafından kendisinde hafif zayıflık bulunmakla birlikte sadûk olan râviler hakkında kullanıldığı bilgisi kaynaklarda yer almakla birlikte İbn Mehdî’nin bu lafzı bir râvi hakkında kullandığı herhangi bir değerlendirme örneğine ulaşılammıştır. *Megâzî* müellifi Vâkîdî de “sâlihu’l-hadîs” terimini “sika” lafzıyla beraber kullanarak söz konusu ıstılahla râvinin rivayet ehliyeti açısından bir kusuru olmadığını kast ettiğini ihsas etmektedir. “Sâlihu’l-hadîs” tabirinin diğer tenkit terimleriyle kullanımı incelendiğinde zaman zaman kuvvetli ta’dîl ifadeleriyle kullanıldığı görülmekle beraber daha ziyâde alt mertebedeki tevsîk lafızlarıyla birlikte zikredildiği müşahade edilmiştir. Ağır cerh terimleriyle kullanımına rastlanmayıp nadiren râvinin hıfzındaki kusura işaret eden ifadelerle ve seyrek olarak da bid’at ehli olma cerhiyle birlikte zikredilen ıstılahın alt mertebedeki ta’dîl lafızları arasında değerlendirilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmanın konusunu teşkil eden diğer bir lafız olan “suveylih” ifadesiyle değerlendirilen râvilerin ise hadisleri araştırılmak üzere yazılmakla birlikte rivayetlerine “sâlihu’l-hadis” râvilere nispetle daha ihtiyatlı yaklaşılması gereken kimselerden oldukları anlaşılmıştır. Nitekim mevzubahis lafzın ağırlıklı olarak taz’îf ifadeleriyle kullanılması da söz konusu kanaati desteklemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Yahyâ b. Maîn’in *Târîh*’inde “sâlih”, “sâlihu’l-hadis” ve “suveylih” şeklinde nitelendirilen toplam *kırk iki* râvinin cerh-ta’dîl açısından durumları tespit edilmiştir. Araştırmaya konu olan râvilerden on tanesinin sika, yirmi üçünün hadisi i’tibâra elverişli, sekizinin zayıf ve birinin metrûk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla söz konusu terimlerin hadis usûlü kitaplarında zikredilen bilgilere mutâbık olarak daha ziyade hadisi i’tibâra elverişli râviler hakkında kullanıldığının söylenmesi mümkündür.

Tezin üçüncü bölümünde daha önce incelenen râvilerin *Sahîhayn*’daki rivayetleri incelenmiştir. Buna göre hakkında “sika” kanaati hâsıl olan on râvinin dışındaki otuz iki râviden Buhârî’nin *Sahîh*’inde hadis tahrîcinde bulunduğu beş râvi olduğu görülmüş, bu beş râvinin rivayetlerinden beşinin “Kitâbü’t-Tıb”da, üçünün “Kitâbü’t-Tefsîr”de, üçünün “Kitâbü’l-Megâzî”de, ikisinin “Kitâbü’l-Büyû”da, ikisinin “Kitâbü’t-Talâk”ta, birinin “Kitâbü’l-Menâkıb”da, birinin “Kitâbü Menkâkıbü’l-Ensâr”da, birinin “Kitâbü’l-İ’tisâm”da, birinin “Kitâbü’l-Mevâkî’t”te, birinin “Kitâbü’l-Hac”da, birinin “Kitâbü Bed’ü’l-Halk”da, birinin “Kitâbü’l-İsti’zân”da, birinin “Kitâbü’l-İdeyn”de, birinin “Kitâbü’l-Enbiyâ”da, birinin “Kitâbü’l-Cum’a”da, birinin “Kitâbü’l-Cihâd”da ve birinin de “Kitâbü’r-Rikâk”ta yer aldığı tespit edilmiştir. İncelenen yirmi yedi hadisten yirmi üçünün mütâbaat nevinden olduğu görülmüştür. Kalan dört hadisten üçü İbnü’l-Gasîl’den serdedilen aynı hadisin benzer tarikleri olup ilgili yerde belirtildiği üzere İbn Hacer, Nesâî dışındaki hadis imamlarının râvi ile ihticâc ettiğini belirtmiştir. Son olarak İshak b. Râşid’den nakledilen hadislerden birinin *Sahîh-i Buhârî*’de serdedilmiş bir mütâbiine ulaşamamakla birlikte hadisin ahkâma yönelik hususiyet taşımamasının, Buhârî’nin kendisinden söz konusu rivayeti tahrîc etmesinde önemli bir etken olduğu düşünülebilir. *Sahîh-i Müslim*’de ise tamamı makrûnen veya mütâbaat nevinden olmak üzere “hadisi i’tibâra elverişli” yedi râviden on iki, haklarında “zayıf” olduğu kanaatine ulaşılan iki râviden de birer hadis tahrîc edildiği görülmüştür. Söz konusu rivayetlerin ikisi “Kitâbü’s-Selâm”da, ikisi “Kitâbü’l-Hac”da, ikisi “Kitâbü’l-Hudûd”da, biri “Kitâbü’l-İman”da, biri “Kitâbü’l-Hayz”da, biri “Kitâbü’l-Cenâiz”de, biri “Kitâbü’t-Talâk”ta, biri “Kitâbü’l-Âdab”da, biri “Kitâbü’l-Birr ve’s-Sıla”da ve biri de “Kitâbü’s-Selâm”da serdedilmiştir.

Tezde, râvilerin cerh-ta’dîl yönünden araştırması yapılırken çoğu zaman İbn Maîn’in incelenen kişi ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Bu değerlendirmelerin hangisinin sonra olduğu ile ilgili bir karineye ulaşamaması ve ekseriyetle cerh veya ta’dîl sebebinin beyan edilmemesi Yahyâ b. Maîn’in nihaî kanaatini belirlemeyi zorlaştırmıştır. Ayrıca tezde görüşlerine başvurulmuş münekkittir.

âlimlerinin râvi değerlendirmelerinde serdettikleri kendilerine has kimi cerh-ta'dîl lafızları veya bazı lafızlara farklı anlamlar yüklemeleri, ricâl ilmine müteallik çalışmalarda karşılaşılabacak işkâlleri çözmek adına müstakîl lafız çalışmalarına duyulan ihtiyacı bir kez daha göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahathl**, Erdiñç, “Yahya b. Main ve Cerh-Ta‘dildeki Metodu” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).
- , “Yahya b. Maîn’in Eserleri ve Kullandığı İhtilafî ve Garib Lafızlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sy. 1 (1996): s. 227.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl (Rivâyetü’l-Merrûzî ve gayrihi)* (nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), Bombay: Dârü’s-Selefiyye, 1408/1988.
- , *Müsned*, I-L, (nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid), Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1417/1997.
- , *Kitâbü’l-İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl*, I-IV (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), Riyad: Dârü’l-Hânî, 1422/2001.
- , *Su‘âlâtü Ebî Dâvûd li’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi’r-ruvâti ve ta‘dilihim* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1414/1994.
- Ali b. el-Medîni**, Ebü’l-Hasen Ali b. Abdullah es-Sa‘dî, *Su‘âlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b.el-Medîni* (nşr. Muvaffak Abdullâh Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1404/1984.
- Aydınli**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.
- Babanzâde** Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları* (nşr. Hasan Karayığit), İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*, I-II, (nşr. Muhammed Ziyâürrahmân el-A‘zamî), Riyad: Edvâü’s-selef, 1420.
- , *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I-XV, (nşr. Abdülmü‘tî Emîn Kal‘acî), Pâkistan: Câmi‘atü’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, Dımaşk: Dârü Kuteybe, Halep-Dımaşk: Dârü’l-va‘î, Kâhire: Dârü’l-vefâ, 1411/1991.
- , *es-Sünenü’l-kübrâ*, I-XI (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003.
- Bikâî**, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer, *en-Nüketü’l-vefiyye bimâ fî Şerhi’l-Elfiyye*, I-II (nşr. Mahir Yasin Fahl), Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1428/2007.
- , *Kitâbü’l-Kazâ ve’l-kader*, (nşr. Muhammed b. Abdullah Âl-i Âmir), Riyad: Mektebetü’l-‘Abîkân, 1427/2006.

---, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I-XV (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Kahire: Dârü'l-Va'î, 1411/1991.

---, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-XI (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.

Bozkurt, Nahide, "Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 5-6.

---, "Mehdî-Billâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 377-79.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-IX (nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311-1312.

---, *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-sagîr* (Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

---, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

---, *et-Târîhu's-sagîr*, I-II (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986.

Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, I-II (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (nşr. Abdülazîm Abdülalîm el-Bestevî), Pakistan: Hadîth Academy, 1411/1990.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, I-XI (nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefî), Riyad: Dârü Taybe, 1405-1416/1985-1996.

---, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---, *Su'âlâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî* (nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kâhire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1427/2006.

---, *Su'âlâtü'l-Hâkim en-Nisâbü'rî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---, *Su'âlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

---, *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî), Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427.

---, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I- VI (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

---, *Ta'likât 'ale'l-Mecrûhîn li'bn Hibbân el-Büstî* (nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî), Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1414/1994.

Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II (nşr. Fevvâz Ahmed Zemerlî – Hâlid es-Sebi'î'l-Alemî), Karaçi: Kadîmî Kütübhanê, 1407.

Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, I-V (nşr. Muhammed Avvâme) Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1414/1998.

---, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), (*Selâsü resâ'il fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* içinde), Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1426/2005.

---, *Su'âlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî*, I-II, (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ'* (nşr. Fârûk Hamâde), Rabat: Dârü'l-beyzâ, 1984.

Ebû Zür'a, Ubeydullah b. Abdülkerîm er-Râzî, *Kitâbü'd-Du'afâ'* ve *ecvibetühü 'alâ es'ileti'l-Berza'î* (nşr. Sa'dî el-Hâşimî), (*Ebû Zür'a ve cühûdühü fî's-Sünne* içinde), Medine: Mektebetü İbn Kayyım, 1402/1982.

Efendioğlu, Mehmet, "Sâlih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 32.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, I-IV (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine: Mektebetü't-dâr, 1410.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî, *Kitâbü Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Nûreddin İtr), Dîmeşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.

---, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, I-V, Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1417-1997.

---, *Su'âlâtü Mes'ûd b. 'Alî es-Sicî ma'a es'ileti'l-Bağdâdiyyîn 'an ahvâli'r-ruvât* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

el-Hâşimî, Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî, *İhtilâfî akvâli'n-nukkâdi fî'r-ruvâti'l-muhtelefi fihim ma'a dirâseti hâzihi'z-zâhirati 'inde İbn Mâin*, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, ts.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sâmi'*, I-II, (nşr. Mahmûd Tahrân), Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1403/1983.

- , *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, I-II (nşr. Ebû İshâk İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), y.y.: Dârü'l-Hüdâ, 1423/ 2003.
- , *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahhârî muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l- 'ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, I-XVII (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- İrâkî**, Zeyneddîn Ebü'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), Beyrut: Dârü'l-hadîs, 1405/1984.
- Işık**, Mustafa, "Yahyâ b. Maîn'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).
- Itr**, Nûreddin Itr, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (nşr. Âdil Ahmed Müveccid- Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, I-LXXIX (nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd el-Amrevî), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000.
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1371/1952.
- İbn Ebû Hayseme**, Ebûbekr b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhiu'l-kebîr*, I-IV (nşr. Salâh b. Fethî Helel), Kahire 1424/2004.
- İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, (nşr. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd), Riyad: Fehresetü Mektebeti'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1421/2001.
- , *Lisânü'l-Mîzân*, I-X (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- , *Mecâlisü emâli'l-ekâr fî salâti't-tesbîh* (nşr. Keylânî Muhammed Halîfe), Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1413/1993.
- , *Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, I-XIX (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şisrî), Riyad: Dârü'l-Âsime, 1418/1998.
- , *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Riyad: Dârü'r-Râye, 1415/1994.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (nşr. Nûreddin Itr), Dımaşk 1321/2000.

---, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911.

---, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1411/1991.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I-III (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992.

---, *Kitâbü's-Sikât*, I-IX (nşr. Muhammed Abdülmuid Han), Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393-1398/1973-1978.

İbn Kutluboğa, Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî, *es-Sikât mimmen lem yeka'u fi'l-Kütübi's-Sitteti*, I-IX, (nşr. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim), San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 1431/2010.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-V (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dârü's-Sadr, ts

İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-XI (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1421/2001.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'd-du'afâ ve'l-kezzâbîn* (nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kâşgarî), Medine: yay.y., 1409/1989.

---, *Târîhu esmâi's-sikât*, (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, I-II, (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1403/1983.

---, *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, I-III (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kādî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406/1986.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-V, (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmud Muhammed et-Tanâhî), 1383-85/1963-65.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, (nşr. Nureddin İtr), Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1406/1986.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh el-İclî, *Mâ rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahabârihim*, I-II (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1405-1985.

- İmamoğlu**, Müftü, “Ebû Dâvud ve Süneni” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000).
- İmdâdülhak**, İkrâmullah, *el-İmâm ‘Ali b. el-Medînî ve menhecühû fî nakdi’r-ricâl*, Mekke: Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1408.
- Karadeniz**, Hatice, “Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Kâsımî**, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs* (nşr. Mustafa Şeyh Mustafa), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1425/2004.
- Kızıl**, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, I-VIII (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Abudabi: Müessesetü Zayed b. Sultan, 1425/2004.
- Mizzî**, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992.
- Moğultay b. Kılıç**, Alâüddin, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XII (nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), Kahire: Fârûku'l-hadîse, 1422/2001.
- Müslim**, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Riyad: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, 1419/1998.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, (nşr. Bûrân ed-Dannâvî- Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1405/1985.
- , *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*, I-IX (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrût: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1414/1984.
- , *et-Tabakât*, (nşr. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân), (*Selâsü resâil hadîsiyye li'l-İmâm en-Nesâî* içinde), Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1987.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (nşr. Muhammed Osman el-Haşet), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985.

---, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye ts.

Özen, Şükrü, "Leys b. Sa'd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 164-68.

Polat, Salahattin "İ'tibar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 455.

San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, I-II, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1366/1947.

Schacht, Joseph, *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1975.

Sehâvî, Şemseddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, I-V (nşr. Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Hudayr- Muhammed b. Abdullah b. Fehîd Âl-i Fehîd), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426/2005.

Sıddîk, Yusuf Muhammed Sıddîk, *eş-Şerh ve't-ta'lîl li-elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990.

Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed, *Su'âlâtü'l-Hafız es-Silefî li-Hamis el-Havzî an cema'a min ehli'l-Vâsıt*, (nşr. Meta' Tarâbîşî, Dimaşk, Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye), Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983.

Sönmez, Mehmet Ali, *İbnu Hibbân ve Cerh Tâdil Meotdu*, İstanbul: Umran Yayınevi, t.y.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr el-Hudayrî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-III (nşr. Ebû Muaz Târik b. İvedullah b. Muhammed), Riyad: Dârü'l-Âsime, 1424/2003.

Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dârü'l-kalem, 1372/1972.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1388/1968, I-V.

Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*, İstanbul: İFAV, 2015.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, I-IV (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984.

Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî, *Ma'rifetü'r-ricâl*, I-II, (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr v. dğr.), Dimaşk: 1405/1985

- , *Min kelâmi Ebî Zekerîyya (Dakkâk rivâyeti)*, (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dimaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Tûras, 1400/1980
- , *Sü'âlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'in* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.
- , *Sü'âlâtü Osman b. Tâlut el-Basrî li'l-İmâm Ebî Zekerîyya Yahyâ b. Ma'in (Taberânî rivâyeti)*, (nşr. Muhammed b. Ali el-Ezheri), Kahire: el-Farukü'l-Hadise, 2007/1428.
- , *et-Târîh (Dârimî rivâyeti)*, (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dimaşk: Dârü'l-me'mûn li't-tûrâs, ts
- , *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*, I-IV, (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Mekke, 1399/1979.
- Yıldız**, Abdullah "İstılahlardaki Anlam Kargaşası Kapsamında İ'tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadis Arasındaki İlişki ve Farklılıklar", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2016): 72-111.
- Yücel**, Ahmet, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 2014.
- , *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Zebîdî**, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Bülğatü'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-habîb* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1408.
- , *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, (nşr. Hüseyin Nassar), Kuveyt: et-Tûrâsü'l-Arabî, 1369/1969.
- Zehebî**, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensârî), Mekke: Mektebetü'n-Nehda, 1387/1967.
- , *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-kütübi's-sitte*, I-II (nşr. Muhammed Avvâme-Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Cidde: Dârü'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- , *Men tüküllime fihi ve hüve müvessekun ev sâlihu'l-hadîs*, (nşr. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî), Medine, 1426/2005.
- , *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, (nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1416/1995.
- , *el-Mugnî fî'd-du'afâ*, I-II (nşr. Nûreddin İtr), Katar: İdâretü ihyâi't-tûrâs, ts.

---, *el-Mûkîza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1405.

---, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV (nşr. Şuayb el-Arnaût- Kâmil el-Harrât), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402-1417/1982-1996.

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Bolu’da doğdu. 2011 senesinde Açıköğretim İmam-Hatip Lisesi’nden mezun oldu. 2012 yılında hafızlık eğitimini tamamladı. 2013 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans Programı’ndan mezun olup 2015 senesinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı’nı bitirdi. 2016’da Yalova İslami İlimler Fakültesi’nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2013-2015 seneleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bünyesinde sürdürdüğü geçici Kur’an Kursu öğreticiliği görevini 2018 yılı Mayıs ayından itibaren sözleşmeli olarak devam ettirmektedir.

